

MARIO
KOLAR

Glas i jeka

ODJECI SUVREMENE
HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

ARTIKULACIJE

biblioteka **artiki**

urednik

Marko Gregur

Copyright © Mario Kolar i Artikulacije

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez pisanog dopuštenja nakladnika.

ISBN 978-953-8465-03-1

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske,
Koprivničko-križevačke županije i Grada Koprivnice

Mario Kolar

Glas i jeka

Odjeci suvremene
hrvatske književnosti

ARTIKULACIJE

Koprivnica, kolovoz 2023.

Zaborav bez kojeg se ne može

Kristian Novak, *Črna mati zemla*, Algoritam, Zagreb, 2013.

Neke stvari u životu najbolje je jednostavno zaboraviti. Pogotovo one ružne, traumatične. No problem je, kao što kažu psiholozi i ostali stručnjaci za slične stvari, što zaborav nije u potpunosti u našoj moći te svoje oživljavanje može zatražiti u trenutku kada mu se najmanje nadamo ili kada nam to najmanje odgovara. Upravo je takvu sudbinu doživio Matija Dolenčec, glavni lik romana *Črna mati zemla* Kristiana Novaka, koji je bio zaboravio svoje traumatično i pomalo jezivo djetinjstvo, i kojem se zaborav odlučio vratiti u nezgodnom trenutku. Ovako postavljeni okviri radnje Novakova romana najavljuju psihološku motivaciju s elementima traume i horora, na kojima ipak sve ne ostaje, nego su im pridodane ljubavna priča te naglašena kritika kolektivne (ruralne) svijesti i još mnogo toga. Ovakav redoslijed spomenutih slojeva romana nije jedini moguć, moglo bi ih se i drugačije poredati po važnosti, no najvažnije je ustvari to da se ti slojevi neprestano isprepliću i gotovo međusobno nadmeću, što roman čini prepletištem ne-

koliko tematskih i idejnih dominantni znalački sklopljenih u zanimljivu, na trenutke i vrlo napetu – evo i elemenata trilera – koherentnu cjelinu.

Drugi je to roman jezikoslovca i sveučilišnog profesora rođenog u njemačkom Baden-Badenu 1979., koji se ranije bavio i karateom, u kojem je području bio i nacionalni reprezentativac te osvajač pojedinačnih i ekipnih europskih i svjetskih odličja. Osnovnu školu pohađao je u Svetom Martinu na Muri, gimnaziju u Čakovcu, a diplomski i poslijediplomski studij završio je u Zagrebu, gdje i danas živi. Prije *Črne mati zemle* objavio je roman *Obješeni* (2005), koji nije zadobio znatniju pažnju kritike i čitatelja, te znanstvenu knjigu *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca* (2012).

Izlika za ispovijed

Roman započinje *Proslovom* pisanim kvaziakademske diskursom, u kojem se iznose podaci o studiji koja se bavi proučavanjem samoubojstava u jednom međimurskom selu na južnoj obali Mure 1991. godine. U tom se kontekstu spominje i sedmogodišnji M. D. koji je samoubojstva, prema pričanju pojedinih mještana, na neki način i uzrokovao. Sam M. D. dvadesetak je godina nakon tih događaja istraživačima slučaja ničim izazvan poslao vlastite zapise u kojima nudi nov pogled na razloge zbog kojih je u kratkom vremenskom razmaku osam osoba iz tog sela počinilo samoubojstvo.

Nakon *Proslova* slijedi dio romana (*Sakupljači sekundarnog otpada*) u kojem nas trećeosobni pripovjedač upoznaje s glavnim likovima, spominjanim Dolenčecom,

njegovom djevojkom Dinom Gajski i bliskim im osobama. Naglasak je isprva na opisu njihove ljubavne veze, koji ne preskače ni erotske elemente, a zatim na uzrocima njezina raspada. Taj dio romana odvija se u razdoblju između 2008. i 2011. godine u Zagrebu, gdje Dolenčec živi kao još jedan uzaludni državni službenik, ali barem i mladi pisac u usponu, uz to sretno zaljubljen, što sve počinje nestajati kada Dina počinje uočavati da nikako ne može doprijeti do jednog dijela Dolenčecove osobnosti. U do tada običnom dečku počela je otkrivati slojeve koji joj se nisu nimalo sviđali i, što joj je bilo posebno problematično, o kojima joj je lagao. Njihova se veza prekida te Dolenčec nakon nekog vremena postaje svjestan da je jedini način ne samo da natrag zadobije Dinu nego i onaj dio samog sebe koji je ostao zarobljen u prošlosti, da se suoči sa zaboravom djetinjstva. Našavši se gotovo na rubu psihičke neuravnoteženosti, koja ne samo da mu je remetila ljubavne nego i spisateljske planove, i zahvaljujući jednom slučajnom kemijskom otkriću (psihotropna svojstva butandiola!), Dolenčec odlučuje vratiti se u rudnik zaborava, kako bi prije svega Dini otkrio onaj dio sebe koji je krio od nje, ali i od samog sebe.

I upravo taj Dolenčecov pokušaj rekonstrukcije vlastitog traumatičnog djetinjstva predstavlja treći i četvrti, glavni dio romana, naslovljen *Kako nacrtati učomas i Kutija za bijes*, koji bismo mogli shvatiti i kao svojevrsan roman u romanu. To su Dolenčecovi prvoosobni zapisi o vlastitom djetinjstvu koje piše prije svega Dini, ali se u njemu obračunava i sa samim sobom: „Pišem ti jer sada mislim da ti mogu ispričati onu jednu priču o sebi koju si htjela čuti, zaslužila si je. Obraćam se tebi, sebi, strancu

kojeg sam nosio sa sobom sve te godine, svima kojih se to tiče, bili oni živi ili mrtvi ili negdje između... I želim nam svima reći, bio kriv ili ne, da mi je žao, tako prokletost žao. To je moja izlika za ispovijed“.

Samoprokletstvo

Sve je počelo kada je petogodišnjem Dolenčecu bezbrižno djetinjstvo u sjevernomeđimurskom selu naprasno prekinula smrt oca, a nastavilo se sljedećih triju godina psihičkim i socijalizacijskim problemima, nastalima zbog nemogućnosti racionalnog suočavanja s tom činjenicom. Isprva nije želio povjerovati da je otac mrtav, a kada je to konačno prihvatio, okrivio je sebe za njegovu smrt. Otada pa sve do odrasle dobi, u kojoj ga i upoznajemo na početku romana, dio njegove ličnosti ostaje zarobljen tim samoprokletstvom te pokušaj njegova iskupljivanja predstavlja temeljnu idejnu nit romana.

Dolenčecov povratak u potisnuta sjećanja o djetinjstvu u središnjim poglavljima romana označio je premještanje ne samo vremenskih i prostornih nego i jezičnih te pripovjednih koordinata romana. Što se tiče mjesta i vremena, radnja se iz Zagreba 2011. godine seli u spominjano neimenovano međimursko selo na prijelazu iz 1980-ih u 1990-e, dakle u vrijeme kada se raspadala Jugoslavija i započelo je „klanje“, koje međutim ne utječe previše na događaje iz Dolenčecova djetinjstva jer je ruralna sredina u kojoj se nalazio bila zatvorena sama u sebe te su je se *vanjski* događaji doticali tek usputno, gotovo samo na razini ispraznih razgovora. Što se tiče pripovjedača, riječ preuzima sam Dolenčec,

do tada lik, koji uglavnom govori iz svoje tadašnje dječje pozicije, iako u nekim trenucima rezonira i iz pozicije odrasle osobe. A kako bi bio do kraja autentičan, osim premještanja vremensko-prostornih okvira i pripovjedne infantilizacije, u dijalozima dosljedno koristi i lokalni kajkavski jezik. Što se tiče tog međimurskog nestandardnog jezika, kojim je pisan i naslov knjige, čitatelj se brzo na njega navikne, a na kraju knjige nalazi se i priručni rječnik za eventualne nepoznate riječi.

Dolenčec svoje traume opisuje vrlo uvjerljivo te, što je posebno važno, potpuno depatetizirano, odnosno izbjegavajući i primisao o melodramatici, čemu je vrlo lako mogao pribjeći jer je osobna drama koju je kao dijete proživio ustvari zapanjujuća: počevši od smrti oca, preko nepronalaženja oslonca u shrvanoj majci i nerazumijevanju zaostale ruralne sredine, do pojave izmaštanih osobnih demona i suodgovornosti za smrt najboljeg prijatelja. Ostavljen, takoreći, samome sebi, uz tek povremenu potporu starije sestre i nešto rjeđe majke, Dolenčec se teško nosio sa svime time te je, dobrano izgubljen i dezorijentiran, ulazio u različite avanture ne bi li vratio oca. Neke od tih avantura gotovo su ga stajale života. Pritom je dječjački naivno shvaćao kako mitološke predaje svojeg kraja tako i iskaze pojedinih odraslih o tome kako bi mogao vratiti oca. Nakon što su počela samoubojstva u njegovu selu, uvjerio je sam sebe da je odgovoran i za njihovu smrt te ga je sve to proganjalo dok on nije sve to prognao u zaborav, odselivši se s majkom i sestrom u Zagreb. Posebnu upečatljivost i dramatičnost tim trima mučnim godinama njegova djetinjstva koje opisuje daje pojava Heštoia i Pujtoa, dvaju bića koja

je sam izmaštao, svojevrsnih osobnih demona, koji su ga uzastopce pratili i činili mu život još mučnijim. No prema kraju romana oni mijenjaju svoju ulogu te mu na neki način i pomažu. Poseban aspekt romana čini Dolenčecovo prijateljevanje s vršnjakom Franjom, još traumatiziranijim osamljenikom od njega samog, koji postaje i najtragičniji lik u romanu.

Osim nemilih događaja koje mu je namro život, osobnu dramu malog Dolenčeca dobrano je potencirala i ruralna sredina u kojoj su živjeli. Sredina koja nije imala razumijevanja za poteškoće djeteta koje se ne može suočiti sa smrću oca, djeteta kojem je bila potrebna pomoć. Umjesto pomoći dobio je nerazumijevanje, izrugivanje i odbacivanje, kako od vršnjaka tako i od odraslih, a podbacili su i svi ostali koji su mu mogli pomoći (škola, socijala, policija i Crkva). To je poprimilo posebno velike razmjere kad su se zaredala samoubojstva, pa je selo, ne mogavši racionalno to objasniti, logikom kolektivne svijesti (ili bolje reći nesvijesti) krivnju za njih na kraju pripisala Dolenčecu jer bi se uvijek našao u blizini samoubojica. Dolenčec sredinu u kojoj živi prikazuje gotovo kao atavističku, neracionalnu, patološku i civilizacijski nezrelu, što posebno potenciraju vješti i autentični portreti samoubojica, od kojih su svi imali vlastite probleme i traume za koje selo također nije marilo (bolest, alkohol, bračna nevjera, pedofilija itd.). U tom smislu u ovom romanu pronalazimo prije svega naličje Međimurja, tog *cvetnjaka zmed Mure i Drave*, iako bi većina toga mogla vrijediti i za bilo koju drugu ruralnu sredinu.

Tom svojevrsnom katarzičnom i iskupiteljskom rekonstrukcijom vlastitog djetinjstva Dolenčec je o(t)ku-

pio „mračni, prokleti“ dio sebe zarobljen u zaboravu djetinjstva i otvorio si put u *nov*, uravnotežen život, u kojem se može nositi i s realnom krivnjom za smrt najboljeg prijatelja. I tek tada, kada je vratio/*iskupio* taj dio sebe, odnosno zadobio/*stvorio* cijelog sebe mogao je pokušati voljeti, istinski voljeti, i vratiti ljubav svojeg života. Jer, kao što i sam govori u trenutku kada započinje pisanje svoje „ispovijedi“, voljeti se može isključivo cijelim bićem, a ne samo jednim njegovim dijelom, „nekom izmišljenom stranom sebe“. U podlozi svega nalazila se dakle – ljubav. Tek nakon suočavanja sa svojim demonima konačno Dini može ponuditi cijeloga sebe, što i čini u posljednjem, epiloškom poglavlju romana, koje nije razriješilo pitanje ljubavne veze s Dinom, ali je razriješilo Dolenčecov obračun sa samim sobom. Ono što je ostalo nerazriješeno, jer se razriješiti nikako i ne može, Dolenčecov je odnos s Franjom, spominjanim najboljim prijateljem iz djetinjstva. Taj odnos ostaje najveća Dolenčecova trauma ne samo zato što Franje više nema nego zato što je prema njemu počinio najveću izdaju u životu. Izdaju koju ništa ne može zaliječiti.

Moderan roman o međimurskom „dičkeru“

U svakom slučaju, Novak je napisao sjajan roman koji se, unatoč većem opsegu, teško ispušta iz ruku. Osim napete fabule, koja ima i elemente trilera, roman plijeni pažnju i modernim pripovjedačkim prosedeom, koji obilježavaju slobodan rječnik, nerijetko začinjjen vulgarizmima, smisao za detalje, sjajne dosjetke, često na rubu humora, te invektive prema izazovima suvreme-

nosti, a iznad svega uvjerljivi dijalozi, od kojih je većina na lokalnom kajkavskom jeziku. Osim toga pripovjedač ne preskače ni jedan aspekt o kojem bi se moglo govoriti u kontekstu iznimno traumatičnog djetinjstva, pa tako roman obiluje teškim temama, poput alkoholizma, bolesti, pedofilije, nasilja, (samo)ubojstava itd. Sve to međutim ne ugrožava temeljnu notu romana, koja ga čini ustvari toplom pričom o potrazi za ljubavlju, i to ne samo partnerskom (Dina) nego i prijateljskom (Franjo) i obiteljskom (majka, sestra).

Važno je primijetiti i da je svojim romanom Novak uspio pomiriti različite polariziranosti svojstvene hrvatskoj književnosti. Za razliku od većine pisaca koji o ruralnom i tzv. periferiji pišu ili u humoristično-banalizatorskom ili u idealističko-tradicionalističkom kodu, a o urbanom i tzv. naprednom u modernom kodu, Novak je uspio napisati moderan roman o suvremenom čovjeku koji je pretežno lokaliziran u tobožnju periferiju i djelomično ispričan lokalnim, nestandardnim jezikom. Uspio je modernim pripovjedačkim prosedeom ispričati priču u koju je integrirao lokalnu međimursku mitologiju, ruralnu kolektivnu (ne)svijest, modernu psihologiju, naličje tranzicijskog društva i intimnu ispovijest jednog pisca. Na kraju, ali ne manje važno, uspio je u istu, kompleksnu, ali i logičnu narativnu strukturu, uvesti više pripovjedača i više žanrova, od znanstvenih radova, preko objektivnog pripovijedanja do ispovjednog diskursa, a sve to začinjeno uglavnom kajkavskim dijalozima. Riječ je, dakle, o jezično, kompozicijski, idejno i fabulativno složenom, a ipak logičnom, čitkom te nada sve interesantnom i spoznajno izazovnom romanu koji

svojeg autora najavljuje – ma što najavljuje, ustoličuje! – kao nezaobilazno ime najnovije hrvatske proze.

Poseban osvrt zaslužuju Novakova kajkavština i međimurština. Dok se kajkavština, kao uostalom i čakavština, već dobrano ustoličila kao ravnopravan jezik suvremene hrvatske poezije, Novaku pripadaju posebne zasluge što je uspio kajkavski jezik integrirati u moderan romaneskni diskurs i što ga je učinio ravnopravnim dionikom suvremene hrvatske romaneskne proze. Što se pak tiče lokaliziranja priče u Međimurje, Novak je tu hrvatsku regiju vratio u interes hrvatske proze.

No, osim što je učinio znatne pomake u kontekstu kajkavske, međimurske i, mogli bismo reći, sjeverno-zapadnohrvatske književnosti, Novakov roman ipak ne možemo promatrati samo u tom regionalnom kontekstu, što čitateljska recepcija i potvrđuje. Naime gledano s pozicije nacionalne književnosti, Novak je svojim romanom ustvari uspio dati adekvatan i do kraja rezolutan odgovor na sve one tobožnje nepremostive kulturološke, idejne, jezične i ine razlike u hrvatskoj književnosti – uspio je elegantno i bezbolno, a umjetnički relevantno i moderno anulirati tobožnju nepremostivu polariziranost hrvatskog društvenog bića između tobožnjih centara i periferija, metropola i provincija, gradova i sela, jezika i dijalekata, stvorivši svojevrsan model koji može odgovoriti na sve izazove našeg naizgled „prekompliciranog“ identiteta.

Ljubav i kazna

Kristian Novak, *Ciganin, ali najljepši*, Oceanmore, Zagreb, 2016.

Nakon *Črne mati zemle* (2013), romana koji je, zahvaljujući društveno-kritičkoj odrježitosti, psiho-portretskoj uvjerljivosti, pripovjedačkoj autentičnosti, fabulativnoj vještini i još koječemu jednako osvojio i čitatelje i kritiku i medije te izazvao radijsku, kazališnu i filmsku adaptaciju (u tijeku) te više prijevoda (mađarski i slovenski, nekoliko u tijeku), novi roman, sada već jednog od najpoznatijih hrvatskih prozaika Kristiana Novaka, riječkoga kroatista međimurskog podrijetla sa zagrebačkom adresom, s pravom je iščekivan s velikim nestrpljenjem. I čekanje se isplatilo, a očekivanja ostvarila. *Ciganin, ali najljepši* napet je, snažan, oštar, hrabar, intrigantan, potresan, topao, iskren, napet i dubok roman, koji nikoga neće ostaviti ravnodušnim i kojim Novak potvrđuje status jednog od najvažnijih hrvatskih pripovjedača. Roman koji na originalan način progovara o temama s kojima se hrvatska književnost dosad u pravom smislu nije ozbiljnije suočavala.

Tri ispovijedi i jedan san

Kao i u ČMZ-u, u fokusu je ponovno Međimurje, koje je ovaj put, kao pogranično područje, poprište bitno složenijih društvenih susreta, koji kulminiraju tragičnim osobnim sudbinama. Također, za razliku od ČMZ-a, u kojem pratimo priču o jednom liku, zagrebačkom piscu međimurskoga podrijetla Matiji Dolenčecu koji se pokušava suočiti s mračnom prošlošću, oko kojeg se onda okupljaju sve druge pripovjedne linije (samoubojstva, kolektivna psihoza...), u *Ciganinu* pratimo četiri isprva potpuno odijeljene priče, koje se u jednom trenutku isprepliću, ali koje u određenom stupnju ipak svaka zadržavaju svoju dozu neovisnosti, odnosno svoj rakurs promatranja ponekad i istih događaja.

Roman naime otvara sredovječna Milena Muriša, koja novinarki govori o svojem tragičnom povratku u rodno međimursko selo Sabolščak nakon propala braka i jednako neuspješne karijere. Naizmjenice s njezinom, čitatelj se na početku romana upoznaje i sa svojevršnim istražnim iskazom iračkog Kurda Nuzata Barzanija, koji, ostavivši obitelj, od ratnog stanja u Mosulu bježi stricu u Calais i putem do tamo zatekao se u Međimurju. U drugom od sedam velikih poglavlja romana sa svojom se pričom pojavljuje i treći pripovjedač, policijski službenik Plančić, koji iz Zagreba dolazi u Međimurje radi istražnog postupka oko misterioznog ubojstva. Otada roman zadobiva elemente krimića, prilikom čega se Novak potvrdio i kao sjajan fabulist koji čitatelja sve do kraja romana vješto drži u neizvjesnosti o počinitelju i razlogu ubojstva, ali i o povezanosti svih četiriju pripovjedača

(i ubojstva). A posljednji, četvrti pripovjedač romana, Milenin je ljubavni partner Sandokan Ignac (prezime je premetaljka riječi Cigan), zvan Sandi, Rom iz Sabolščaku obližnjega romskog naselja Bukov Dol. Njega, zapravo, samo uvjetno možemo nazvati pripovjedačem zato što njegovu priču saznajemo kroz san Milenina djeda Japice, vjerojatno jedinoga čovjeka koji ju je koliko-toliko mogao razumjeti. Zanimljivo je da se kazivanja spomenutih pripovjedača neprestano izmjenjuju, odnosno svako sljedeće poglavlje kazuje drugi pripovjedač. Takvom organizacijom, odnosno stalnim prekidanjem pripovjednoga kontinuuma pojedinog pripovjedača, autor kao da nije htio ni jednome od njih dati povlašten položaj, nego je htio ukazati na jednakovrijednost njihovih priča, pogotovo kada im se sudbine isprepletu pa govore o istim događajima.

Nadilaženje stereotipa

Osobne priče spomenutih četiriju naizgled po koječemu različitih likova – mladog Roma, sredovječne Međimurke, iračkog Kurda i zagrebačkog policajca – i prije nego se isprepletu unekoliko su zapravo vrlo slične. Pogotovo priče prvo troje. Povezuje ih životna izgubljenost i izmještenost iz domicilnih im ne samo zavičajno-prostornih nego i intimnih utočišta. Fizički je najradikalnija u tom smislu Nuzatova odvojenost od obitelji i izmještenost iz domovine zbog ratnih okolnosti, no unatoč činjenici da žive u domicilnim područjima ni Milena ni Sandi nisu bolje sreće. Zahvaljujući očuhu Đaniju, koji jednog dana misteriozno nestaje, Sandi je iz najgorega romskog be-

znađa gotovo isplivao u civiliziraniji život, zbog čega ga vlastita zajednica počinje odbacivati. Nakon dužeg izbjivanja iz sela i izbora drukčijega načina života, Milena je nakon povratka također svojevrsni izopćenik i tuđinac u vlastitom selu, a pogotovo nakon što stupi u vezu sa Sandijem, kojem njegova zajednica također zamjera vezu s ne-Romkinjom. Doživjevši životne brodolome i odbačeni od vlastitih zajednica, Sandi i Milena poput dvaju utopljenika pronalaze utočište jedno u drugom, za što su ni krivi ni dužni na kraju platili visoku cijenu.

Kao što je vidljivo, ovaj roman obuhvaća nekoliko društvenih slojeva – počevši od Sabolščanaca kao svojevrsna domicilnog sloja, u koji se zatim upleću Romi i azijske izbjeglice s jedne te purgerski istražitelji i agresivni mediji koji jednostrano i senzacionalistički izvještavaju o slučaju ubojstva s druge strane. No važnost Novakova romana upravo je u nadilaženju takovrsnih upakiravanja i stratifikacija. Nasuprot uobičajenim stereotipizacijama – Hrvati su civilizirani, a Romi i izbjeglice divljaci – Novak u romanu iznimno upućeno i brižno portretira predstavnike svake od spomenutih zajednica, pokazujući kako nije riječ o homogenim, već bitno raslojenim kolektivima kojima ne smijemo bezrezervno prilijepiti ove ili one etikete kao općevažee. Zapravo ih ne portretira, nego im samima daje riječ jer je to jedini način da njihova priča bude autentična, odnosno da ih se pokuša saslušati, upoznati, a možda i razumjeti. Pritom pripovjedači nisu pristrani, ne prikazuju sebe i zajednice kojima pripadaju kao idealne ili kao žrtve, nego su bolno iskreni ukazujući i na najcrnje slojeve vlastitih osobnosti i zajednica.

Mozaik jezika

Da se o Romima ne može govoriti kao o homogenom kolektivu objašnjava sam Sandi, koji svoje sumještane iz Bukova Dola, odnosno Đinjca, što je romski naziv za to naselje, u najmanju ruku dijeli na one iz Globokog, Nazmesa i Plitkog, triju dijelova (a zapravo kulturnih zona) toga romskog naselja. Štoviše, roman pokazuje da je i takvo raslojavanje odveć općenito pa je najbolje govoriti o svakome ponaosob, jer svatko od njih (Sandi, Mirza, Tompo, Jasmin, Milorad, Đani, Albina...) ima vlastitu životnu priču, od kojih se nijedna u potpunosti ne uklapa u neki od klasičnih stereotipova o Romima, kao što je onaj da samo piju, krađu, tuku se i ljenčare, iako neki od njih i to čine. Stanovnike pak susjednog im Sabolščaka trebalo bi, upozorava Milena, podijeliti najmanje na „one koji su se dali očaju, one koji su odmahivali rukom, na one koji su čeznuli za osvetom i na one koji su kopalili“, a zapravo bi također trebalo pokušati ponaosob razumjeti životne priče frizerki Fanike i Fanike, ratnog veterana Marijana Hamera, lokalnoga policajca Padoleka, Milenina djeda Japice itd. Konačno, ni izbjeglice nisu bezlična horda koja glavom bez obzira s Istoka bježi na Zapad, nego su to ljudi s konkretnim imenima i sudbinama: Nuzat, Azad, Hasan...

Zbog toga o događajima u romanu, pa i o onima koji su zajednički svim četirima narativnim linijama, ne govori neka tobože neutralna, vanjska pripovjedna svijest, nego likovi sami, svatko za sebe, svatko iz svojeg ugla. Štoviše, svatko na svoj način, povremeno i vlastitim jezikom – međimurskim, romskim, arapskim – što roma-

nu osim diskursne i kulturološke daje i dodatnu jezičnu višeslojnost, za što je Novaku potrebno dodatno skinuti kapu. Uvjerljivost kojom likovi iznose svoje priče pokazuje kako je iza autora silan istraživački rad i pokušaj da ih razumije. A na to i nas poziva.

Stoga ovo nije prije svega roman o sukobu romskog i neromskog stanovništva, o stradanjima azijskih izbjeglica, o nerealiziranim i/ili potrošenim istražiteljima, podmićenim policajcima, površnim i licemjernim novinarima, ni o kojim drugim skupnim entitetima. Jednako tako, ovo nije ponajprije ni roman o zabranjenoj ljubavi, o socijalnoj nejednakosti, društvenim stereotipima, globalnim migracijama, senzacionalističkom novinarstvu, korumpiranom policijskom aparatu ili bilo kojem načelnom problemu. Ovo je prije svega roman o konkretnim sudbinama i konkretnim problemima, o ljudima od krvi i mesa te konkretnim uzrocima njihova pakla. Istina, društveni je kontekst omča koja likove ne pušta izvan začaranoga kruga, pogotovo Milenu i Sandija, no oni su punokrvni likovi čija priča nije klasična priča o društveno zabranjenoj ljubavi, odnosno čije priče nisu priče o Romima i Međimurcima kao takvima. To je prije svega njihova priča. Točnije, njezina i njegova. Zbog toga, uostalom, u naslovu romana i stoji jednina, a ne množina – ovo nije roman o Romima, nego o jednom od njih, koji nam ju je i sam ispričao. Jednako kako su je ispričali i ostali likovi.

Pritom činjenica da tu vlastitu priču na trenutke ne mogu ni sami dokraja sagledati i ispričati nije toliko problematična koliko činjenica da je možda nitko, kako god da je ispričaju, neće moći, ili još gore, neće htjeti

razumjeti. U tom je smislu ovo i roman o pripovijedanju, a još više o razumijevanju. O potrebi razumijevanja drugoga i drukčijega. Roman kakav je, dakle, potreban svakom društvu. Da bi postalo bolje.

Vijenac, 26 (2016), br. 595–596, str. 12

Trpkost priče, slast pripovijedanja

Damir Karakaš, *Sjećanje šume*, Sandorf, Zagreb, 2016.

Posljednjih godina pojavilo se nekoliko odličnih proznih djela koja govore o iskustvu djetinjstva. Autori su toj temi pristupali s više ili manje dokumentarističnosti, različiti su, sukladno tome, i njihovi stilski postupci te opsezi djela. Razlika u pristupima, dakako, ima još, no da ne širim priču predaleko, zadržat ću se trenutačno na jednoj od najzanimljivijih mi, uvjetno nazvanih, distinkcija među promatranim djelima, a to je, opet uvjetno nazvan, pozitivan ili negativan *sadržaj* opisanih djetinjstava. Koliko god kategorije pozitivnog ili negativnog bile relativne, čini mi se da bi se moglo spekulirati da su neka od opisanih djetinjstava *ljepša* ili *ružnija* od drugih. Tako se posljednjih godina pojavilo nekoliko djela u kojima se tematiziraju, uvjetno nazvana, lijepa djetinjstva – djetinjstva bez prevelikih životnih trauma, ispunjena obiteljskom ljubavlju, vršnjačkim druženjima itd. Kao primjer takvih djela mogli bismo navesti svojevrсну trilogiju *Rudnik čvaraka* (2012), *Cesta knezova Bribirskih* (2016) i *Ispod skala* (2017) Tomisla-

va Šovagovića, u kojoj tematizira svoje tek uobičajenim dječjim problemima *opterećeno*, a ustvari uglavnom bezbrižno, djetinjstvo u Slavoniji i Šibeniku. Od novijih djela nedavno se pojavilo npr. *Vrijeme ljubavi* (2017) Gorana Tribusona, u kojem govori o jednako *lijepom* i mirnom djetinjstvu u Bjelovaru itd. Nasuprot tim i takvim, stoje djela koja tematiziraju manje lijepa, pa i *ružna*, teška djetinjstva. Među novijim djelima najpoznatiji primjer predstavlja hvaljeni roman *Črna mati zemla* (2013) Kristiana Novaka, u kojem čitamo o izuzetno traumatičnom i pomalo morbidnom djetinjstvu u Međimurju, a problematično međimursko djetinjstvo u svojem romanu *4 brave* (2016) opisuje i Željka Horvat Čeč itd.

Na razmišljanje o *lijepim* i *ružnim* književnim djetinjstvima potaknula me ustvari najnovija knjiga Damira Karakaša, kratki roman *Sjećanje šume*, u kojem tematizira trpkko djetinjstvo u nekom ličkom šumskom zaseoku, a koju bih pridružio djelima druge od spomenutih dviju uvjetnih kategorija. Naime osim velike materijalne neimaštine, koja, ustvari, nužno i nije negativan element, što potvrđuju i brojna književno *lijepa* a skromna djetinjstva, djetinjstvo glavnog lika-pripovjedača remete prije svega urođena tjelesna mana te izuzetno strog očev odgoj, koji povremeno i prelazi dozvoljene granice strogosti. Takav očev odnos prema sinu donekle uspijevaju spriječiti ili barem naknadno anulirati dobrohotne majka i baka, koje međutim nisu jednako dobrohotne i jedna prema drugoj. Time je stvoren začarani krug obiteljske *netrpeljivosti*, koji možda najdrastičnije oslikava priželjkivanje tuđe smrti. Naime s obzirom na sinovu „faličnost“ zbog koje mu ne može pomagati u teškim

fizičkim poslovima, slijedeći svojevrstu darvinističku logiku, otac se doslovno, čak i pred sinom, pita: „Šta Bog stvara ono šta ni za život?!“. Po drugoj strani, jednom prilikom kad je otac teško obolio, sin priželjkuje da bolest kulminira njegovom smrću, jednako kao što majka prilikom jednog bakinog oboljenja propituje Boga kad će je već jednom uzeti k sebi. (Jedino majčinu smrt nitko ne priželjkuje.) Opori i hladni odnosi među članovima obitelji vidljivi su i u svakodnevnim banalnostima, poput one kad otac tjera sina da čupa travu po dvorištu umjesto da se igra kako se ne bi ulijenio, kad majka ušutkuje baku za ručkom itd. Takav obrazac odnošenja među bliskim osobama uobičajen je, ustvari, u ruralnom podneblju pored šume u kojem žive, o čemu svjedoči iznenađenje koje je kod pripovjedača izazvao poljubac koji je dobio od tete kada je došao k njoj u Zagreb: „Siđem, pružimo jedno drugom ruku, ona me još iznenađa poljubi u obraz, a ja se zbunim jer na ovo nisam navikao. Mene otac i majka nikad ne ljube; samo pruže ruku. Ne ljube me ni za rođendan jer ga nikada i ne slavim. Kod mene u selu nisam vidio da itko ikoga ljubi. A oca nisam nikada vidio ni da plače; ne mogu to ni zamisliti“.

Očev surovi odgoj bez pokazivanja trunke emocija prema sinu te sinova želja da zadobije barem minimum njegove pažnje i razumijevanja (o emocijama se ne usuđi ni pomisliti) najizrazitiji je motiv u romanu. Otac je prikazan kao grub, ali i obitelji privržen čovjek, koji joj u teškim uvjetima ipak osigurava ono najosnovnije za život. (Pre)strog odnos prema sinu vjerojatno si opravdava time da ga želi što bolje pripremiti za težak život koji ga čeka, u čemu je djelomično u pravu, a čega je, čini se,

svjestan i sin, koji mu ipak tolerira brojne postupke, ili ih barem ne osuđuje. Sinov odnos prema ocu, odnosno očev odnos prema sinu, predstavlja tako okosnicu romana, oko koje se vežu drugi likovi i događaji karakteristični za podneblje u kojem žive. Tako kroz tridesetak kratkih, relativno samostalnih poglavlja romana, koja mu daju fragmentarnu narav, upoznajemo pripovjedačeve nestašne vršnjake Peju, Nenada i Karla te nešto mlađeg Malog, zlonamjernog djeda Milu i dobrohotnog djeda Pavu, veterinara Zlatka, lokalnog nogometaša i sitnog kriminalca Kornjaču, lokalnu vračaru Babu Vunu itd., te saznajemo dosta o poslovima i običajima ličkog prišumskog naselja, kao što su ispaša goveda, kiseljenje kupusa, spremanje sijena, svinjokolje itd. Osim potrebe za teškim fizičkim radom, šumski okoliš koji ih okružuje nudi i mnoštvo opasnosti, od onih manjih, poput pčela koje napadaju kad im se dira stanište, do medvjeda ubojice koji se skriva među drvećem i svako malo napadne, a lugaru i ostalim nadležnima nije stalo da se s njime obračunaju, jer koga briga za stanovnike zabačenog zaseoka kod šume. U romanu imamo priliku upoznati i lokalni čakavsko-ikavski govor, predstavljen kroz kratke iskaze ili mini-dijaloge.

U svakom slučaju, Karakaš vjerno opisuje kako obiteljski tako i seoski kontekst, a povremeno se dotiče i šireg društvenog konteksta, prema kojem – crno-bijeli televizori, JNA, milicija, uspon turizma – možemo procijeniti da se radnja događa u vrijeme kasnog socijalizma. No, valja ponoviti, pripovjedač čitatelju prije svega nudi vlastitu intimu, osakaćenu surovošću prije svega očeva odgoja i seoske sredine. Pripovjedač pritom o brojnim

nemilim događajima, kao i o ponekom bljesku sreće i zadovoljstva (kada si npr. uspije kupiti *Coca-colu*, ili kad sanjari da će postati košarkaš), pripovijeda potpuno depatetizirano, zastrašujuće racionalno i brutalno jasno, bez ikakvih mistifikacija te poetski precizno i koncizno, bez ijedne rečenice ili riječi viška. U tom smislu taj i takav istovremeno hladan, surov i škrt s jedne strane te poetski raskošan i samodostatan narativni diskurs s druge strane, povremeno začinjen ličkim dijalektizmima, bitno doprinosi dočaravanju autentične atmosfere ličkog prišumskog naselja kasnog socijalizma, a pogotovo tamošnjih obiteljskih i općenito međuljudskih odnosa, a ustvari – što je najvažnije – neobranjivo uvlači čitatelja u svoju magiju. Upravo je taj i takav stilski izbor dodatan razlog koji ovaj roman čini jednim od vrhunaca recentne proze o djetinjstvu.

Uspomene za budućnost

Marko Gregur, *Mogla bi se zvati Leda*, Hena.com, Zagreb, 2018.

Postoje knjige koje se zovu radosnice. U njih roditelji upisuju sve važne događaje iz prvih godina svojeg djeteta: kada se i kako rodilo, kada su ga donijeli iz bolnice, kada se prvi put kupalo, kada se prvi put nasmijalo, kada je prvi put samostalno sjedilo, kada mu je izbio prvi zubić, kada je prvi put reklo *mama* i *tata*, kada je prohodalo, kada se prvi put šišalo itd. Ovisno o njihovoj pedantnosti, roditelji kroz radosnicu, dakle, mogu prilično detaljno dokumentirati djetetov ulazak u život, a ustvari sačuvati to za kasnija vremena kada će, htjeli to ili ne htjeli, većinu toga zaboraviti. Radosnica pogotovo dobije na cijeni ako preživi do djetetove odraslosti, kada dijete i samo može rekonstruirati svoje prve godine. No ono što dijete obično ne može rekonstruirati jest život svojih roditelja prije nego što je ono došlo na svijet, s izuzetkom razdoblja trudnoće, koje je uglavnom integrirano u radosnice. Osim onoga što mu roditelji žele sami otkriti, a to ponekad nije mnogo, o njihovoj povijesti prije nego što su ga dobili rodi-

li, dijete dosta toga eventualno može saznati (dakako, ako ih ima) od djedova i baka, teta, ujni ili strina, ili pak kumova i roditeljevih prijatelja. No to je ipak posredna povijest, koja obično nije potpuna, a djecu najčešće zanima upravo detaljna *pretpovijest* svojih roditelja, čak više nego vlastita. A to najtočnije mogu pronaći u samim roditeljima, pod uvjetom mu je oni žele reći i da je se sjećaju. Djetetova želja za rekonstrukcijom povijesti svojih roditelja vjerojatno je motivirana težnjom za iznalaskom nekih odgovora o vlastitu životu. Ako ostavimo po strani one teške slučajeve, kada se npr. pokušava rekonstruirati pojava neke bolesti i sl., djeca u povijesti svojih roditelja najčešće ustvari traže same sebe, odnosno odgovore na neka pitanja iz vlastita života. Ti im odgovori nerijetko ostaju uskraćeni zato što im roditelji zbog različitih razloga svoju povijest ne otkrivaju u potpunosti. Ali, kad malo bolje razmislim o tome, nameće mi se pitanje što čini tu *potpunosť*? Jesu li to oni tzv. veliki i važni životni događaji, poput školovanja, prvog zaposlenja, kupnje kuće/stana i sl., ili pak oni tzv. mali, *nevidljivi* događaji, poput trenutka kada shvatiš koliko ti znači obitelj?

Drugim riječima, što bi roditelji trebali o sebi reći djeci kad odrastu? Slično pitanje postavljaju i same radosnice – obično negdje pri njihovu kraju stoji košuljica u koju roditelji djetetu mogu staviti pismo u kojem će mu reći nešto o sebi te mu poručiti nešto za budućnost. Ali što djetetu reći o sebi? A pogotovo što mu poručiti za budućnost? Pitanja su to pred kojima mnogi pokleknju, pa košuljica za pismo u radosnici ostane prazna. No svojevrsan odgovor, i to rijetko iskren i hrabar, na pita-

nje kako bi se djetetu moglo obratiti u svojem je romanu *Mogla bi se zvati Leda* dao Marko Gregur. Strukturirajući roman kao obraćanje budućeg oca još nerođenom djetetu, kojeg ustvari možda nikada neće ni biti, Gregur je ispisao neviđeno iskrenu i hrabru posvetu obitelji, i to ne samo onoj koju mladi koprivnički par u romanu planira zasnovati nego i onima iz kojih su i sami izrasli.

Drugi je to roman koprivničkog spisatelja, ujedno i njegovo najkompleksnije i najzrelije djelo. Nakon zbirke pjesama *Lirska grafomanija* (2011), Gregur je objavio dvije zbirke kratke proze, *Peglica u prosincu* (2012) i *Divan dan za Drinkopoly* (2014), obje nagrađivane, jednako kao i roman *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* (2017), povijesno-satirički, ujedno i najbolji hrvatski kajkavski roman. Nasuprot onima satiričkima, pa i humorističnima, iz kojih je vjerojatno i izrastao *Trombetassicz*, Gregur je u nekim svojim ranijim kratkim pričama najavio interes i za ozbiljnije teme, i to iz područja muško-ženskih i obiteljskih odnosa, što je svoj vrhunac doživjelo *Ledom*, koju je, kao i posljednje dvije Gregurove knjige, uredio Kruno Lokotar.

U svojem najnovijem romanu Gregur se, dakle, suočio s do sada najkompleksnijom i najizazovnijom tematikom u svojem opusu, ali i tematikom koja je rijetko, ako i ikada ovako složeno i uspješno obrađivana u našoj književnosti – temom nemogućnosti dobivanja djeteta. No, osim suočavanja s tim ne samo intimno nego i društveno još uvijek prešućivanim problemom, Gregur svoje likove suočava i sa samima sobom, sa svojom prošlošću i sadašnjošću, ali i budućnošću. Roman *Mogla bi se zvati Leda* prati, dakle, dvije glavne teme,

koje su ustvari nerazmrsivo povezane. Pritom u prvi plan lakše izbija ona o pokušajima mladog para da dobije dijete, no taj je problem isprovocirao i druga dva temeljna sloja romana – pripovjedačevo prisjećanje vlastita djetinjstva, dakle povratak u prošlost, ali i potrebu za (samo)analizom vlastite sadašnjosti i budućnosti, i to kako pripovjedača i supruge ponaosob tako i njih kao para, bez obzira na to hoće li dobiti dijete ili ne. Tako se kroz roman neprestano isprepliću prošlost (evokacija djetinjstva), sadašnjost (pokušaji dobivanja djeteta) i budućnost (planiranje zajedničkog obiteljskog života), koji se ujedinjuju u djetetu kojeg ustvari (još uvijek) nema, a možda ga neće ni biti.

Glavna narativna linija romana (pripovjedna sadašnjost) prati dugotrajna nastojanja mladog para da dobije dijete, prvo prirodnim putem, a zatim posvajanjem, prilikom čega se i jedna i druga opcija pokazuju mukotrpnom, pogotovo u psihičkom smislu, što predstavlja najpotresnije stranice romana. Gregurovo crtanje njihovih psihičkih stanja, koja se kreću u širokoj amplitudi od ushita nakon (čak i polu)pozitivnih vijesti do strašnih razočaranja nakon još jednog neuspjeha, toliko je precizno i uvjerljivo da će rijetko kojeg čitatelja i čitateljicu ostaviti ravnodušnim. Prvoosobni muški pripovjedač koji iznosi cijelu priču, za koju bi neki rekli da bi možda bolje pristajala ženskom pripovjedaču, potpuno ogoljuje vlastitu intimu. Pritom ne zapada u isprazni sentimentalizam. Na trenutke je, doduše, izrazito osjećajan, pogotovo prema supruzi koju sve to teško pogađa te u trenucima kada se obraća nerođenom djetetu, Ledi, Fabijanu ili kako će se već zvati i što će

već biti, ako će ikada biti. No cijela situacija nerijetko uvjetuje i izljeve srdžbe, pogotovo u fazi kada pokreću postupak posvajanja, koji im otežavaju socijalne i ostale službe koje bi im u tome trebale biti glavna pomoć. Kroz opise apsurdnih procedura na koje ih institucije prisiljavaju, pripovjedač ustvari daje snažnu kritiku cjelokupnog hrvatskog društva: „Čitav je sustav govno, sačinjeno od govana, za govna. Mi smo kloaka koja se stoljećima valja, a pročisti rijetko, tek kad oni koji su nam nad glavama konačno puste vodu. Neki se tada iskobeljaju iz mulja i tako traje ova hemeroidna zemlja u kojoj se kupnja tisuću automobila objašnjava uštedama. Najgore je to što ne vidim tome kraj. Mi smo van svake logike i pameti“.

Ipak, u prvom je planu intimna drama mladog para, koji unatoč velikoj međusobnoj podršci, s vremena na vrijeme zapada u teške dvojbe i samopropitivanja: „Fokusirana je na to da će roditi, a posvajanjem kao da se boji da bismo odustali od toga da pokušavamo. Razumijem da bi htjela roditi, ali velika je mogućnost da se to neće dogoditi, barem ne sa mnom. Tako da me druge dvije mogućnosti isključuju. Jedna je da potražimo zamjenskog oca, a druga da je ostavim. Da se uda za nekog drugog i dobije dijete. Dugo razmišljam o tome i možda je čudno, ali kako vrijeme prolazi, ta me misao sve manje uznemiruje. Upravo suprotno, stvara u meni neki osjećaj da će sve biti u redu. Ona mora postati majka. To bih volio više od svega“.

Najiskrenije i najtoplije stranice romana čine pripovjedačeva obraćanja svojem budućem djetetu. Pritom je svjestan da tog djeteta možda nikada neće biti, no strah

za zaboravom tih trenutaka čežnje za djetetom toliko je snažan da mu se obraća kao da ono već postoji: „Možda ti se ovo čini glupim, misliš si što mi je došlo da te time gnjavim; možda tvoja generacija više i ne čita, ali imam ti potrebu sve napisati sad i odmah, jer tko zna hoću li za 15 ili 20 godina moći točno, ili jednako, opisati kako smo se osjećali i kroz što smo prolazili“. Osim toga želi mu predstaviti samog sebe, ono od čega je sačinjen i što ga čini onim što jest: „Bojim se da se nakon dva desetljeća više neću tako jasno sjećati mame i tate, Boke i Dade, djeda i baka, Janinih roditelja i svih drugih. Nešto ću sigurno zaboraviti, a želim ti reći sve, svaki detalj, o tome iz čega sam rastao, iz čega smo rasli i što ti možemo dati“. Pripovjedač želi djetetu pokazati ne otkuda je došlo, nego kamo dolazi i potencijalno u kojem smjeru može ići: „Ima ta izreka koju sam negdje vidio... *Postoje samo dvije trajne ostavštine za koje se možemo nadati da ćemo ih dati našoj djeci. Jedna od njih su korijeni, druga su krila.* Nadam se da će te naša držati čvrsto i da ćeš se vinuti visoko“.

Jednako toplo i iskreno kao i kada se obraća budućem djetetu, pripovjedač govori i o svojoj obitelji, djetinjstvu i zavičaju: ocu i majci (koja umire na njegovu pragu zrelosti, što je na njega ostavilo trajan trag), bratu i sestri, bakama i djedovima, brojnoj rodbini, susjedima, prijateljima, Koprivnici, Miklinovcu (danas koprivnička ulica), „čarobnom“ sajmištu preko puta rodne kuće na kojem su se zbivale kojekakve avanture itd. Pritom je ispisao neke od najljepših stranica upućene svojem zavičaju, Koprivnici: „Ono što ovaj grad još uvijek ima osjećaj je da ti se ništa ne može dogoditi. Tu si siguran. Ovo je

mjesto na kojem se kući uvijek možeš vratiti s cvijećem koje si ubrao kod onog kod koga si bio u gostima, ali i negdje usput, s vrećicom krušaka, u koje kad zagrižeš, osjetiš čaroliju rasta, sazrijevanja i plodnosti, ili s teglicom pekmeza od jagoda u kojoj miriši čitava šuma. Svašta je već izmišljeno, ali za mene je život veliki grm ljubičastog jorgovana čije nam grane donosi tata, ljubičice i klinčeki koji rastu uz kuću, ili đurđice koje donosi od strica Đonija. Za mene je život mogućnost da vidiš zvijezde kad sunce legne u visoku travu“.

Brojne evokacije zavičaja, obitelji i djetinjstva čine sloj romana koji je okrenut prošlosti, ali koji je zalag za budućnost. Sve osobe, prostori i događaji još uvijek su živi u pripovjedačevu sjećanju i sve to želi prenijeti budućem djetetu (ako ga bude), jer je to najvažnija ostavština koju ima za nju/njega: „Sve što ti želim je da kad odrasteš, kad ti bude dvadeset ili trideset, da imaš sjećanje na najdražu igračku. Da imaš neke svoje šljemove i zapaljive strijele. Da imaš svojeg Dodoja, Petru, Filipa, Krešu, Tomicu, Nikolu, Klaudija... Neka čuče u tebi, koliko vas god život odnio na različite strane. I želim da smatraš kako je vrijedno jedan papir čuvati gotovo petnaest godina. Za mene, bio bi to znak da sam ti bio dobar otac“. Smrt majke bio je jedan od ključnih trenutaka pripovjedačeva života, prekretnica u shvaćanju njegova smisla, koji vrhunac može doseći upravo u djetetu: „Dijete je jedini način kako nadoknaditi roditelje. Prestati biti u svom djetinjstvu i preseliti se u tuđe. Od lista postati korijen. Vrijeme me gura, a ja se čvrsto držim za djetinjstvo i za Janu, uplašen da me tamo dalje ne čeka više ništa za što bih se mogao uhvatiti“. Je li pripovjedač

dočeka novu granu za koju bi se mogao uhvatiti, ostavljam čitatelju da sam otkrije u ovome nesvakidašnjem, toplom i britkom romanu, koji se čita u jednome dahu, a ostavlja dugotrajan dojam.

Kolo, 29 (2019), br. 1, str. 208–212

Svijet kao zakonitost ili slučajnost?

Pavao Pavličić, *Bakrene sove*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2018.

Kao i u nekim dosadašnjim tako i u svojem najnovijem romanu *Bakrene sove* (2018) Pavao Pavličić kao polazište uzima istaknuti dio hrvatske povijesno-kulturne baštine te oko nje gradi intrigantnu, pomalo i fantastičnu priču, propitujući pritom ustvari neka od temeljnih pitanja ljudskog postojanja. Ovakva konstatacija implicira da je posrijedi gotovo određena *formula* prema kojoj Pavličić stvara svoje fantastične trilere, kako ih kritika uglavnom naziva, i to nije daleko od istine. No to ne znači i da se autor ponavlja. Naprotiv, *formula* je ustvari tako postavljena da se na njezinim temeljima mogu graditi vrlo bogate i raznovrsne fabule, pa spomenuta – nespretno nazvana – *formulaičnost* ne zamara. Potvrđuju to i *Bakrene sove*, Pavličićeva jubilarna stota knjiga, što ga čini jednim od rijetkih hrvatskih pisaca s troznamenkastim brojem naslova, odnosno jednim od najproduktivnijih hrvatskih pisaca uopće. No to, dakako, nije presudno za ocjenu Pavličićeva stvaralaštva, jer za književnost nisu

najvažniji kvantitativni, već kvalitativni kriteriji. A i prema potonjima Pavličićeva stvaralaštvo također pripada u sam vrh (suvremene) hrvatske književnosti.

Kontekst Pavličićeva stvaralaštva u koji bi pripadale *Bakrene sove* predstavljaju možda prije svega fantastični trileri kao što su *Koraljna vrata* (1990), *Rupa na nebu* (1992), *Zaborav* (1996) i *Pokora* (1998), koji se temelje na važnim kulturnim, društvenim, prirodnim ili kakvim drugim istaknutim hrvatskim fenomenima (Gundulićev *Osman*, zagrebački podzemni hodnici, velebitska degenija, Marulićeva *Judita*), kojima je dodana fantastična dimenzija te su zapleteni u intrigantnu fabulu, koja uglavnom sadrži elemente istrage ili potrage, ali koja se međutim ne iscrpljuje u samoj sebi, odnosno u pukom nizanju intenzivnih događaja, poput ubojstava ili iznenadnih otkrića, nego se u njezinoj pozadini propituju ustvari općeljudska i/ili kulturološka pitanja, čime eventualna sumnja na puko fabuliranje, odnosno bezrezervno podilaženje čitatelju, u potpunosti pada u vodu. Pavličić, dakle, vrlo vješto stvara istovremeno iznimno čitljiva te u jednakoj mjeri intelektualno podražavajuća djela. Pritom potonju *prosvjetiteljsku* dimenziju autor ni u najmanjoj mjeri ne nameće, nego je ona zapravo nusproizvod priče – čitatelj nerijetko nije ni svjestan da je ustvari usput i mnogo naučio ne samo o svijetu koji ga okružuje nego i o samom sebi.

Vidljivo je to i u *Bakrenim sovama*, u kojima su u središtu interesa impozantna zgrada nekadašnje Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, danas zgrada Hrvatskog državnog arhiva, te pojedine istaknute ličnosti hrvatske povijesti. Slično kao i u spominjanim romanima, a ustvari

koristeći općeknjiževni topos pronalaska nepoznatog rukopisa, pripovjedačev prijatelj Mijo Delač, iskusni konzervator koji obavlja zahvate na zgradi Arhiva, u njezinu podrumu pronalazi tajnu sobu u kojoj se nalaze neki spisi. Ostatak romana povezan je s pokušajem odgonetavanja što su i čiji su ti spisi, prilikom čega se razlaže ne samo povijest samog Arhiva te zagrebačkog urbanizma, arhitekture i nekih drugih fenomena nego se (na filozofskoj, teološkoj, matematičkoj i ostalim razinama) propituje mogućnost i svrhovitost predviđanja budućnosti, a razvija se i jedna ljubavna priča, što uz intrigu i fantastiku predstavlja još jedan važan čimbenik Pavličićeva *sporazuma s čitateljem*.

Temeljnu nit romana čini, dakle, svojevrsna istraga koju provode prvoosobni pripovjedač, inače povjesničar arhitekture, i spomenuti mu prijatelj, konzervator Delač, a uskoro im se pridružuju i arhivistica Franka Filipović te ravnatelj Arhiva Nikola Čolak, uz još neke sporedne likove. Tijekom istrage ispostavlja se da su pronađeni spisi pripadali tajnom društvu, čiji su članovi bili istaknuti hrvatski umjetnici i intelektualci, poput Vlaha Bukovca, Izidora Kršnjavog, Rudolfa Lubynskog, Miroslava Krleže itd., a sadržavali su matematičke formule i opise, temeljem kojih je tobože moguće predvidjeti ne samo razvoj umjetnosti nego i društva općenito. Iako su prvopronađeni spisi bili s kraja 19. stoljeća, novopronađeni spisi i podaci vodili su s jedne strane unatrag sve do Ruđera Boškovića, a s druge u pripovjedačevu (dakle i našu) suvremenost.

Tako su kroz istragu o spisima u priču upletene stvarne povijesne ličnosti, poput prije svega Boškovića

i Bukovca, čijim su biografijama dodani fiktionalni elementi, jednako kao i samoj zgradi Arhiva, kojoj je ovaj roman ustvari svojevrsna posveta. Naime pripovjedač, kome je zgrada bila i temom doktorskog rada, kroz cijeli roman očituje svoje udivljenje zgradom, i to njezinim izgledom, njezinom misijom i značenjem:

...ušli smo u predvorje... A mene je opet uhvatilo ono isto uzbuđenje kao i svaki put. Podigao sam glavu i stao zuriti u dekorativni strop, širio sam pluća i udisao miris starog drva i knjižne prašine, ogledavao sam lustere, kvake na vratima, ukrašena stakla, teške zastore na ulazu u Veliku čitaonicu, glatki pod nogama. [...] Opet sam imao osjećaj da sam ušao u sakralni prostor, u svetište u kojem se štuje nešto što ja ne mogu u dovoljnoj mjeri sebi ni predočiti, a kamoli da bih to znao definirati. Pomislio sam na bezbrojne depoe u kojima se kriju knjige i dokumenti, i podsvjesno sam spustio glas i stao hodati na prstima da ne poremetim taj svečani mir.

Istraga o spisima s vremenom postaje opasna, istražitelji počinju primjećivati da ih netko prati, dobivaju neizravne prijetnje smrću i slično, što priču do samog kraja čini napetom i neizvjesnom. Na drugoj strani, intenziviraju se i spoznaje koje proizlaze iz samih spisa. I to u dvama osnovnim smjerovima. S jedne strane, pripovjedača muči pitanje je li svijet ustrojen po strogoj kauzalnoj logici, prema kojoj svaki uzrok ima predvidivu posljedicu, pa se sve može predvidjeti, na što ukazuju i što dijelom dokazuju pojedini pronađeni spisi, ili u svi-

jetu vlada slučajnost, pa je sve nepredvidivo. Razmišljajući o tome, pripovjedač i vlastiti život sagledava kroz tu dvojbu, pogotovo nesretnu smrt supruge, od koje se još uvijek oporavlja, ali i uspostavu nenadane ljubavne veze koja je pred njim. S druge strane, ako je svijet u potpunosti ili barem dijelom ustrojen kauzalnom logikom, pa se budući događaji mogu predviđati, što će oni koji su otkrili formulu za predviđanje budućnosti učiniti s njom? Hoće li je upotrijebiti za opće ili samo za vlastito dobro, koje će možda biti i suprotno općem dobru? „Ili, ako netko hoće, sasvim zaoštrano i filozofski: je li dobro ili nije dobro da ljudi posjeduju takvo znanje i je li znanje kao takvo uvijek dobro ili može biti i zlo?“ U krajnjoj liniji, iako ih još uvijek do kraja ne razumije, pripovjedač se pita što bi i sam trebao učiniti s podacima i spoznajama do kojih je došao tijekom istrage.

Kroz priču su, dakle, vješto isprepleteni intrigantna istraga, misteriozni spisi, tajna društva, zagrebačka povijesno-umjetnička baština, povijesni i fikcionalni likovi, ljubavni izazovi, zakoni fizike i umjetnosti, matematika i stohastika, filozofska i teološka razmatranja... a sve to sklopljeno je u koherentnu i intrigantnu priču, koja se polako i pregledno odmata pred čitateljevim očima, neprestano ga čvrsto držeći uz tekst. Pritom, jednako kao što ni sama istraga ne dovodi do konačnih odgovora na sva pitanja, u romanu nije dan ni konačan odgovor na pitanje o kauzalnosti ili slučajnosti kao temeljnim mehanizmima funkcioniranja svijeta. No samim završetkom romana dan je prilično jasan, i to, čini mi se, i najispravniji odgovor na, ustvari i najvažnije, pitanje, a to je – neovisno o tome je li stvarna ili ne – što učiniti s

formulom za predviđanje budućnosti, odnosno što učiniti s moći koja pojedincu omogućava mijenjanje svijeta. Koji je to odgovor, čitatelji će morati otkriti sami.

Da pripadaju kulturi koja više zanima svjetsku javnost, djela Pavla Pavličića – pogotovo ona u kojima oko pojedinih reprezentanata te kulture plete intrigantne priče, kao što su *Bakrene sove* – prodavala bi se u milijunima primjeraka. No koliko god da je činjenica da pripada maloj, svijetu nezanimljivoj kulturi za Pavličićevu potencijalnu svjetsku slavu nepovoljna, toliko će Pavličićev interes za hrvatsku kulturu možda biti koristan njoj samoj – ako već svijet ne zanima hrvatska kultura sama po sebi, možda će ga jednog dana početi zanimati Pavličić, preko kojeg će onda i hrvatska kultura, ili barem oni njezini dijelovi koje je on tematizirao, postati poznati diljem svijeta. Pavličić svakako to zaslužuje, a isto bismo mogli reći i za hrvatsku kulturu, pogotovo one dijelove koje je Pavličić stavio u žarište svojih djela.

Ljubav u doba mržnje

Goran Tribuson, *Otac od bronce*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2019.

Kada se u istom romanu tematiziraju povratak u zavijčaj, obračun s obiteljskim nasljeđem i rasplamsavanje nerealizirane mladenačke ljubavi, i sve se to odvija u vrijeme početka „bratoubilačkog rata“ te presudnih političkih i društvenih promjena, rezultat može biti jedino istovremeno napet i dinamičan te društvenokritičan i intiman roman, kakav je upravo *Otac od bronce* Gorana Tribusona. Svemu tome potrebno je, dakako, dodati i autorov fini smisao za humor te obilje referenci na književnost, film i (popularnu) glazbu, a povrh svega odlično vođenje radnje, odnosno već dokazanu pripovjedačku umješnost ovoga plodnog suvremenog hrvatskog klasika. Odmah na početku treba spomenuti možda još i autentično, nestereotipno prikazivanje složenog društvenog konteksta početka Domovinskog rata u Hrvatskoj te uvjerljivu izgradnju ne samo glavnih nego i velikog broja sporednih likova, od kojih dobar dio predstavlja upravo tipične pojave tog dramatičnog vremena.

Za ovakvo gotovo nabranje spomenutih obilježja najnovijeg Tribusonova romana na početku ovog osvrtu odlučio sam se ustvari zbog toga što ni sam nisam bio načisto s čime krenuti, odnosno što od svega pobrojanog ostavlja najveći dojam. Složen je to i opsežan roman kojem se, dakle, može pristupiti s različitih strana, no razmišljajući koja bi to bila moja strana, odlučio sam se, ustvari, za ukupnost svega zato što je upravo povezanost tih različitih aspekata ostavila na mene najveći dojam.

Odlasci i povratci

Roman počinje povratkom Žaka Kralja iz Beča u neimenovani rodni grad, iz kojeg je izbivao posljednjih desetak godina. Opisi neimenovanog kontinentalnog grada u koji se vraća po koječemu odgovaraju Tribusonovu rodnom Bjelovaru, odnosno također neimenovanom gradiću u koji je smještena radnja, ili njezin dio, u nekim drugim njegovim romanima (*Legija stranaca*, *Povijest pornografije*, *Ne dao Bog većeg zla...*). Kao i sam prvoosobni pripovjedač, možemo se i mi odmah ironijski obazreti na njegovo ime, koje nije Jacques ili kako slično, nego baš Žak, i to zahvaljujući nespretnosti oca, kojega ionako ne voli, ali zbog mnogo dramatičnijih razloga, a i prezime mu je često izazivalo podsmjeh, pogotovo kada se u gimnaziji družio s (Perom) Vitezom i (Slavkom) Knezom, čineći tako s njima *plemenitaški* gimnazijski trijumvirat. No pripovjedačevi problemi daleko su složeniji od dosjetki povezanih s njegovim imenom i prezimenom. Naime u rodni se grad Žak vraća zbog očeve smrti, toč-

nije zbog pogreba, i to više kako bi umirio tetu Vukicu koju bi strašno povrijedilo da se nije pojavio, nego zbog vlastite potrebe da se oprostí s ocem. S njime se naime oprostio još prije dvadesetak godina otkako nije razgovarao s njim. Žakov otac Nikola, koga su svi zvali Kolja, bio je „partijski moćnik i partizanski veteran“, kako ga je njegova okolina, uključujući i Žaka, doživljavala, što je bilo u potpunoj suprotnosti sa Žakovim slobodarskim, antiratnim, apatridskim duhom. Žaka je posebno progonila misao da je otac, kao i svi ratni pobjednici, ubijao *gubitnike*, nerijetko i nevine, te s njime nikako nije pronalazio zajednički jezik. Za Žaka je svaki rat, pa i onaj Domovinski koji se upravo razbuktavao, „prijevera“, te ga više od toga tko će pobijediti zanima kako će taj netko pobijediti. Osim takvih različitih idejnih pozicija, odnosno takvog Žakova doživljavanja svojeg oca, razdoru između oca i sina doprinijela je i činjenica da se otac nakon suprugine smrti, koja se slučajno ili ne podudarala i s povlačenjem sa svih partijskih pozicija, bio povukao u sebe, nerijetko se odajući i alkoholu, ostavljajući dojam da mu više nije stalo do sina.

U svakom slučaju, Žakov plan bio je prisustvovati sprovodu, biti kratko uz tetu Vukicu, koja mu je nakon majčine smrti, kada je bio tek u ranim dvadesetima (sada je u četrdesetima), gotovo postala druga majka, i vratiti se u Beč, gdje se bavio pranjem novca, solidno zarađujući. No taj se plan izjalovio zato što se neplanirano upleo u društvene, ali i intimne zavrzlake, odnosno pokazalo se da se ne može doći u zavičaj i baš samo tako otići. Pripovjedač i sam rezonira o tome je li ustvari prije desetak godina trebao otići, odnosno je li se sada, koliko

god kratko planirao ostati, uopće trebao vratiti: „Možda su i odlasci kao i povratci zapravo točke od kojih nam se nekako zavrti u glavi, pa ne znamo zaključiti jesmo li postupili ispravno, ili smo sve upropastili, urađivši onako kako nije valjalo“.

Kao što sam spomenuo, radnja romana smještena je na početak Domovinskog rata, točnije u 1991. godinu. Iako je pripovjedačev rodni grad „spadao u mirnija područja, jer je bio udaljen od vrućih srpskih enklava“, sve češće čuju se udaljene detonacije te je ratno ludilo zahvatilo brojne mještane. Tako su učestali neformalni sukobi između Hrvata i Srba kojih ima u gradu, a osnivaju se i neformalne ratne grupacije. Zadojen demagogijom lokalnog ratnog profitera Darija Mrđena, koji je bio pristašom i bivšeg režima, u jednu takvu naivno se odlučio uključiti i spomenuti Žakov gimnazijski prijatelj Pero Vitez. No poslije gotovo pogubnog otrežnjenja odustaje od toga. Okretanje kaputa brojnih dotadašnjih pristaša prijašnjeg režima prikazano je i kroz neke druge likove, od predstavnika gradske vlasti i policije, preko dojučerašnjih obiteljskih prijatelja i susjeda, do slavnog kipara, akademika Valića, koji je u vrijeme kada je to bilo poželjno izrađivao monumentalne spomenike narodnim herojima, među ostalima i onaj posvećen partizanskom pokretu u lokalnom parku, uzevši za model upravo Kollju, pa su svi i mislili da je to njegov spomenik, a sada je postao „modernist posvećen apstraktnim oblicima“.

Osim grotesknog pogreba, na kojem jedva da se itko pojavio jer nije bilo poželjno davati posljednju počast heroju bivšeg režima, te još grotesknijih karmina, na kojima su se pak pojavili samo oni željni besplatnog

jela i pića, događaj koji je bio svojevrsni okidač zapleta u romanu jest razaranje bombom *Koljina spomenika* u parku, nakon čega se, želeći dobiti komad *oca od bronce*, Žak s jedne strane zapetljao u složene lokalne društvene odnose, a s druge strane u odnos s mladenačkom tlapnjom Almom Horvat. Naime iako su u mladosti bili bliski prijatelji, pa i više od toga, Žak i Alma izgubili su povezanost njegovim odlaskom u vojsku. Nakon niza nesporazuma i nesretnih okolnosti Alma se udala za lokalnog bogataša i pričuvnog satnika Mikija Tomca, a i Žak se poslije oženio, ali i ubrzo razveo, te se otisnuo u Beč tražeći novi početak. Vrativši se u rodni grad, sve ono što je htio ostaviti odlaskom u Beč sada kao da se jedno za drugim budilo, a vrhunac je postiglo kada se nikada realizirana ljubav s Almom posve razbuktala.

„Meki laneni azil“ i bog Hermes

Narativna linija koja prati Žakovu i Alminu ljubavnu vezu intenzivnije započinje tek na trećini romana, no zato na opis njihove strastvene ljubavne veze, ali i njezinu pretpovijest, otpada gotovo cijela druga trećina romana. Poslije opisa povratka u zavičaj te osobnog i društvenog *nereda* koji protagonist ondje zatječe, roman pomalo, dakle, od tog mjesta skreće u sentimentalnije vode. „Voljela bih kad bismo čitav ostatak života mogli provesti u izolaciji i zaboravu ispod ovih pokrivača“, govori Alma Žaku u trenucima prije osobnog i društvenog klimaksa koji će utjecati ne samo na njihovu vezu nego i njihove živote u cijelosti, na što Žak rezonira: „I ja sam znao da je taj meki laneni azil čak ljepši i od bečkoga,

bez ikakvog rata, bez glupih obaveza i ružnoće koju nam nameću drugi“. No prilikom opisa vlastite konačno dočekane ljubavne veze s Almom pripovjedač ne zapada u melodramatičnost, štoviše svjestan je da „ljubavi kroz koje prolazimo nisu poput provincijske ambulante koja miriše po dezinfekcijskim sredstvima... U njima kao da je sve vrijeme prisutan jedan od onih starih antičkih bogova, Hermes ili možda Prijap, ili čak Min, kome se, iako mumificiranom, jasno vidi golemi falos, uglavnom neki pravi paganski bog iz svečanih ophoda, koji bi sve obilato poškropio spermom, znojem, limfom i teškim alkoholnim pićima“. Uostalom, mjesto i vrijeme kada su proživljavali svoju romansu bilo je podesno za sve samo ne za romantiku, zbog čega opisi njihove ljubavne *idile* povremeno izgledaju i groteskno.

Kako je završila njihova romansa, tko je pobijedio u šakačkom obračunu između ljubavnika i ljubomornog muža, kako su s njihovom vezom povezani bombaški napadi i ciljana ubojstva, zašto se i kako u to uplela i Žakova bivša supruga itd., saznaje se u posljednjoj trećini romana, u kojoj se sve narativne linije vješto isprepliću. Prema kraju romana ruše se i brojni stereotipi koje su ne samo Žak nego i neki drugi likovi gajili, te se pokazuje da nitko ustvari do kraja nije bio u pravu, odnosno da stvari nisu tako jednostavne kako su isprva izgledale. Ako se zadržimo samo na glavnom liku, ruše se njegove predodžbe o ocu, o Alminu suprugu, o bečkom poslovnom partneru i bečkoj „najboljoj prijateljici“ itd. A koliko je sve otišlo daleko i u osobnom i u društvenom kontekstu, možda najbolje pokazuje to što se Žak kao čovjek slobodnog duha, među ostalim i uvjereni ateist,

ili u najboljem slučaju agnostik, po uzoru na junakinju jednog Greeneova romana, ali u obrnutom značenju, zavjetovao Bogu kod mjesne kapelice, parafrazirajući Okudžavu – „Gospode Bože, zelenooki moj, daj svakome ono što želi, a na mene zaboravi“.

Kolo, 29 (2019), br. 3, str. 158–162

Još jedna izgubljena generacija?

Luiza Bouharaoua, *Jesmo li to bili mi*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2019.

Debitantska knjiga mlade splitske prozaistice, prevoditeljice i kulturne aktivistice Luize Bouharaouae *Jesmo li to bili mi* na trenutke je sjetna i intimna priča o ljubavi i prijateljstvu, a na trenutke gorka i otvorena kritika suvremenog hrvatskog društva. Iako u oči možda lakše upadaju oni dijelovi knjige posvećeni potonjem, uspjeliji sloj ustvari čine raščlambe uspona i padova različitih međuljudskih odnosa i drugih životnih izazova četvero središnjih likova u knjizi, rođenih sredinom 80-ih godina 20. stoljeća u Dalmaciji, gdje se i odvija većina radnje. Knjiga se sastoji od jedanaest relativno samostalnih i naslovljenih proznih cjelina, pa bi se mogla čitati i kao zbirka kratkih priča, no kohezivni element cijele knjige, osim mediteranskog prostora i atmosfere, čine Lucija, Danijela, Dalibor (Dado) i Nino, oko kojih se vrti cijela radnja, pa bismo knjigu mogli promatrati i kao labavo povezani, fragmentarni roman. Spomenuti središnji likovi nalaze se na pragu tridesetih godina (što je i

prag zrelosti?), ali mnogo toga u njihovim životima još je daleko od bilo kakve sredenosti. Sjećanja na djetinjstvo, ili bolje reći one njegove svijetle trenutke (jer bilo je i mračnih), još su uvijek svježja, ali raste i svijest kako se to vrijeme više nikada neće vratiti. Slatki okus sladoleda i slani okus morskog djetinjstva zamijenjen je gorčinom dezorijentirane sadašnjosti, koja se događa uglavnom u noćnim klubovima, jeftinim hotelima, bolnicama itd. Kontrast prošlosti i sadašnjosti vrlo je ilustrativno prikazan u cjelini/priči *Okus čokolade*, u kojoj se prvi put otkako su se rastali u djetinjstvu susreću Lucija i Nino. Nakon što su se jedva prepoznali, oboje u glavi vrte slike, okuse i mirise djetinjstva, a u sadašnjost ih neprestano vraćaju glasna glazba i bliješteći reflektori noćnog kluba.

Uz nostalgična sjećanja i grubu sadašnjost, u knjizi se neprestano isprepliću i ljubavni zanos i razočaranja, nevine i zabranjene ljubavi, rastanci i (slučajni) sastanci. Pritom četvero središnjih likova osim međusobno stupa u odnose i s brojnim drugim likovima, koji se, za razliku od njih, uglavnom pojavljuju samo jedanput u knjizi, odnosno samo u pojedinim cjelinama/pričama. To ide u prilog promatranju spomenutih jedanaest prozних cjelina kao samostalnih priča, dok činjenica da većinu njih ipak nije do kraja moguće razumjeti bez konteksta cjeline predstavlja još jedan prilog promatranju knjige kao fragmentarnog romana. Dobar primjer za to već je prva cjelina/priča *Ulica mačaka*, u kojoj upoznajemo Luciju i njezina neimenovanog ljubavnika, čiji identitet saznajemo tek u sedmoj cjelini/priči (*Međuvrijeme*), kada razgovaraju o svojoj eroskoj zgodu u *portunu*. Na sličan

način rasuti su *podaci* i o ostalim središnjim likovima i tek nakon pročitane cijele knjige možemo do kraja rekonstruirati ne samo njihove sudbine nego i njihove međusobne odnose.

Jednako kao što je složena narativna struktura cijele knjige, složena je i struktura pojedinih cjelina/priča. Naime uz česte analepse u njima se, nerijetko i unakrsno iz odlomka u odlomak, mijenjaju pripovjedači i/ili pripovjedne perspektive. To na trenutke otežava (bezbrizno) praćenje slijeda događaja, ali i upozorava čitatelja da svaki događaj ima onoliko (nerijetko i suprotstavljenih) gledišta koliko je u njega uključeno aktera. Pogotovo to vrijedi za opise međuljudskih odnosa, čemu je i posvećeno najviše pažnje u knjizi. Pritom se najveći jaz u razumijevanju među likovima (a prema tome i sagledavanje istih situacija s različitih gledišta) pojavljuje u ljubavnim/erotskim tipovima odnosa, koji su u knjizi najčešće povezani s Lucijom (njezine veze s Danijelom, Ninom i Markom). Unakrsna promjena pripovjednih perspektiva (fokalizacija) najefektnije je izvedena u posljednjem dijelu cjeline/priče *Međuvrijeme*, gdje se smjenjuju kratka oprečna gledišta / međusobno nerazumijevanje Lucije i Danijela. Mnogo nerazumijevanja, pa i nemogućnosti komunikacije, pojavljuje se i u obiteljskim odnosima, tj. odnosima roditelja i djece, što je najradikalnije ilustrirano u cjelinama/pričama *Dida i ja* i *Snjegovi*. U prvoj otac i sin tijekom vožnje duge nekoliko sati jedva da uspiju i progovoriti, a i to što progovore nailazi na nerazumijevanje onog drugog, a u drugoj se roditelji udaljavaju od Dade kad saznaju da je homoseksualac. Iako ne uspijevaju biti nadomjestak izgubljenim obiteljima i ljubavima,

u pozitivnijem su tonu prikazani prijateljski odnosi, koji se pojavljuju kao melem na ljubavne i obiteljske traume, što je npr. vidljivo iz odnosa Lucije i Dade te Dade i Danijela, a ustvari svih troje zajedno. U tom smislu, ovo je možda ponajprije knjiga o prijateljstvu.

Uz narušene ljubavne i obiteljske odnose vrlo se često tematizira i sklonost likova različitim nepromišljenostima. Nalazeći se naime tek na početku tridesetih godina života, likovi očito još uvijek nisu naučili brojne životne lekcije, pa se npr. olako upuštaju u veze preko društvenih mreža (*Binarni kod*) ili u preljubničke afere (*Dvotračna sreća*), gotovo riskiraju život predoziranje alkoholom (*Međuvrijeme*) ili opijatima (*Vodeni žig*), umalo završe u zatvoru zbog izljeva ljubomore (*Snjegovi*) itd. No njihovoj životnoj nesređenosti i dezorijentiranosti doprinosi i društveni kontekst. Tako se autorica u knjizi dotiče i problema postratnih trauma i međunacionalne nesnošljivosti, predstavljenih, pomalo i nedovoljno produbljeno, kroz blijeda sjećanja samih likova s obzirom na to da su u vrijeme rata bili još vrlo mali (*Dan pun vode*) ili je sve to samo nasljeđe njihovih roditelja (*Dida i ja*). U više cjelina/priča pojavljuje se i problem obiteljskog nasilja (*Ulica mačaka*, *Suhi morski konjić*), predrasuda prema seksualnim orijentacijama (*Dida i ja*) itd., a posebno se ističe problem prekarnosti, zbog čega likovi ne samo da žive u ekonomskoj neizvjesnosti nego to uvelike utječe i na njihov intimni, emocionalni život: „Ti kao da ne znaš tko sam ja...“ govori Lucija partneru Danijelu nakon što su se vratili s tulumu na kojem se vrtio oko jedne djevojke, „Tko sam sve danas bila, tko sve sutra moram biti. (...) Ujutro u 7 bila sam kuharica i pralja. (...)

U 7:45 sam veterinarka. Jer maca ima šum na plućima pa je treba prevariti da pojede antibiotik. U 8 sam postala prevoditeljica. Jer stiže zima, jer plinski bojler mora na servis. Oko 1 opet sam se pretvorila u kuharicu. (...) U 2 sam se presvukla, skrila podočnjake debelim slojem korektora i bila profesorica dugih šest školskih sati. Jer nam trebaju novci jer smo podstanari. Nakon posla sam išla u nabavku, oprala suđe i pospremila kuhinju. (...) Poslije sam spremala nastavu za idući dan do 8:30. (...) A ti sad, u 2:30 idućeg dana, tražiš od mene da budem što? Razočarana djevojka?“ (*Međuvrijeme*).

Opterećeni ekonomskim, ali i emocionalnim nesigurnostima, likovi se nalaze u svojevrsnom začaranom krugu. Vozeći se sa spomenutog tuluma, Lucija promatra kišni grad i rezonira: „S druge strane stakla smjenjuju se ulice i trgovi, parkovi i stambeni blokovi koji se s nama ispiru u ovoj velikoj centrifugi, samo će oni sutra, za razliku od nas, biti svježije oprani od današnjeg dana. Mi ćemo iz ovog automobila izaći zgužvani i dezorijentirani od neprekidne vrtnje u krug“. U posljednjoj cjelini/priči (*Vodeni žig*) na Lucijino pitanje je li očekivao da će im životi biti vrtnja u krugu neizvjesnosti, Dado odgovora: „Nisam... Mislio da će ovako biti. Da ćemo neprekidno započinjati nešto novo. Veliko i malo. Uvijek se iznova rastajati, tražiti nove poslove, naseljavati druge gradove, graditi nove živote“. No što je tu je, prošlost se ne može promijeniti, a putokaz za budućnost, kojim i završava knjiga, glasio bi da treba ići dalje unatoč svemu: „– Šta ćemo sad? / Lucija se okrene prema njemu [Dadi] i zagleda u njegove mutne oči. (...) – Hodat ćemo – kaže [Dado]. / – A kad postane preduboko? / – Plivat ćemo.“

Sa svim izazovima koji se pojave pred njima, likovi se u knjizi nose ponekad uspješnije, ponekad manje uspješno, i vrijednost je ove knjige upravo u tome što daje uvjerljivu, neuljepšanu sliku generacije koja u drugom desetljeću novog milenija stupa u ozbiljn(ij)e životne vode. Kao što je vidljivo, muče ih neki stari, ali i neki novi problemi, čime je autorica dala i dijagnozu današnjeg vremena, gledanu s pozicije najnovijih generacija. Zbog svega toga, ali i zbog složene narativne strukture te odnjegovanog, na trenutke i pomalo liriziranog diskursa, *Jesmo li to bili mi* obećavajući je prvoukoričeni književni nastup mlade autorice.

Roman o nama kakvi nismo smjeli biti

Marko Gregur, *Vošicki: roman o nama kakvi smo bili*, Hena com, Zagreb, 2020.

Da će onaj tko se početkom prošlog stoljeća u Hrvatskoj želio baviti nakladništvom i knjižarstvom, pogotovo u provinciji, i pogotovo ako je došljak, nesretno završiti, nije teško pogoditi. Zato novi roman Marka Gregura, jednostavnog naslova *Vošicki*, s podnaslovom *roman o nama kakvi smo bili* (ur. Kruno Lokotar, nakladnik Hena com, 2020), i započinje krajem: godina je 1957. i naslovni, glavni lik romana, Vinko Vošicki, propali nakladnik, knjižar i tiskar, bolestan i osiromašen, rekapitulira vlastitu propast. Temeljno pitanje ovog romana, dakle, nije što se dogodilo tom češkom doseljeniku u Koprivnicu, nego *kako* mu se to dogodilo, što i saznajemo kroz ovaj uzbudljivi i potresni roman.

Vinko Vošicki inače je povijesna, široj javnosti premalo poznata ličnost hrvatske međuratne nakladničke i kulturne scene. Gregurov roman, koji prati Vošickijev život neposredno prije doseljenja iz Češke u

Hrvatsku pa sve do smrti, u tom je smislu, iako romansirana, prva cjelovita rekonstrukcija njegova života i djela. Uz romansirane dijelove, roman se uvelike drži autentičnih, većinom po prvi put predstavljениh biografskih činjenica, a donosi i neke autentične dokumente, što svjedoči kako je Gregur uložio znatan istraživački trud prilikom pisanja romana. Povezano s tim dokumentarnim slojem, Gregur u širokom zahvatu portretira i vrijeme u kojem je Vošicki djelovao, a radi se, dakle, o razdoblju obilježenom dvama svjetskim ratovima, koji su posebno tragične epizode imali upravo na koprivničkom području, zapečativši i Vošickijevu sudbinu.

Od Ledeča do Koprivnice

Glasom sveznajućeg pripovjedača Vošickijev život prikazan je kroz longitudinalnu vremensku perspektivu, koja se iz prošlosti svako malo vraća u pripovjednu sadašnjost. Tako se iz 1957, kada Vošicki nekoliko dana prije smrti u vinogradu ponad Koprivnice čita Krležino pismo, drugo poglavlje vraća na početak njegove agonije, u 1906. godinu, u češki Ledeč, gdje mladi tiskarski šegrt Vincenc Vošický lista knjigu Juliusa Zeyera. Na taj način odmah se u prvim poglavljima susreću Češka i Hrvatska, Ledeč i Koprivnica, Sazava i Drava, češki i hrvatski književni klasik, te češki jezik i koprivnička kajkavština, kojom govori lokalni poštar koji Vošickom donosi pismo. Iako djeluju udaljeno, češki i hrvatski prostor povezuje, kako komentira pripovjedač, barem jedna činjenica: „Sve je isto, stalno i posvuda, barem u ovoj

srednjoistočnoj Europi. Jata strvinara koji čekaju propast, kako bi raznijeli ono što si stvorio“.

Iako je u Češkoj imao dobrih izgleda da razvije svoj zanat, u Vošickom se zbog neuzvrćene ljubavi javlja želja za odlaskom. Kako ipak nema novca za željenu Ameriku, preostaje mu Hrvatska, gdje ga je u svoju knjižaru spreman prihvatiti sunarodnjak Jaroslav Merhaut koji ondje već djeluje. Njegova tiskara, međutim, nije, kako je Čeňek, kako su ga zvali, mislio u Zagrebu (koji je bio podnošljivo rješenje), nego u nekakvoj stotinjak kilometara udaljenoj Koprivnici. Ali, u želji za odlaskom, na kraju ipak pristaje čak i na to.

Došavši na koprivnički kolodvor, dobro naivan i vrlo buntovan, uopće ne reagira na zloguko pitanje lokalnog klošara Maxa Grossa, koji ga, na njegovo iznenađenje, iz vedra neba, i na tečnom njemačkom, upita „Zašto ste baš ovdje odlučili propasti?“ Vidjevši njegov čudan pogled, Gross mu pojašnjava: „Nemojte se ljutiti. Nije to ništa protiv vas. Ovdje se jednostavno propada, uz kreket žaba i sisanje pijavica“. Grossovih proročanskih riječi Vošicki će se prisjetiti mnogo put tijekom života, a pogotovo na njegovu kraju. No, isprva je krenuo svojim putem pa otkupljuje Merhautovu radnju i zasniva vlastitu knjižaru i tiskaru, uspostavivši i nakladničku djelatnost te posudbenu knjižnicu. Njegovo poslovanje, međutim, ubrzo bitno poremeti Prvi svjetski rat, koji dobrim dijelom provodi na fronti, gdje po prvi puta pomišlja kako će ga uništiti – olovo: ili ono iz oružja ili ono tiskarsko. No, entuzijizam još uvijek postoji pa svojim zaposlenicima, među ostalim, drži slovo: „Vidite, riječi su moćne, moćnije nego što mislimo, i mogu razori-

ti čovjeka, baš kao i olovo. Zato je na nama da radimo dobre knjige, kako bi svijet postao barem malo bolje mjesto“. Tome je korespondentan i pozdrav koji je – na iskrivljenom njemačkom – često koristio: „Got di kristi Kunst“ (Bog uskrisi umjetnost).

Inače, osim tog pozdrava, u romanu pronalazimo i druge jezične i ostale autorove doskočice, poput čeških jezikolomki (npr. bezvokalne češke riječi koje je nečesi-ma teško izgovoriti, poput *Strč prst skrz krk* – hrv. *Gur-ni prst kroz grlo*) kojima Vošicki zabavlja društvo uz ča-šicu, ili rasprave o tome da bi se Podravina – budući da se nalazi uz Dravu – ustvari trebala zvati Uzdravlje itd.

„Prokleti Pemec“

Pored ratnih zbivanja, Vošickog pogađa i cijeli niz osob-nih, pogotovo ljubavnih tegoba. Gotovo sličan scenarij kao i s Magdalénom zbog koje je napustio Ledeč pogađa ga s još nekoliko životnih družica, koje su svaka odnijele sa sobom i dio vjere u ljude i pospješile svekoliku propast. U tom je smislu točna pripovjedačeva konstatacija, koja se nalazi i na naslovnici romana: „Tiskara i knjižara bile su puls njegova života, a žene i politika žileti“.

Na Vošickijevu propast uz nacionalnu politiku i žene presudno je utjecao i lokalni kontekst, u kojem je zauvi-jek ostao „prokleti Pemec“, „samodopadni Čeh“ i slično. Oslikavanju podravskog podneblja posebno doprinose lucidne opaske već spomenutog Maxa Grossa, inače jednog od najzanimljivijih mi likova u romanu. Gross je beskućnik koji govori lokalnom kajkavštinom, ali je vrlo promućuran, a čini se i naobražen jer govori njemač-

ki, poznaje povijest itd., pa se očito radi o propalom intelektualcu ili poduzetniku. Svojim britikim izjavama Gross predstavlja nastavak Gregurove kritike podravskog mentaliteta, koju smo mogli primijetiti i u njegovim prijašnjim romanima, a pogotovo u kajkavskom *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz*. U *Vošickom* ključna je Grossova opservacija na Vošickijev početni nakladnički optimizam: „Ovo je ravničarski kraj, a politike, ideje, ratovi, kultura, sve je to veter nad ravnicom. Mi smo nisko dole, polegnute travke, čekamo i puštamo ga nek ide... Mi Podravci smo navek na margini. Tu nam je najbolše. Ako neki slučajno i završi v centru, to ga toliko zavrti da odma zaboravi otkud je došiel i najgora stvar koja bi mu se mogla dogoditi je da neko od njegovih pruži ruku za njim. To mu se gadi, našem čoveku, te zmazane podravske ruke.“

U romanu se pojavljuje veći broj autentičnih povijesnih ličnosti, od političara do umjetnika i kulturnih djelatnika. Posebno mjesto dobiva Krleža, čija je povezanost s koprivničkim krajem, kao i sa samim Vošickim, i povijesno ovjerena (Vošicki je objavio nekoliko njegovih djela, kao i nekoliko brojeva njegove *Književne republike*). O Koprivnici i Podravini Krleža je, među ostalim, pisao u svojem *Pismu iz Koprivnice* i dnevnicima, na koje se i aludira u romanu („Znaš ti... što je naš veliki pisac rekao o nama? Da ovdje uvijek netko mokri, netko bljuje, a netko se njiše na vješalima...“), a boravkom u Koprivnici nedalekoj Dugoj Rijeci inspiriran je i Krležin *Vučjak*. Odnos Vošickog i Krleže Gregur, dakako, dodatno literarizira pa nakladnik pisca ponekad doživljava kao „prvoklasno zanovijetalo“ koje ga opterećuje razno-ra-

znim prohtjevima. No, koliko god je vjerojatno i Krležu nerviralo to što mora objavljivati kod provincijskog nakladnika – radi se naime o vremenu Obznane kada ga zagrebački izdavači nisu htjeli/smjeli objavljivati – unatoč svemu uspostavljaju suradnju.

U vrtlogu politike

Uz Krležu u romanu se pojavljuju npr. i August Cesarec (iz čije *Careve kraljevine* Gregur posuđuje podnaslov za svoj roman), spominje se i Milan Begović, koji je uređivao Vošickijevu *Svjetsku biblioteku* (u kojoj su izlazili Guy de Maupassant, Anton Pavlovič Čehov, Knut Hamsun...) itd. U koloplet autentičnih kulturnih ličnosti uključeni su i oni iz lokalnog miljea, poput poznatih podravskih pisaca Frana Galovića i Mihovila Pavleka Miškine, a tu su i glazbenik Tomo Šestak, slikar Stjepan Kukec, filozof Pavao Vuk-Pavlović, osnivač i prvi ravnatelj koprivničkog muzeja Leander Brozović, koprivnički tiskari Valko Loborec i Viktor Senjan itd. U tom smislu ovaj roman predstavlja i pravu malu kulturnu povijest koprivničkog podneblja međuratnog razdoblja, ali i svojevrstu povijesnu razglednicu – roman donosi šetnju međuratnom Koprivnicom, prikazujući njezine najljepše vedute.

Osim Grossa, među fiktivnim likovima najviše pažnje dobivaju Vošickijevi susjedi, obitelji Rosenberg i Ružić, koje povijesna zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata odvedu na suprotne polove. To je razdoblje bilo kobno i za Vošickog, koji nakon uspostave NDH prvo dolazi u neprilike jer je objavljivao *lijeve* pisce poput Cesarca i Krleže, da bi uskoro, kada grad osvoje partizani, došao

u neprilike jer je surađivao s prevoditeljem Milanom Ljeskovcem koji je bio endehazijski propagandist. No, tu nije kraj. Grad uskoro zauzima Crna legija pa je opet u neprilikama, kao i kada ga uskoro ponovno zauzmu partizani, kojima sad smetaju i vesterni i ostali sveščići popularne književnosti kojima je *kvario* mladež. Da ovo nisu povijesne činjenice, bilo bi previše čak i za roman. Ali, nažalost, povijesni dokumenti govore da je upravo bilo tako. Novi režim Vošickom na kraju oduzima ne samo tiskaru i knjižaru, nego i stan, pa završava u vinogradu, daleko od sviju.

U svakom slučaju, uspješno izbalansiravši slojeve fikcionalnog i činjeničnog Gregur je napisao veliki roman, koji bismo s jedne strane mogli okarakterizirati kao romansiranu biografiju, a s druge kao povijesno-politički roman na najboljem Gjalskijevu i Krležinu tragu. Dobili smo istovremeno činjenično utemeljen i književno vrijedan portret jednog nepravredno zanemarenog aktera međuratne kulturne scene, ali i portret samog tog razdoblja, i to ponajprije na širem koprivničkom području.

Tko kome pomaže, tko kome odmaže

Pavao Pavličić, *Štićena osoba*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2019.

Za one koji još nisu počeli čitati krimiće Pavla Pavličića pravo je vrijeme da krenu, zato što njegov glavni junak – Ivo Remetin – počinje razmišljati o povlačenju sa scene! Naime u najnovijem nastavku Pavličićeva serijala krimića s Remetinom u glavnoj ulozi, romanu *Štićena osoba*, taj najpoznatiji hrvatski književni detektiv pomislio je da je vrijeme za mirovinu. S obzirom na to da je taj i po kontinuitetu i po broju naslova u Hrvatskoj nenadmašni romaneskni ciklus utemeljen još 1980. godine, kada je objavljen roman *Press* u kojem se prvi put pojavljuje Remetin, nije teško zaključiti da istražitelj na mirovinu pomišlja s obzirom na vlastitu životnu dob (bliži mu se šezdeseta). A onima koji su već čitali pokoji od prethodnih dijelova serijala, jasno je i da ga sve više zaokupljaju misli o mirnom provođenju vremena s unukom. No tome treba dodati i još jedan razlog zašto su mu se misli o mirovini počele vrzmati baš u ovome romanu – u istragu, koju ponovno provodi s pra-

vim inspektorom, prijateljem Vladom Šoštarom, ovaj se put previše počela uplitati politika, i to ona visoka, a to je nešto što najteže podnosi. Tako je Remetin naprosto „odjednom pomislio kako bi bilo lijepo otići u mirovinu, pa u ovo doba dana odšetati do stana sina i snahe, uzeti unuka u ruku te krenuti s njime ulicama obasjanim niskim ožujskim suncem“.

Onima koji do sada nisu čitali neki od prethodnih dijelova Pavličićeva ciklusa o Remetinu, nakon ovog mojeg uvoda pojavit će se u glavi najmanje dva pitanja. Prvo bi glasilo čemu žuriti s čitanjem krimića o Remetinu kad su ih do sada – ako je prvi objavljen prije točno četrdeset godina – ionako propustili već određen broj? I pitanje je na mjestu, jer propustili su gotovo dvadeset knjiga, ako računamo i knjige priča. Čak ako se, dakle, Remetin i umirovi, knjige o njemu uvijek će biti dostupne da ih retrogradno uzmemo u ruke, pa ne treba ganjati ovu najnoviju. To je, dakako, točno, no čini mi se da nije isto čitati knjigu, a pogotovo krimiće koji su usko povezani sa suvremenošću, kao što su ovi iz Pavličićeva ciklusa, u (neposredno) vrijeme njihova objavljivanja, ili (pogotovo mnogo) kasnije, zato što neki njihovi aspekti s vremenom mogu postati, da se tako nespretno izrazim, manje vidljivi, pa čak i manje zanimljivi – i to, naravno, prije svega u svijesti čitatelja. Tekst romana ostat će, nije sporno, uvijek isti, nape-
tost i zagonetnost njegove radnje neće s vremenom nestati, pa i signali vremena koje je autor upisao u svoj tekst i dalje će svijetliti, ali čitateljsko oko nekog budućeg vremena potonje više neće tako lako zamijetiti (da ne kažem razumjeti) kao što to može suvremeno čita-

teljsko oko. Drugim riječima, brojne, ponekad i jedva vidljive reference na današnjicu, koje suvremeni čitatelji mogu lako prepoznati jer čine njihovu svakodnevicu, budućim bi generacijama mogle promaknuti. To, dakako, nije presudno za uživanje u Pavličićevim krimićima, koji imaju cijeli niz drugih kvaliteta, ali ipak je aspekt koji suvremenim čitateljima daje prednost pred onima koji će romane čitati (mnogo) poslije. Govorim djelomično i iz vlastita iskustva, zato što u starijim Pavličićevim krimićima teže mogu prepoznati reference prema stvarnosti, npr. osamdesetih, pa i devedesetih godina. Postoji, dakle, znatan benefit čitanja Pavličićevih krimića neposredno po objavljivanju, i zbog toga sam ovaj osvrt započeo tom mišlju.

Drugo pitanje koje bi si netko tko do sada nije čitao romane iz ciklusa o Remetinu mogao postaviti tiče se mojeg uvodnog opisa središnjeg lika. Zašto čitati o *detektivu* koji je možda već na zalazu karijere? Uostalom, kakav je to uopće detektiv koji je, očito, nekakav obiteljski čovjek koji teži za mirom? To će pitanje postaviti pogotovo oni koji su, ako ništa drugo, onda preko filmova i televizijskih serija naviknuti na ekscentrične, ingeniozne detektive, u kakav se stereotip Remetin ne uklapa. Remetin, dakle, nije tipičan holivudski detektiv superheroj, štoviše, uopće nije detektiv, ali nije bogme ni zato manje zanimljiv lik. Osim što mu je stalo do obitelji, voli on zakoračiti i u kojekakve avanture, a i boca piva i cigarete stalno su tu negdje oko njega. Nije on nikakav sentimentalni tip, naprotiv, briga o osjećajima i građanska uglađenost znaju mu ići na živce, a voli on npr. i prepasti svjedoke tijekom istrage i pogotovo kazniti one koji to

zaslužuju. Kao i podviknuti na svoje podčinjene u redakciji. Kad spominjem redakciju, valja konačno reći da je Remetin urednik crne kronike u jednim zagrebačkim novinama, ali neprestano istražuje različite zločine, nerijetko i kao pripomoć spomenutom prijatelju Šoštaru, kojem je to profesionalna dužnost – on je voditelj policijskog odjela za krvne delikte.

Što se tiče Remetinove detektivske *netipičnosti*, u obzir treba uzeti još jednu činjenicu. Naime još otkada se Pavličić počeo javljati svojim prvim, nazovimo ih *predremetinovskim* krimićima, a govorimo o sedamdesetim godinama, neki su kritičari, poput Igora Mandića, primijetili da Pavličić izgrađuje nešto što bismo mogli nazvati *hrvatski krimić* – Pavličić je, dakle, jedan globalni, univerzalni književni žanr prilagođavao lokalnim prilikama. I tako je nastao ne samo hrvatski nego i specifičan pavličićevski krimić, koji, dakako, ima brojne doticaje s nekim (pogotovo europskim) tradicijama krimića, ali ima i neke svoje specifičnosti, koje se dobro vide već i s obzirom na do sada najavljene karakteristike središnjeg lika cijele te priče, koja uspješno traje sada već, ponavljam, četiri desetljeća.

Pavličićevi krimići smješteni su, dakle, u domaće prilike, čine ih domaći likovi i (tipični) domaći zločinci, najčešće iz Zagreba i okolice. Pritom se Pavličić uglavnom drži podalje od velikih zločina (serijskih ubojica, mafijaških obračuna, velikih korupcijskih afera itd.), zločinci su najčešće obični ljudi kakve imamo u svojem susjedstvu, kao što su njihovi zločini obično također osobno motivirani, usmjereni prema kakvom privatnom probitku, osveti i slično. Pavličića, dakle, kao i u ostalim njegovim

djelima (fantastičnim trilerima, povijesnim i zavičajnim romanima, feljtonima) zanimaju *mali* ljudi, koji ponekad ipak znaju biti posredno povezani s visokim kriminalom ili visokom politikom. Ali, koliko god da se upletu u radnju, Pavličiću nikada u prvom planu nisu premijeri, ministri, tajkuni i bankari, nego ljudi koje svakodnevno susrećemo, a u jednom su trenutku odlučili uzeti pravdu u svoje ruke.

Sve to vrijedi i za roman *Štićena osoba*, u kojem se odmah na početku u životnoj opasnosti nađe sam Remetin, kojem je na novom automobilu netko onemogućio kočnice. Pogibelj je, srećom, izbjegnuta, uz automobil oštećen je još samo njegov zglob lijeve ruke. Mnogo gore prošao je vozač vrlo sličnog automobila, uz to i iz Remetinove ulice i dobi Remetinova sina, čija je nemogućnost kočenja završila smrću. Iako se u cijeloj priči možda našao sasvim slučajno (možda je atentator naprosto pogriješio automobil), Remetin se upliće u istragu, koju vodi spominjani Šoštar, a u njoj sudjeluju i ostali članovi stalne postave Pavličićeva ciklusa o Remetinu – prije svih Šoštarov pomoćnik Hrastinski te Remetinov redakcijski pomoćnik Lujo Katić, zvan Luka, a tu su i Remetinova neimenovana supruga te preostali članovi Remetinove redakcije Nikolina i Marko. Kako istraga napreduje tako se sve više pokazuje da će, kako sam odmah na početku nagovijestio, možda voditi do samog političkog vrha, što romanu daje dodatnu napetost i izrazitu aktualnost. A uz politiku uvijek je povezan i novac, pa se u koloplet događaja uključuju i različite tvrtke i sportski klubovi, a ni ljubavne veze osumnjičenika nisu nevažne za cijelu situaciju.

Remetinu se cijeli taj svijet visokog društva pritom nimalo ne sviđa, pa on i Šoštar iznose cijeli niz ironijskih komentara na račun mladih ušminkanih direktorčica i ostalih ljudi iz tog miljea. Nimalo mu se ne sviđa ni visoki sloj u vlastitoj novinskoj kući, pa s njim i u ovome romanu, kao i u brojnim prijašnjima, dolazi u sukob, i to ponajprije zato što ponovno ne razumije određene više ciljeve (one koji su važniji od istine). Kroz njegov sukob s glavnim urednikom, ali i općenito politikom novinske kuće za koju radi, jasno se ocrtava stanje u hrvatskom novinarstvu, koje se sve više nalazi u svojevrsnom reketu ovih ili onih moćnika, što je također jedan od razloga zašto Remetin razmišlja o umirovljenju nakon tridesetak novinarskih godina.

Tako je jedna od sporednih tema u romanu i podjela na visoke i niske slojeve u hrvatskom društvu. Koliko je radikaliziranje te podjele paradoksalno svjedoči ne samo Remetinovo susjedstvo, u kojem se, skrivene u dvorištima starih kuća, nalaze male urbane vile nego i npr. izgled zgrade novinske kuće u kojoj Remetin radi – na njezinu ulazu poslije porte „moglo se ići na dvije strane. Lijevo je bio onaj dio zgrade gdje su se stvarale novine, i taj je bio otrcan, zapušten, pomalo i smrdljiv... Desno se išlo u upravne prostorije gdje je sve bilo novo, sve je mirisalo i svirala je tiha glazba“. Slične, naizgled usputne, komentare Pavličić rasipa tijekom cijelog romana, koji, dakle, osim okvirne priče povezane s istragom zločina, ima i društveno aktualan sloj. Jedan od takvih primjera jest i sljedeća Remetinova opaska, koja mu dolazi u misli nakon što ga kolegičin susjed dolazi zamoliti da o nekim osjetljivim stvarima povezanima s njegovim sinom

ne objavljuje ništa u novinama: „Eto, takvi su naši ljudi. Ili, bolje rečeno, takav je naš način života. Na sve se pokušava utjecati preko veze, uz pomoć prijatelja i susjeda, pa se nastoji utjecati čak i na ono za što postoje slabi izgledi da bi bilo podložno ikakvim utjecajima“. Jednako tako, Pavličić u ovome romanu, slično kao i u svojem satiričnom *Prednacrtu Zakona o cenzuri*, objavljenom u *Novoj Istri* (2/2017), svoju oštricu upire i u „religiju politike korektnosti“. Naime kada se u tijeku istrage ispostavi da su dvojica osumnjičenika ustvari ljubavni par, Šoštara to dodatno uzruja zato što je svjestan da će nastavak istrage morati biti „hodanje po jajima [...] Zato što su sad svi osjetljivi na ta manjinska pitanja, a osobito ovi u vrhu policije... Ne smiješ dirati alternativne skupine, jer to je odmah diskriminacija...“

Uz kriminalističku istragu i društvenu kritiku, Pavličić pažnju redovito posvećuje i Remetinovu privatnom životu. Takve zgode, doduše, vrlo su rijetke i šture, ali osim što su u funkciji oslikavanja cjelovitosti njegove osobnosti obično su i u funkciji stvaranja svojevrsnog paralelizma s kriminalom kojim se bavi središnja linija romana. Tako npr. činjenica da Remetin, unatoč protivljenju svoje supruge, svojem trogodišnjem unuku veže cipele, ima veze s osnovnom kriminalističkom radnjom. Kakve, otkrit će čitatelji sami. Isto tako, ni gospođa Remetin nije samo u funkciji oslikavanja konteksta Remetinova života, nego mu nerijetko, obično i nesvjesno, pomaže u odgonetavanju zločina. Uz gospođu Remetin, kao ljubiteljicu krimića, u ovome je romanu povezana i metatekstualna intervencija, kroz koju ovaj roman propituje odnos između života i književnosti, stvarnosti i

fikcije, kauzalnosti krimića i životnih slučajnosti. U tom smislu, ovaj bi se roman, kao i cijeli ciklus o Remetinu, mogao omjeriti i o Pavličićevu književnu i teorijsku (a ustvari dobrim dijelom i autoreferencijalnu) knjigu *Sve što znam o krimiću*, kao i o neke od prijašnjih dijelova iz Remetinova ciklusa.

I *Štićena osoba* svjedoči, dakle, da je kod Pavličića uvijek sve povezano, što nas upozorava ne samo na to da je uvijek dobro bilo koji dio njegova opusa promatrati u kontekstu njegove cjeline nego i na to da u svakom od njegovih djela – pa bio to i naizgled prozračan krimić – treba tražiti i dublje slojeve. Osim klasičnog rastera likova (zločinac – žrtva – istražitelj) te klasične žanrovske radnje (zločin – istraga – rasplet) Pavličićevi krimići name uvijek sadrže i paralelne radnje, nerijetko povezane s osobnim životima članova stalne postave ciklusa, ili kojeg drugog lika. Povezano s time, tijekom istrage obavezno se pojavljuju lažni tragovi, čime pripovjedač vješto zavarava čitatelja i odgađa otkrivanje pravog zločinca i njegovih motiva. Iako su zločini redovito motivirani osobnim razlozima tzv. malih ljudi, često su povezani sa širim društvenim problemima, zbog čega bismo mogli reći da Pavličić kroz svoje krimiće već gotovo pola stoljeća vjerno oslikava naličje hrvatskog društva. U ovome romanu sve vodi i prema politici, što je Remetina, kao što sam spominjao, navelo čak i na to da počne razmišljati o mirovini. No gotovo sam siguran da ovaj roman nije njegova posljednja avantura!

Kako god, *Štićenu osobu* vrijedi pročitati, bez obzira na to započinjete li ili nastavljate s ciklusom o Remetinu. Očekuje vas ne samo zanimljiv nego i autohton hrvatski,

štoviše pavličićevski krimić, koji će vas iz holivudskih kriminalističkih spektakla vratiti u manje spektakularnu, ali zato itekako izazovnu domaću kriminalističku zbilju. Osim napete radnje, koja se sastoji od najmanje triju slojeva, roman donosi i cijeli niz preciznih opažanja suvremenog hrvatskog (pogotovo visokog) društva, kao i niz sitnica iz privatnih života osoba iz Remetinova kruga. Uza sve to najbolji poziv na čitanje predstavlja i dokazani pripovjedački talent – ne zaboravimo – jednog od najznačajnijih suvremenih hrvatskih pisaca, koji vas neće iznevjeriti ni u ovoj svojoj sto i petoj-šestoj knjizi.

Stav: časopis za kritiku, 1. lipnja 2020.

Kako ostvariti zajednicu slobodnih pojedinaca?

Pavao Pavličić, *Kužni pil*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2020.

Radnja najnovijeg romana Pavla Pavličića, *Kužni pil*, događa se u Varošu. Čak i za one površnije upućene u opus jednog od najznačajnijih i najproduktivnijih hrvatskih pisaca, to bi trebala biti presudna informacija. Naime spomenuti gradić poprište je događanja u još nekoliko Pavličićevih romana, pa i ovaj novi odmah treba smjestiti u taj ciklus. Prvi roman iz *varošskog ciklusa* bila je *Kronika provincijskog kazališta* (2002), ujedno i jedan od najboljih (mi) Pavličićevih romana uopće, a slijedili su *Odbor za sreću* (2004), *Devet spomenika* (2006) i *Literarna sekcija* (2008). S obzirom pak na činjenicu da spomenuti izmišljeni istočnoslavonski gradić na Dunavu neodoljivo podsjeća na Vukovar, autorov rodni grad, indikator je da *Kužni pil* treba smjestiti i u još širi kontekst Pavličićevih *vukovarskih* djela, kojih je do danas velik broj, i to u rasponu od romana i novela, preko memoaristike, pa sve do feljtona i eseja. U svakom slučaju, *Kužni se pil* logično uklapa u dosa-

dašnje Pavličičeve književne interese, no donosi i, dakako, nove naglaske.

Radnja romana smještena je u 2000. godinu, kada se u Varošu održava višednevni međunarodni znanstveni simpozij u povodu 250. obljetnice osnivanja tog gradića. Na skup dolazi i glavni lik, Vjeko Dugan, urednik u zagrebačkoj izdavačkoj kući koja će biti sunakladnik zbornika radova sa skupa. Dugan je, inače, rođeni Varošanin, no rodni grad nije posjetio već pedesetak godina zbog složene obiteljske situacije. Naime Duganovi su se roditelji rastali sredinom 20. stoljeća te su tada petogodišnjeg sina ostavili Teti u Zagrebu, koja je brinula o njemu sve do njegove odrasle dobi i svoje nedavne smrti. A Teta je također imala neriješenih računa s Varošom, pa nećaku nikada nije htjela o njemu govoriti, osim načelno (o Dunavu, prirodi, običajima i slično), a pogotovo je zabranjena tema bila obiteljska povijest. Došavši u Varoš, Dugan se, dakle, ustvari vratio u mjesto koje skriva obiteljsku prošlost obavijenu velom tajni koje ga sve više zanimaju: „Tek je sad jasno osjećao da u njegovoj biografiji postoji golema rupa, i da ni sam sebe ne razumije dobro upravo zato što ta rupa postoji“. S vremenom se pokazuje da je Duganova obiteljska povijest usko povezana s poviješću samog Varoša, pa kroz roman pratimo postupno odmatanje tih dviju povijesnih linija, u čemu Duganu ponajviše pomaže povjesničarka Neža Rastovski, docentica na varoškom veleučilištu, koju upoznaje na skupu i s kojom stupa u ljubavnu vezu. Kroz roman se pojavljuje još dvadesetak zanimljivih likova, oko kojih Pavličić znalački plete bogatu fabulu, oplemenjujući je pronicljivim razmišljanjima i trunčicama fantastike, što

je i zaštitni znak (nekriminalističkog) dijela njegova cjelokupnog opusa.

Okosnicu radnje predstavlja ustvari spomenuti simpozij, na kojem brojni govornici iznose različite teze o prošlosti Varoša, od kojih neke izazivaju ne samo sporenja i svađe među govornicima i publikom nego i intervencije gradskih vlasti. Rasporedivši gotovo pravilno u svako od sedam poglavlja romana po jedno izazovno izlaganje, tijekom cijelog romana saznajemo komadiće slagalice koja se zove povijest Varoša. Tako saznajemo da je Varoš izgrađen sredinom 18. stoljeća, i to planski, s konkretnim ciljem. Štoviše, njegova je izgradnja bila „zapravo eksperiment, odnosno filozofski projekt, to jest utopijska gesta“, kako u svojoj nedovršenoj povijesti Varoša tvrdi Antun Lipovac, inače unuk istoimenog lika iz prvog Pavličićeva *varoškog* romana, čiji rukopis Dugan nalazi među Tetinim stvarima poslije njezine smrti. Lipovac tvrdi da su načela na kojima je grad trebao biti izgrađen „bila posve u skladu s duhom onih gibanja koja su prožimala Europu sredinom XVIII. stoljeća“, a to su ideje o ljudskim pravima, o brizi za djecu i starije, o socijalnoj pomoći siromašnima i slično: „Po svemu se činilo“, smatra Lipovac, „da je Varoš trebao postati grad budućnosti i da je u tom statusu barem neko vrijeme i živio“.

Ta budućnost trebala je ustvari omogućiti miran suživot različitih etničkih skupina i vjerskih zajednica koje stoljećima žive u Varošu, što se vidi ne samo po bogomoljama različitih religija u gradu nego i po njemačkim, mađarskim, srpskim, židovskim i drugim prezimenima varoških stanovnika itd. Povezano s time, najviše pažnje na simpoziju izazivaju različite interpretacije varoškog

grba, odnosno njegovih dviju povijesnih verzija, koje obje prikazuju osmerokraku zvijezdu, u čije su međutim krakove upisana različita načela. O tome koji je grb pravi, odnosno koja su načela važnija, kao i o tome što uopće prikazuje ta zvijezda, izlagači i publika imaju različita mišljenja, pa nastaju prepirke, a organizator pokušava čak i utjecati na neke izlagače da promijene svoje teze. Tijekom skupa događa se još nekoliko svađa i skandala, novine izruguju simpozij, neki ga izlagači napuštaju, neki se gotovo utope u Dunavu itd.

Pitanje načela iz varošskog grba prelijeva se i na pitanje koja bi načela Varoš danas trebao slijediti, a ona se uglavnom tiču odnosa pojedinca i zajednice, što je možda i glavni problem koji roman želi propitati, i to na različitim razinama. Naime osim različitih mišljenja sudionika na samoj konferenciji o tome treba li Varošu (a ustvari današnjem čovjeku) na prvom mjestu biti pojedinac (tj. on sam) ili zajednica, to se propituje i kroz ponašanje sudionika simpozija izvan konferencije, prilikom čega Dugan i Neža, ali i sveznajući pripovjedač ironiziraju ne samo njihovu pretjeranu *brigu o sebi* nego i neutemeljenost njihovih teza, prilično oštro kritizirajući zaokret humanistike prema (hiper)metaforičnom mišljenju, koje ne samo da prilično slobodno interpretira povijesne podatke nego ponekad o podacima uopće i ne vodi brigu. Većina izlagačica i izlagača na simpoziju prikazani su kao umišljeni i isprazni šminkeri, koji ne samo da su isključivi i ne poštuju druga(čija) mišljenja nego su i povodljivi, pa pošto-poto u svoja izlaganja ubacuju (upitne) spoznaje najatraktivnijih prezimena s trenutnog teorijskog tržišta, ne znajući pritom koristiti

vlastitu glavu. Činjenica da se većina njih u godinama poslije simpozija prebacuje na pisanje ljubica, ili postaju društveni aktivisti, političari i slično, dovoljno jasno govori o tome kolika je bila njihova znanstvena težina. Pritom valja spomenuti i da neki sudionici simpozija po svojem izgledu, ponašanju i/ili temama kojima se bave podsjećaju na stvarne osobe iz naše suvremenosti, napose humanistike.

Uz rasplitanje varoške povijesti raspliće se i povijest Duganove obitelji, koju je dobrim dijelom ustvari i razorila tzv. velika povijest. Našavši se spletom okolnosti poslije Drugog svjetskog rata na suprotnim stranama, jednako kao što su to bili i njihovi preci sve od osnivanja Varoša, Duganovi roditelji morali su se razići. Time i ovaj roman, kao i svi iz *varoškog ciklusa*, ali i neki drugi Pavličićevi romani (*Nevidljivo pismo*, *Zaborav*, *Muzej revolucije*), propituje odnos tzv. malog pojedinca i tzv. velike povijesti, ali i odnos službene i neslužbene povijesti. Potonje je vidljivo po tome što je većina podataka o varoškoj povijesti ili nepoznata ili nedorečena, a neki su podaci i pomalo fantastični. Odnosi se to pogotovo na tobožnje tajne tunele koji se nalaze ispod cijelog grada i koje grb Varoša možda ustvari i prikazuje. Motiv je to kojim se Pavličić bavio još u svojim prvim pričama iz *Lađe od vode* (1972), a spominje ih npr. i u *Diksilendu* (1995) itd. No, kao i u tim djelima, ni ovdje se do kraja o njima sve ne saznaje, zato što konzervatorske službe (a ustvari državna vlast) ne dozvoljavaju da se tuneli istraže. Osim tajnih podzemnih hodnika, u romanu se pojavljuju i enigmatični pilovi i spomenici, stoljetne lipe, neobične makete i slike grada, kolekcije glazbenih auto-

mata i cijeli niz zanimljivih i neobičnih motiva, od kojih neki također koketiraju s Pavličiću omiljenom fantastikom, koja je u ovome romanu ipak ostala zauzdana.

Cijeli *varoški ciklus*, kao i neka druga Pavličićeva djela, velika je i pohvala Dunavu, kojem su i u ovome romanu posvećeni brojni lirski opisi, ali koji se pokazuje i kao presudan (Duganov) životni orijentir: „Ne može čovjek bez posljedica živjeti kraj tolike vode, ne može ostati nedodirnut svim njezinim značenjima i ne može a da se ne pokori njezinu smislu“. Osim Dunavu, roman je pohvala i surducima, prapornim brdima, prizemnicama s velikim dvorištima, bunarima na kotač, kapijama, drvo-redima lipa i sličnim motivima podunavskog podneblja, kojih se Dugan sve više počinje prisjećati iako su bili nestali, odnosno bio ih je izbrisao iz pamćenja. S obzirom na taj aspekt moglo bi se govoriti i o autobiografskom sloju ovog romana, koji je vidljiv po još nekim podudarnostima sa stvarnim autorovim životom, poput naziva i izgleda ulice u kojoj je rođen itd.

U svakom slučaju, Pavličić je u ovome romanu (ponovno) uspješno spojio (autobiografsku) zavičajnost s natruhama fantastike te elementima (novo)povijesnog romana, propitujući ovaj put ponajprije koje su granice (hiper)individualizma suvremenog društva i gdje je u cijeloj toj priči ustvari samo društvo, odnosno zajednica, ako više uopće o nečem takvom možemo i govoriti.

Čitanje otoka

Lora Tomaš, *Slani mrak: bilješke s otoka*, Hena com, Zagreb, 2020.

Knjiga *Slani mrak* književni je prvijenac Lore Tomaš, diplomirane indologinje i anglistice, koju smo u hrvatskom kontekstu do sada imali priliku upoznati kao književnu kritičarku i prevoditeljicu, dok se u južnoj Aziji, gdje je provela nekoliko godina, predstavila i kao reporterka i publicistica. To južnoazijsko publicističko iskustvo vjerojatno joj je pomoglo da i vlastitu domovinu promotri drugačijim očima, odnosno da lakše uoči neke njezine specifičnosti koje domaći svijet uzima zdravo za gotovo. Jedan od takvih fenomena zasigurno su hrvatski otoci, koji su nam istovremeno i tako poznati i tako nepoznati. Posudivši naslovnu sintagmu od Adriane Škunca, filigranske poetske portretistice otočnih ambijenata i ugođaja, Lora Tomaš u svojem se književnom debiju pozabavila upravo fenomenom inzularnosti, promatrajući otok kao metaforu opće izoliranosti i osamljenosti, u čijem se *slanom mraku* naziru siluete jedinki o kojima, čini se, ipak znamo manje nego što to mislimo.

Riječ je o dokumentarno-fikcijskoj prozi u kojoj se kroz skicu neimenovanog malog pučinskog otoka i njegovih rijetkih stanovnika ustvari pokušava prodrijeti u suštinu otočnih mentaliteta. U želji da čim preciznije ocrta navedenu osjetljivu i višedimenzionalnu problematiku, autorica je – kako sama svjedoči, ali i kao što je vidljivo iz predstavljene tekstualne građe – pribjegla opsežnom istraživanju i prikupljanju dokumentarnog materijala, koji ipak nije odoljela književno aranžirati. Rezultat svega toga složena je ne samo dokufikcijska nego i žanrovski hibridna proza, u kojoj se izmjenjuju kazivanja i dijalozi autohtonih likova (dobrim dijelom na čakavštini), zatim ulomci dnevnika i sličnih zapisa (*Didi-na knjiga*), pa opisi fotografija, otočna vjerovanja i ostale pučke mudrosti, kojima se povremeno pridružuju i metatekstualne refleksije pripovjedne svijesti, koja svu tu raznovrsnu tekstualnu građu i moderira. Intenzivnom izmjenom različitih glasova, diskursa i izvora dobiva se izrazito fragmentarna prozna cjelina, razvedena poput hrvatske obale, koju također čini niz samostalnih otoka i otočića, koji ipak pripadaju istoj cjelini.

Glavnu poveznicu među spomenutim, poetski naslovljenim proznim mikrocjelinama, čiji opseg varira od jedne rečenice do nekoliko stranica, predstavlja sâm otok, na kojem živi tek šačica ljudi. Osim turista i rođaka rijetkih stanovnika, otok povremeno posjećuju liječnici i svećenici (koje otočani i zovu „don Ponediljak“, „don Srida“ itd., ovisno o danu kojim dolaze), a tu i tamo pojava se i koji povratnik s kopna ili češće iz inozemstva (npr. Petar i Roka). O otočnoj sadašnjosti, osim opisa karakterističnog krajolika i atmosfere te manje-više jednolične

svakodnevice uglavnom već ostarjelih i bolesnih stanovnika, i nema se mnogo što govoriti, zbog čega većinu građe čine sjećanja kako samih likova/kazivača tako i zapisivačice koja posreduje dio njihovih svjedočanstava. No zapisivačica je također lik, odnosno funkcionira kao pripovjedna instanca podređena glavnoj pripovjednoj svijesti koja upravlja cjelinom teksta.

Pritom ni kazivači ni zapisivačica ne prikrivaju nepouzdanost vlastitih sjećanja i svega ostaloga što iznose, u čiju istinitost čitatelj ionako ima pravo posumnjati s obzirom na to da neki od njih npr. i sami tvrde da svakodnevno razgovaraju „s barem pedeset mrtvih ljudi“, a jedna kazivačica tvrdi čak i da „[n]ema nikoga ovdje [misli na otok], svi smo umrli“. Neprestano se, dakle, isprepliću prošlost i sadašnjost, sjećanja i dokumenti, pa i živi i mrtvi. Sve to čini cjelinu koju čitatelj, dakle, može mirne duše čitati kao ono što i je – književni tekst neovisan o zbilji. To što pojedini likovi i događaji, a pogotovo opisana otočna atmosfera, djeluju uvjerljivo, potvrda je prije svega autoričina književnog umijeća. Dijelovi predstavljene građe, poput opisa migracija s otoka, čemu je posvećeno mnogo prostora, vjerojatno su ipak dobrim dijelom identični s dokumentarnom građom. No druga velika tema – prijateljski, ljubavni i obiteljski odnosi – vjerojatno su više fikcionalizirani, o čemu, među ostalim, svjedoči i činjenica da su te priče uglavnom nedorečene. Takvi su i portreti samih aktera tih odnosa, pogotovo ljubavnih, koje najčešće zatječemo već kao udovice ili udovce, same ili ostavljene. Među njima ipak pretežu žene, koje se, nakon što su ostale bez partnera, u pustoši otoka hrabro nose ne samo s emo-

tivnim nego i ekonomskim, društvenim i svim ostalim izazovima. Najviše prostora dobivaju sestre Ane i Mare, te Marina prijateljica Luce, koje s vremenom uspostavljaju i svojevrsnu malu zajednicu, u kojoj dvije potonje (čini se) postaju i nešto više od prijateljica.

No nije, dakle, presudno jesu li Ane, Mare, Luce, Roka, Dida, Šime, Petar, Niko i ostali likovi koji se pojavljuju u djelu postojali ili još uvijek postoje, jednako kao što nije važno ni postoji li otok na kojem žive ili su živjeli. Potvrđuje to i sama zapisivačica u „*izjavi o preuzimanju odgovornosti*“, navodeći da je sve ono što je tijekom trogodišnjeg istraživanja dokumentirala poslije „*presložila i nadopisala, prepričala ili izmijenila*“, nakon čega je nastao „*ovaj kolaž-otok*“, što bi vjerojatno bila i najtočnija žanrovska označnica ovog izrazito fragmentiranog i žanrovski hibridnog teksta, koji bismo mogli promatrati i kao roman. Takvim organiziranjem tekstualne građe pripovjedna je svijest, čini se, više vodila brigu o preslikavanju otočne izoliranosti i fragmentarnosti sjećanja na strukturu svojeg djela nego o čitatelju, kojem bi nekoliko opipljivijih provodnih niti ipak olakšalo percepciju. No to ne umanjuje legitimnost izbora takvog pristupa, koji će, dakle, ipak u suočenju s čitateljima imati svoju cijenu.

Osim inovativnom narativnom strukturom, roman plijeni pažnju i obuhvatom opsežne, dobrim dijelom i dokumentarne građe, zbog čega predstavlja originalno svjedočanstvo o otočnim mikrokozmosima, koji nam se poslije njegova čitanja čine nekako razumljivijima i bližima. U svakom slučaju, neovisno o tome koliko pripadaju zbilji, a koliko fikciji, otočni svjetovi i otočni mentali-

teti prikazani u ovom višestruko inovativnom romanu djeluju uvjerljivo, što govori u prilog autoričinoj pripovjedačkoj umješnosti na kakvu rijetko nailazimo među debitantima.

Kolo, 31 (2021), br. 2, str. 183–185

Nekoliko kapi ljudske dobrote

Josip Mlakić, *Na Vrbasu tekija*, Fraktura, Zaprešić, 2021.

Kako god to zvučalo, čini se da pišćeva smrt zapravo za njegova djela uopće nije presudan trenutak. Svejedno smatrali da pisca i djelo treba strogo odvajati ili da su pisac i djelo nerazdvojni, književna djela možemo čitati i u njima uživati neovisno o tome je li pisac još uvijek na ovom svijetu ili ne (dakako, pod uvjetom da nam pisac i osobno nešto ne znači u životu). Tzv. obični čitatelji kad uzimaju knjigu u ruke nerijetko ne znaju je li pisac živ ili mrtav niti ih to zanima. Zanima ih samo je li knjiga dobra ili nije. No, postoji barem jedan razlog zbog kojeg bi čitatelji mogli žaliti što pisca (i to onog kojeg vole čitati) više nema na ovom svijetu – zato što više neće moći napisati nova djela. To pogotovo dolazi do izražaja kada pisac npr. umre ne dovršivši djelo koje smo dugo iščekivali ili ako je najavljivao da će napisati neko djelo koje nas je zaintrigiralo, ali ga nikad nije napisao. Prisjetimo se samo Krležinih najava romana o Jurju Križaniću, koji ipak nikada nije napisao. Ili ga je

napisao, ali ga nije htio objaviti? Zamislite, kakva bi bila senzacija da se pojavi rukopis tog romana! No, netko bi se ovdje zapitao, što će nam uopće nova piščeva djela, pa imamo ona stara koje možemo nanovo iščitavati i u njima uživati. To je istina, ali ponovno čitanje istih djela, koliko god bilo dragocjeno i zanimljivo, pa i svaki put drugačije – jer ista djela različito percipiramo u različitoj dobi, u različitom raspoloženju, u različitim životnim fazama itd. – ipak je nešto drugo od čitanja novog djela.

A novo djelo pisac nam ipak može priuštiti i poslije svoje smrti. Naime nije rijedak slučaj da se u piščevoj ostavštini ili gdje drugdje pronađu nikada objavljeni rukopisi, koje je izgubio, nije ih mogao ili htio objaviti itd. Pojava novog djela omiljenog pisca – nakon što smo se pomirili s činjenicom da se to više nikada neće dogoditi – pripada nekim od najljepših čitateljskih užitaka. Neki pisci takve nam užitke priređuju sami, npr. tako što neke rukopise nisu dali objaviti za života, a dogodi se i da su se neki rukopis zagubili ili nisu uspjeli uništiti pa ga je netko – mimo njihove volje – pronašao i objavio. Prisjetimo se samo sudbine Kafkinih rukopisa! No, možda ipak postoji još jedan način da čitamo novo djelo pisca kojeg više nema, i to nastalo poslije njegove smrti. Da je nešto takvo moguće, pomislio sam čitajući najnoviju knjigu Josipa Mlakića *Na Vrbasu tekija* (Fraktura, 2021).

Pisac i tekst

Prvi dio spomenute Mlakićeve knjige čini tobožnji prijepis rukopisa romana *Na Vrbasu tekija* nepoznatog autora. U popratnom eseju uz prijepis romana, naslova

Paučina i promaja, Mlakić iznosi sumnju da je autor rukopisa, koji mu je slučajno dao jedan poznanik, ni više ni manje nego Ivo Andrić. Da je roman Andrićev, Mlakić, među ostalim, *dokazuje* činjenicom da je rukopis kojim je pisan epilog romana (koji je za razliku od ostatka teksta pisan rukom, a ne strojem) identičan Andrićevu rukopisu s autentičnih dokumenata. No, neovisno o tim i drugim Mlakićevim *dokazima*, tobožnji rukopis po kojemu drugom djeluje kao da ga je zaista napisao Andrić – čitajući ga doživio sam onaj ushićujući trenutak kada se pojavi novo djelo omiljenog pisca kojeg više nema.

Andrića sam u *Tekiji* vidio i u temi, i u rečenici, i u leksiku, u stilu, u svemu. Prvi dio tobožnjeg Andrićeva romana, istog naslova kao i cijeli rukopis, govori o izgradnji franjevačkog samostana u Jajcu posljednjih desetljeća 19. stoljeća, kada osmansku vlast u Bosni smjenjuje austrougarska. U središtu pozornosti je fra Anto Knežević, povijesno autentična ličnost (živio je 1834–1889), jednako kao što se u romanu pojavljuje i cijeli niz stvarnih povijesnih osoba iz konteksta onodobne Franjevačke provincije Bosne Srebrene, ali i šireg društvenog i zemljopisnog konteksta (biskup Josip Juraj Strossmayer, povjesničar Franjo Rački, kipar Vatroslav Donegani itd.). Jednako tako, Mlakić se poziva na niz povijesno autentičnih dokumenata i spominje niz stvarnih povijesnih događaja. Pritom se tematiziranje izgradnje jajačkog samostana, kako i sam Mlakić navodi u svojem eseju na kraju knjige, logično uklapa u Andrićeve interese i na neki način popunjava gotovo nelogičnu rupu u njegovu opusu, koju je u razgovoru s Ljubom Jandrićem u njegovoj poznatoj knjizi *Sa Ivom Andrićem* i sam pri-

znao. („Od bosanskih gradova otelo mi se Jajce.“) S druge strane, Mlakić u svojem eseju ukazuje i na činjenicu da je neobično što Andrić nikada nije pisao o Kneževiću, čije je djelo poznavao i koji se uklapao u njegov svjetonazor, sluteći čak nije li *Na Vrbasu tekija* možda zapravo „neka vrsta zakasnjelog objašnjenja te moguće Andrićeve šutnje o jednom od najzanimljivijih franjevacu uopće“. Drugi dio tobožnjeg Andrićeva rukopisa, naslova *Jajačka hronika*, također je andrićevski. Glavni lik je fra Josip Markušić, gvardijan jajačkog samostana i provincijal Bosne Srebrene sredinom 20. stoljeća, kada je došlo do novog sukoba svjetova. Markušić je također povijesna ličnost (živio je 1880–1968), Andrićev suvremenik. U tom se, drugom dijelu tobožnjeg Andrićeva romana pojavljuje cijeli niz povijesnih osoba i događaja, pa roman u cjelini donosi spoj dokumentarnog i fiktivnog, kao što je to u svojim novelama i romanima često činio i Andrić.

Radi se, u svakom slučaju, na najopćenitijoj razini o tipičnim Andrićevim temama: bosanski franjevci (i to ne samo u tzv. „fratarskom ciklusu“ novela), izazovi suživota različitih vjeroispovijesti, povijesni prijelomi, sukobi carstava, unutarnji svijet i tragične sudbine pojedinaca. Pritom su i naslovi dvaju spomenutih poglavlja romana posve andrićevski – prvi slijedi konstrukciju naslova romana *Na Drini ćuprija*, a drugi *Travničke hronike*. Stilski gledano, pripovjedač je također tipično andrićevski sveznajući, pomalo distanciran, koji iznosi mnoštvo povijesnih podataka (kronikalni stil), ali i narodnih legendi, te prikazuje mnoštvo likova, ulazeći i u njihove unutarne svjetove. Po još koječemu tekst bismo mirne duše mogli pripisati Andriću, o čemu ću još govoriti.

Čiji je to tekst, zapravo i nije najvažnije, odnosno uopće nije bitno je li ga napisao Andrić ili vjerojatnije Mlakić. Kažem *vjerojatnije*, iako je izvjesno da jest, jer se tekst nalazi u njegovoj knjizi. Uostalom, ako odbacimo tezu da se radi o stvarnom rukopisu s beogradskog buvljaka koji je slučajno kupio Mlakićev poznanik, tko bi uopće i mogao napisati toliko andrićevski roman? Iz moje vizure, uz Mlakića to bi mogao prije svih Ivan Lovrenović, veliki poznavatelj Andrićeva djela i povijesti fratarske Bosne, koji je, uz ostalo, već i pisao o fra Anti Kneževiću i fra Josipu Markušiću u svojoj knjizi *Nestali u stoljećima*. No, ako s teoretske razine prijedem na praktičnu, jasno (izvjesno) je da je *Tekiju* napisao autor knjige u kojoj se taj tekst nalazi. Konačno, tko god je do sada čitao Mlakićeva djela, jasno mu je da se radi o bliskom Andrićevu književnom srodniku, pa je logično da je baš on napisao andrićevski roman. O *dugu* prema Andriću Mlakić je i sam već više puta pisao i govorio, a na tiješne poveznice između književnih djela tih dvaju pisaca u svojem eseju *Andrić i Mlakić* argumentirano je ukazala Julijana Matanović. Većina njezinih uvida vrijedi i za odnos *Tekije* i više Andrićevih djela (motiv snijega, cikličnost povijesti, ratno ludilo itd.). U svakom slučaju, Andrić je nedvojbeno, kako je pokazala, Mlakićev „poetički otac“, a *Tekijom*, rekao bih, postaju i braća, pa i blizanci.

Nepotrebno je i nezgodno, ali možda ipak i legitimno pitanje, je li mi se *Tekija* svidjela zato što sam u njoj prepoznao Andrića ili zato što je to jednostavno odlično napisan tekst? Drugim riječima, je li za visoku ocjenu koju bih dao tom tekstu zaslužan Andrić ili Mlakić? Zdvajajući o tom pitanju, prisjetio sam se Julijanina eseja

i u odgovor stavio veznik i koji ona toplo preporučuje kao mogući spas od zapadanja u različite zamke prilikom govora o Andriću, a dobar dio vrijedi i za Mlakića.

Dakle, za uspjelost *Tekije* zaslužni su i Andrić i Mlakić. Moguće je da bi Mlakić *Tekiju* napisao i da Andrić nikada nije postojao, no ako nas sve što smo pročitali – odnosno sve što smo čitajući proživjeli – definira kao pisce (ali i ljude...), tada Mlakićeva *Tekija* mnogo duguje Andriću. Konačno, Mlakić to i ne skriva, štoviše, ponosi se time. Stoga, kada govorimo o pojedinim motivima, idejnim postulatima, pa i stilskim opredjeljenjima u *Tekiji*, istodobno zapravo govorimo i o Andriću i o Mlakiću – sve to toliko je isprepletено da mi se čini nemogućim razmrsiti što pripada jednom, a što drugom. Konačno, to nije ni važno, važno je ono što tekst govori. A govori mnogo toga, od čega ću izdvojiti nekoliko najdojmljivijih mi aspekata.

Naše nesloge i nepravde

Prvi dio tobožnjeg Andrićeva romana, naslova *Na Vrbašu tekija*, kako sam najavio, govori o fra Anti Kneževiću, koji ulaže velike napore kako bi pokrenuo izgradnju franjevačkog samostana u Jajcu. Otpor prema gradnji dolazi s više strana. Bosna je još uvijek u osmanskim rukama (nigdje se konkretno ne navode godine, ali se iz konteksta može razaznati o kojem se vremenu radi), pa se tome, dakako, opiru njihovi namjesnici, kojima nije u interesu jačanje katoličke infrastrukture. Najradikalniji među njima bio je kadija Alija Rizvan, koji odmah po dolasku na novu dužnost u Jajce poručuje Kneževiću:

„... prije će niknut nokat iz kamena negoli ovdje, na Vrbasu tekija.“ No, otpor pruža i dio franjevačke subraće, koja izgradnju novog samostana vidi kao neopravdano trošenje ionako oskudnih sredstava kojima franjevačka provincija raspolaže. Tako fra Marijan Miličević iz Fojnice Kneževiću čak piše da je „gradnja samostana djelo vraga, kojim se cijepa i dijeli redodržava“. No, tvrdoglavi, ali i mudri začetnik jajačkog samostana, u kojem kao da je sublimirano nekoliko Andrićevih fratara, znakovito mu odgovara: „Ne cijepa se Bosna, dragi moj, zidanjem manastira, Bosnu cijepaju naše nesloge i nepravde, a ne manastiri.“ Tom rečenicom izgovorena je jedna od, čini mi se, najvažnijih misli djela, koja se u različitim verzijama više puta ponavlja ili oprimjeruje kroz različite događaje – nije nam uvijek neprijatelj netko drugi, često smo to mi sami sebi. Zavada među fratrima primjer je još jedne maksime, koja govori o bosanskom (i ne samo njihovom) mentalitetu, a izgovara je pomalo sanjarski i pjesnički raspoloženi fra Blaž Josić, koji Bosnu vidi kao zemlju u kojoj se „stvari ne mjere toliko vlastitom koristi koliko tuđim gubitkom“.

Razdoblju dolaska austrougarske vlasti u Bosnu Mlačić posvećuje dosta prostora, a posebno dojmljivo prikazane su reakcije domicilnog stanovništva, jednako onih ugroženih (muslimani koji će izgubiti privilegije), kao i onih kojima tobože dolaze bolja vremena (poglavito katolici). Što se prvih tiče, najnegativniji primjer je spominjani kadija Rizvan koji je „počeo sakupljati svakojaku fukaru po Jajcu i prijetiti pokoljem kršćana“. No, odlučno mu se suprotstavio hadžija Mehmed Softić, „ugledan i sitan starac koji se u mladosti iskazao velikim junaštvom

i hrabrošću“: „Da si sam car, a ne kadija, prećero si! Taki ko ti dođu ovde, zametnu bunu pa onda podviju rep i uteknu. A nama je ostat i život s komšijama. Ti si, efendija, na veliko zlo usto, a ja ti kažem u svoje i u ime svih pravih jajačkih Turaka da se prođeš budalašćine.“ Ovakvim i sličnim motivima roman pokazuje da stvari nikad nisu jednostavne i jednostrane, odnosno da i kod *naših* i kod *tuđih* uvijek postoje huškači, ali i oni kod kojih prevlada razum i spremnost za dijalog. Štoviše, da su *naši* ponekad *tuđi*, a *tuđi naši*. Da generalizacije nisu dobre pokazuje i činjenica da „turski ustanak“ protiv austro-ugarskih trupa do samog kraja vode tek preostrašćeni pojedinci i šačice njihovih fanatičnih pristaša, koji ne prežu ni pred čim: „Podiže se kuka i motika. Bašibozuk koristi to stanje da nekažnjeno pljačka i ubija. Ne štede ni bogatije Turke, one koji se protive uzaludnom samoubilačkom otporu... Najposlije, turska vojska napustila je Sarajevo i Bosnu i dogodilo se nešto što se ovoj zemlji nikad dogodilo nije: ono najgore što Bosna ima izmiljelo je iz svojih rupa i oni su sada jedina stvarna vlast, kojoj se uklanjaju svi s puta.“

Svega toga itekako je svjestan Knežević, koji cijeli život gaji „tlapnju o *braći po krvi*“, i ne gleda prvenstveno tko je čiji, nego tko je kakav. Tako npr. u vrijeme kada austrougarska vojska preuzima vlast u Jajcu prima u župnu kuću one muslimane koji ne podržavaju ustanak, iako je zbog toga mogao imati velikih problema. Knežević, pritom, nije prikazan kao junak, nego se donose i njegove dvojbe i strahovi:

„Navečer... kad ostane sam u šupljem i mračnom samostanu... učini mu se na trenutak... da nije sve tako

crno, da između dobra i zla postoji neka ravnoteža, jer da je drukčije, život bi stao i ugasio se sam od sebe... Ali to ga ne drži dugo, učini mu se da te kapi ljudske dobrote nisu ni izbliza dovoljne da ugase požar u zlim ljudima... A svjestan je opet, da bi bez tih dragocjenih kapi ljudske dobrote i milosrđa svijet bio još ružnije mjesto nego što jest, da je ljudska sudbina zapravo jedna duga i uzaludna borba protiv zla, zulumata i stalne štete... Da je ta borba uzaludna i unaprijed osuđena na poraz, ali da se usprkos tome mora ustrajati u njoj.“

To je možda glavna poruka koju možemo primiti iz ove knjige.

Pisanje, istina i laž

Austrougarskim preuzimanjem Bosne gradnja samostana odobrena je i dovršena, no Knežević se ne osjeća kao pobjednik. Ostario i izmučen višegodišnjom borbom ne samo oko samostana nego i sa svim ostalim što se događalo oko njega u tim turbulentnim vremenima kada su se sudarali svjetovi, ogorčen je posebno činjenicom da se njegova cjeloživotna tlapnja rasplinula:

„... *braća po krvi* iz dana u dan udaljavaju se jedni od drugih, jedni bi sad da su Hrvati, a drugi da su Srbi, a i jedni i drugi sve se bolje osjećaju u toj novoj koži, i Kneževiću je postalo jasno da tome više nema popravka ni lijeka. A svi oni, bez obzira na ruho u koje se zaodjenuli, žele biti iznad onih drugih... Taj neuki svijet beznadno je zatvoren u vlastite priče i legende, i ne vidi ništa izvan svojih sebičnih očekivanja i nada, niti ih što drugo zanima.“

Osim sitnih materijalnih koristi, karijernih i sličnih probitaka, „neuki svijet“ o kojem razmišlja Knežević posebno je obilježen zatvorenošću u „vlastite priče i legende“, koje su najčešće tek projekcija stvarnosti, a ne stvarnost sama. Tako je jedan od narativa kojim su zaoкупljeni onaj „o *boljim vremenima*, što je neki nagonski poriv kod ovdašnjih ljudi, kao da će se tim jalovim samozavaravanjem ta bajkovita vremena vratiti sama od sebe, a prijetnja koja se nadnijela nad njih nestati kao rukom odnesena“. Drugu vrstu samozavaravanja čini i potiskivanje, *zaborav* nemilih događaja: „O onim ružnim stvarima koje su se dogodile ovdje se ne priča niti ih se spominje. To je neki ustaljeni red stvari: sa zlom i štetom koji se svako malo ponavljaju ovdašnji svijet nosi se kao s nekom sramnom ili naslijedeđenom bolešću o kojoj se ne govori.“ Ali se zato govori o onome čega nije bilo, izmišljaju se junaci i događaji i uživa se u tim *praznim pričama*, za što je u romanu najradikalniji primjer Šimun Ladan, „lokalni pijanac i besposličar“ iz Careva Polja, koji zainteresiranim slušateljima – kakvih se nađe svaki dan – *prepričava* kako je uoči ulaska austrijskih jedinica u Jajce tobože junački priprečio put zloglasnom muslimanskom junaku:

„On tu izmišljenu priču i priča zbog sebe, zbog tog osjećaja veličine koji ga preplavi, i premda ne traje dugo, tek koji tren, a na mjesto blaženstva nastupi neka gorčina, tuga, jer zna da ta priča nije istinita, kao što to dobro znaju i oni kojima to priča... ali njega uvijek nešto iznova tjera da ponovo priča tu svoju priču, da je dotjeruje i uljepšava.“

Nasuprot tome, Knežević se potkraj života sasvim osamljuje, pronalazeći utjehu jedino u duhanu i – pisa-

nju, nastojeći zapisati sve onako kako je bilo, ali i zato da bi drugi iz toga izvukli pouku. No, i to je jedna vrsta samozavaravanja, jer se prošlost ne može točno zapisati, a čak da se i zapiše, netko ju može *krivo* pročitati. Knežević postaje toga i sam svjestan pa mu i ta zadnja utjeha izmiče iz ruku:

„Cijeli život držao se tek jedne stvari, da ne smije napisati ništa krivo, a da se ono što je pravo i istinito mora napisati, ma o čemu da se radi. Svjestan je da onaj koji piše nema vlast nad napisanim, da to više ne pripada samo njemu već i onima koji čitaju, i dobronamjernim i zlonamjernim, da su i riječi izrečene u najboljoj namjeri podložne kvaru, krivom čitanju i zlim namjerama (...) svi uzimaju za sebe samo one djeliće istine koji im odgovaraju, a koji unaprijed potvrđuju njihove istine.“

No, ništa mu drugo nije preostalo pa unatoč svemu – piše. Time se završetak prvog dijela tobožnjeg rukopisa referira na moto cijele knjige, preuzet iz Ecova *Imena ruže*, u kojem stoji da unatoč tome što književnost ne može promijeniti svijet, „književniku je utjeha što može pisati iz čiste ljubavi prema pisanju“. Upravo to (i zato) čini Knežević, ali vjerojatno i Mlakić.

Nepovjerenje – strah – mržnja

U kontekstu rekonstrukcije mentalitetskih odrednica bosanskog svijeta, u tom prvom dijelu tobožnjeg rukopisa uspostavljen je i izravan odnos s Andrićevim *Pismom iz 1920. godine*, u kojem jedan od likova – liječnik Maks Levenfeld – Bosnu proglašava zemljom mržnje. Slično kao što je Levenfeld na Bosnu gledao iz talijan-

ske, američke, francuske, španjolske i ostalih *vanjskih* perspektiva, ovisno o tome gdje je boravio, tako u Tekiji na nju *izvana* gleda slovenski kapetan Edvard Križekar, koji s austrijskom vojskom dolazi u Jajce. Prije dolaska u Bosnu, Križekar je od ministarstva vanjskih poslova dobio opis zemlje u koju dolazi. Tako mu je objašnjeno da tamo žive ljudi triju vjeroispovijesti, „jedni sebe zovu kršćanima, drugi hrišćanima, a treći Turcima“ (danas bi to bili katolici, pravoslavci i muslimani), i odnosi među njima „puni su nesporazuma i nepremostivog nepovjerenja, iz čega proizlazi sve ostalo, nesuglasice i sukobi koji su rađali svakom vrstom zla“. Pritom je Križekaru i ostalim strancima koji su dolazili u Bosnu napomenuto i da unatoč tome što se ta tri entiteta međusobno ne podnose, „ta tri nesretna naroda ipak su međusobno slična u mnogo većoj mjeri nego što to ijedan od njih želi priznati“. U svakom slučaju, sve njih ne pokreće toliko mržnja, kao što je tvrdio Levenfeld, nego – strah: „... katolici se boje pravoslavnih, pravoslavni katolika, a muslimana se boje i jedni i drugi. Turci su u tome iznimka... to je strah povlaštene kaste da će izgubiti prevlast i privilegije koje idu uz nju.“ U svakom slučaju, austrijska je diplomacija zaključila da je „strah u Bosni stalno prisutan, poput bolesti koja se načas smiri, pa se ponovno razbukta“, i uvijek je „strah glavni pokretač tih ljudi“. A strah se „najčešće rađa iz nepovjerenja. Nepovjerenje – strah – mržnja, i tako uokrug. To je taj ukleti bosanski krug u kojem se tamošnje stanovništvo stoljećima vrti, obnevidjelo i ostrašćeno“. Kao i svako drugo tako je i ovo viđenje jednog naroda iz očišta drugog – kako nas upućuje suvremena imagologija – subjektivno i pojed-

nostavljeno, dakle iskrivljeno. Koliko je Bosna *neobična*, austrougarska je diplomacija ustanovila i analizom nekih od njihovih dominantnih izreka. Posebno im je npr. zanimljiva ona: „Svi smo mi mrtvi, samo se redom sahranjujemo“, što je još jedna citatna referenca na poznatu Andrićeovu rečenicu iz *Travničke hronike*, na koju se Mlakić već referirao i u svojem romanu *Živi i mrtvi*.

U svakom slučaju, prvi dio *Tekije*, ali i cijela knjiga, kao i neka druga Mlakićeva i Andrićeva djela, nastoje proniknuti u tu bosansku *neobičnost*, nastoje razumjeti i prikazati sve dimenzije „komplicirane arhitekture jedne trojedne zemlje“.

Zabludjela djeca

Ako bi prvi dio rukopisa bio sukladan ranim Andrićevim radovima, drugi dio rukopisa, kako ga samotumači i Mlakić, sukladniji je kasnijim Andrićevim djelima, romanu *Omer-paša Latas* i zbirci pripovijedaka *Kuća na osami*. Naime *Jajačka hronika* organizirana je kao niz predsmrtnih prisjećanja/snova spominjanog fra Josipa Markušića na osobe uglavnom iz razdoblja Drugog svjetskog rata, tog novog sukoba svjetova, koji je produžio razdor među Kneževićevom *braćom po krvi*. Pritom uvodna scena prije Markušićevih vizija nije slučajna: „Vani je snijeg, sve je zameo i poravnao, i kad se fra Josip pridigne naslonjen na lakte i pogleda kroz prozor samostanske sobe koja gleda na Vrbas, vidi samo beskrajnu i tajanstvenu bjelinu ispod koje se ništa ne naslućuje“. Tipičan je to andrićevski motiv, kakvim započinje njegova *Prokleta avlija*, motiv koji, kako ga je u spomenutom

eseju interpretirala Julijana Matanović, i kod Andrića i kod Mlakića (u nekim ranijim njegovim djelima) „razdjeljuje život i smrt, a i prekriva tragove zla posijanog na bosanskom tlu“. Većina osoba koje Markušiću dolaze u (pod)svijest stvarne su povijesne ličnosti, poput slovenskog arhitekta Jože Plečnika, jajačkog prote Milana Ilića, fra Ljube Hrgića, fra Bone Ostojića i drugih, dok su fiktivni uglavnom lokalni osobenjaci iz Jajca, npr. pijanica Jovan Zobundžija, ljekarnik Krunoslav Muha, izrađivač instrumenata Mehmed Sarač itd. Iz imena i prezimena spomenutih osoba/likova vidljiva je njihova vjerska provenijencija, a radi se i o ljudima različitih svjetonazora. A to je i razlog zbog kojih baš oni *posjećuju* Markušića u predsmrtnim trenutcima – svatko od njih doprinomio je ili produbljivanju ili premošćivanju jaza među *braćom po krvi*. Jedna od osoba kojih se Markušić prisjeća je i Ivo Andrić, koji je kratko boravio u jajačkom samostanu, istražujući ostavštinu junaka prvog dijela rukopisa. Tim motivom spajaju se prvi i drugi dio rukopisa, jednako kao što tu epizodu u svojem eseju na kraju knjige spominje i Mlakić, kao još jedan tobožnji dokaz Andrićeva autorstva rukopisa.

Poveznice među prvim i drugim dijelom rukopisa – osim jajačkog samostana i fratarskog svijeta – ima još mnogo. Tako se Markušić prisjeća razgovora sa spominjanim Ilićem u osvit Drugog svjetskog rata, kada su obojica postali svjesni da dolazi vrijeme daljnjeg udaljevanja triju naroda, čiji je suživot u Bosni ionako već bio na slabim temeljima. Tako franjevac govori proti: „Jedni sanjaju turska vremena, tvoji neka druga, ova što su došla ili neka još bolja, a ovi moji ko da čekaju svoj red, da i

oni na nekom silu provedu. Bojim se, eto! Ovaj naš svijet su ko zabludjela djeca koju treba ušćuvat od njih samih.“ Za razliku od „zabludjele djece“, Markušić se – slično kao i Knežević u prvom dijelu – ne zanosi idejom o *boljim vremenima* koja će preko noći donijeti neka nova ideologija, svjestan je da je svaka vlast prolazna, pa pokušava spustiti na zemlju sve koji su agitirali za bilo koju stranu u vrijeme Drugog svjetskog rata: „Vojske su i ranije dolazile i prolazile, a Jajce još uvijek stoji na istom mjestu. A stajat će, ako Bog da, i kad ovo prođe. I grad i oni koji u njemu žive. Oni koji dođu, jednom moraju otići.“

No, činjenica da slijepo ne zauzima stranu ne znači da Markušić nema svoj stav ni da je bio pasivan, jednako kao ni fra Anto u prvom dijelu. Tako je npr. kao provincijal Bosne Srebrene poslije Drugoga svjetskog rata otišao Josipu Brozu Titu, kako bi zaustavio progone i ubojstva svećenika, „pokušavajući spasiti svijet do kojega mu je najviše bilo stalo, jedini koji je imao; izranjavani svijet fratarske Bosne koji je tonuo pred njegovim očima“. Time je ponovio sličan čin kao i fra Anđeo Zvizdović pet stoljeća prije njega, kad je stao pred osmanskog sultana Mehmeda II., koji je započeo „višestoljetnu fratarsku dramu“. Da mu je čovjek važniji od bilo čega, Markušić je npr. pokazao i uništavanjem pojedinih dijelova ratnog dnevnika fra Ljube Hrgića, u kojima je bila zapisana istina, ali ona koja je autora, ali i mnoge druge, mogla stajati glave. Još dugo nakon što su listovi koje je poderao iz dnevnika postali pepeo koji je raznio vjetar, Markušić je zdvajao je li dobro učinio što je „djelo neprolazne ljepote“ oskvrnuo radi života „usputnog aktera u svijetu u kojemu je sve prolazno“, ali bila su to vremena kada

je trebalo donositi odluke u kojima nije moglo ne biti gubitaka/gubitnika.

O Andriću i Mlakiću

Kao što sam spominjao, uz tobožnji Andrićev roman *Na Vrbasu tekija* Mlakićeva knjiga sadržava i tekst *Paučina i promaja*, koji sam na više mjesta do sada nazvao esejom, iako zapravo nisam do kraja siguran kako ga žanrovski okarakterizirati. U tome tekstu, kao što sam već naveo u nekoliko primjera, Mlakić se prije svega osvrće na tobožnji izgubljeni Andrićev rukopis: navodi kako je do njega došao, nagađa zašto ga Andrić nikada nije objavio i *dokazuje* zašto bi rukopis uopće pripadao Andriću. Pritom su mi posebno bili zanimljivi oni dijelovi u kojima obrazlaže zašto taj rukopis ne pripada najboljim Andrićevim djelima (naziva ga čak i „svojevrsnim pobačajem“), što je, dakako, autoironijski, ali i čin skromnosti. Navođenjem brojnih paralelizama između objavljenih Andrićevih djela i ovoga njegovog tobožnjeg rukopisa Mlakić se zapravo potvrđuje kao jedan od najboljih poznavatelja opusa velikog pisca. Esej, pritom, uvelike nadilazi puko uspostavljanje spomenutih analogija i pretvara se u promišljanje o ukupnom djelu jedinog našeg nobelovca, koje će postati nezaobilazna literatura za buduće proučavatelje njegova djela. Uz precizne i tankočutne interpretacije Andrićeva života i djela, posebnu vrijednost Mlakićevu eseju daje problematiziranje nekih od najosjetljivijih pitanja, poput Andrićeva jezika i zavijačnosti, političkog oportunitizma/pragmatizma, odnosa prema suvremenicima i povijesti itd.

Ipak, *Paučina i promaja* nije samo esej o Andriću. Bio bi važan i da je samo to, no on je istodobno i intiman autobiografski tekst. Naime Andrić Mlakiću ne predstavlja samo književni uzor, nego je njihova povezanost i *životna*, upravo onakva kakvu svaki pisac, vjerujem, i priželjkuje, kada književna djela postanu dijelom nečijeg života. Koliko je Andrić Mlakiću životno važan pokazuje npr. događaj iz posljednjeg rata, kada je Mlakić iz rodne kuće uspio spasiti samo jednu knjigu, Andrićeva *Omer-pašu Latasa*, koji mu je u „ratnom periodu bio jedino štivo“, a čini se i glavna utjeha. Za Mlakića je taj događaj *spašavanja* Andrićeva romana toliko potresan da ga – za razliku od ostatka eseja koji je pisan u prvom licu – prepričava u trećem licu. Bio je to ujedno i čin rastanka sa zavičajem: „A svaka je selidba, pogotovo ona ratna, jedna vrsta rastanka, umiranja, odnosno polagane smrti, ma koliko to patetično zvučalo.“

Čitajući o Mlakićevu djetinjstvu i zavičaju, čitatelj shvaća da se zapravo radi o približnom prostoru o kojem govori i tobožnji Andrićev rukopis, koji time postaje više Mlakićev nego Andrićev. No, već sam spomenuo da je to nerazmrsivo klupko. Ono što je također razvidno snažne su poveznice između tobožnjeg Andrićeva romana i Mlakićeva eseja. Jednu od najvećih čini portretiranje rasapa i nestanka multikulturalnosti, čiji se posljednji čin odigrava u *Mlakićevo vrijeme*, devedesetih godina prošloga stoljeća, kada kao da se povijest ponavlja, ništa se ne mijenja osim glavnih glumaca: „Brutalni zločini koji su se događali za vrijeme ustanka [misli se na ustanak opisan u prvom dijelom romana, o čemu je ovdje već bilo riječi] neodoljivo podsjećaju na protekli

rat u Bosni i Hercegovini, dok su geopolitički odnosi iz tog vremena ostali gotovo neizmijenjeni do danas, osim što su se neki akteri promijenili.“ Jednako kao Knežević i Markušić, ali i Andrić, i Mlakić je gledao kako se raspada i nestaje jedan svijet i rađa neki novi: „Rat je sve izmijenio. Istinski nukleusi suživota i tolerancije kakve su bile te sredine brutalno su i nemilosrdno zbrisani s lica zemlje. S njima je zbrisana i ideja multikulturalnosti.“ Kao pripadnik hrvatskog korpusa u BiH, Mlakić posebnu pažnju posvećuje nestanku Hrvata s tog prostora, što se dogodilo 1993. godine, kada je „protjeran i posljednji Hrvat iz sela. Imao je osamdeset pet godina. Neki svjedoci tog događaja, i to nakon što je završio rat, tvrdili su da im je to bio jedan od najmučnijih događaja iz rata“. Danas, zaključuje Mlakić poglavlje o ratu, „od nekakvog hrvatskog nasljeđa u selu preostali su tek ime jednog zaseoka (Mlakići) i zidine drugog“, koji je zapaljen tijekom rata i više ne postoji (Trbare). „I, naravno, tu je još katoličko groblje... Na njemu se više nitko ne ukapa.“

Osim autobiografskih refleksija, govoreći o devedesetima Mlakić i polemizira s pojedinim *svjedocima* tog vremena koji su vidjeli samo ono što su htjeli, ali i otvoreno kritizira tadašnje i kasnije političke elite i njihove podupiratelje koji su pod krinkom multikulturalnost zapravo željeli (i danas žele) uvesti monokulturalnost. Takva Mlakićeva kritika na idejnom je tragu Kneževićevih i Markušićevih promišljanja o tome kako nije bitno tko je čiji, nego kakav je.

Knjiga u knjizi

U svakom slučaju, kao što je vidljivo, *Paučina i promaja* istodobno je s jedne strane autohermeneutička, auto-referencijalna, pa i autoironijska intervencija, s druge strane književnoznanstvena studija, s treće potresno autobiografsko svjedočanstvo, te s četvrte angažirana i polemička kulturološko-identitetska rasprava. Kada bi nam trebala, sve to najlakše bi podnijela generička oznaka eseja. No, situacija se dodatno usložnjava kada *Paučinu i promaju* sagledamo kao dio tekstualne cjeline koju sam do sada prilično oprezno nazvao Mlakićevom *knjigom*. Naime na prvoj stranici onog što sam nazvao *najnovijom Mlakićevom knjigom*, ispod autorova imena i prezimena te glavnog naslova (*Na Vrbasu tekija*) stoji i podnaslov – *roman*. To bi značilo da cijelu knjigu (sav tekst u njoj) treba čitati kao cjelinu koja je roman. Prvi dio knjige, naslovljen *Na Vrbasu tekija (rukopis romana nepoznatog autora)*, koji se sastoji od spomenutih dvaju dijelova (1. *Na Vrbasu tekija* i 2. *Jajačka hronika*) neosporno je dvodijelni roman, no tekst *Paučina i promaja* ipak je nešto drugo, posebna cjelina, koja se odlikuje ne samo drugačijim tematikom nego i jezikom i stilom. Usto, tekst *Paučine i promaje* otisnut je drugačijom vrstom slova, čime je i autorska svijest cjeline (knjige), ili možda urednik ili izdavač, ili svi zajedno, htio ukazati na činjenicu da je to zaseban dio knjige. Konačno, tekst obaseže stotinjak stranica i po tom kriteriju mogao bi funkcionirati kao zasebna cjelina/knjiga, pa možemo govoriti i o svojevrsnoj knjizi u knjizi.

Čine li onda tobožnji rukopis romana nepoznatog autora (Ive Andrića?) *Na Vrbasu tekija* i tekst *Paučina i promaja* zajedno roman Josipa Mlakića *Na Vrbasu tekija*? Čini mi se da bi bilo vrlo teško obraniti tu tezu, koliko god pojam romana bio velikodušno rastezljiv i koliko god u pomoć prizivali postmodernističko brisanje žanrova i ostale suvremene književnoteorijske akrobacije. Uz brojne idejne poveznice, koje *opravdavaju* njezino smještanje u istu knjigu s romanom *Na Vrbasu tekija*, esej *Paučina i promaja* jednostavno previše po svemu ostalom odudara od romana da bih ih mogao zajedno vidjeti kao roman.

No, kao i nekoliko puta do sada, ponovno ću reći da ni to nije najvažnije pitanje. Mnogo je važnije što nam knjiga kao cjelina govori, koliko nas oplemenjuje, koliko nas veseli, koliko nas tjera da postanemo bolji, pametniji ljudi. A ova knjiga to čini velikim intenzitetom. Mlakiću uz to treba skinuti kapu što je na kreativan način oživio istaknute zagovaratelje i atmosferu stare fratarske Bosne, ali i samog Ivu Andrića, na kraju krajeva i ono što ih povezuje, a to je ideja suživota, tolerancije i dijaloga. U te vrijednosti još malotko vjeruje, a još ih manje primjenjuje. Današnji svijet opterećen različitim podjelama ide posve drugim smjerom, odbacujući ideju multikulturalnosti kao nemoguću. Nasuprot tome, Mlakić nam svojom knjigom pokazuje da za to nije potrebno mnogo – tek nekoliko kapi ljudske dobrote. No, za današnji svijet taj je zahtjev, čini se, ipak prevelik.

Konačno dosanjan Križanić

Denis Peričić, *San o Križaniću: (meta)roman o Hrvatu bez granica*, Hena.com, Zagreb, 2022.

Jurja Križanića možda se i može samo sanjati. I to ne samo zato što o životu tog hrvatskog svećenika i politologa iz 17. stoljeća koji je uzbunio pola Europe do danas još mnogo toga ne znamo, nego zato što se i ono što znamo čini kao san. Pogotovo njegova protoekumenska ideja – njegov san – o jedinstvu katoličkih i pravoslavnih Slavena, odnosno općenito o kulturnoj, pa i političkoj, uzajamnosti slavenskih naroda. Slijedeći taj san Križanić ne samo da je osmislio svojevrstan zajednički slavenski jezik nego je i sasvim konkretno, bez okolišanja, svoju ideju predstavljao tadašnjim moćnicima – počevši od biskupa i samog pape, pa sve do kraljeva i careva. No, za razliku od njega svi su u tome vidjeli ništa drugo nego san.

Od Jagića do Peričića

Križanića su sanjali mnogi, a tek su neki svijetu podarili i spoznaje o njegovu životu i djelovanju. Važne znan-

stvene rezultate tako su dali prije svih ruski istraživači (P. Bezsonov, S. A. Belokurov, A. L. Goljdberg i drugi), a među našima prvi kapitalan doprinos dao je Vatroslav Jagić knjigom *Život i rad Jurja Križanića* (1917). Pojedini aspektima Križanićeva života i rada bavili su se poslije i drugi istraživači, no Jagića je opsegom istraživanja i novim spoznajama dostigao, pa i prestigao, tek pjesnik i teolog Ivan Golub. Potonji je osim brojnih znanstvenih radova objavio i poemu o Križaniću *Strastni život* (1983) te literariziranu biografiju *Križanić* (1987). Kritičari očitito nisu znali što bi s tom nekonvencionalnom Golubovom knjigom, koja je ujedno znanstvena studija, roman, esejistika i još štošta, pa su je zaobišli. No, na pravo ju je mjesto smjestio Tonko Maroević, uvrstivši ju u Golubova izabrana književna djela (*Sabrana blizina*, 2003), iako neće pogriješiti ni oni koji će iz nje crpsti znanstvene spoznaje.

Križanića je sanjao, ali ga očitito nije i dosanjao, i Miroslav Krleža. U svojem poznatom eseju *Hrvatska književna laž* (1919) nazvao ga je jednim od najvažnijih „duhovnih svjetlonoša“ jugoslavenske kulturne tradicije i kontinuiteta te ga je poslije često spominjao, najavljujući i veliki roman ili dramu o njemu. No, osim eseja *O patru dominikancu Jurju Križaniću* (1929), najavljena književna djela nije napisao. I kako god to zvučalo, ono što nije ostvario Krleža, ostvario je Denis Peričić, suvremeni pjesnik, prozaist, dramatičar, esejist... iz Varaždina, koji je nedavno objavio svoj *San o Križaniću*, podnaslovljen kao (*meta*)roman o Hrvatu bez granica. To ne znači da je Peričić veći pisac od Krleže jer je Krleža ostvario mnogo toga što Peričić (još) nije. No indikativno je da je varaž-

dinski pisac, za razliku od Frica, pronašao ključ (i hrabrost) za pisanje romana o jednom od najvećih hrvatskih mislilaca, koji se bavio filološkim, političkim, ekonomskim, muzikološkim, teološkim, historiografskim i drugim temama, kao pravi *homo universalis*. Moglo bi se reći da je Peričić konačno dosanjao taj neuralgični san hrvatske književnosti, san o Križaniću. No cijeli taj kontekst manje je važan od sama teksta, koji neovisno o kontekstu zaslužuje pažnju i sam po sebi.

Riječ *san* koja se pojavljuje u naslovu Peričićeva romana pogođena je ne samo zbog već navedenih razloga nego i zbog načina na koji je roman strukturiran. Naime jednako kao i snovi, i roman se sastoji od niza labavo povezanih, maglovitih događaja (poglavlja), u kojima se povremeno pojavljuju i nadrealni, fantastični elementi. Pritom je tih dvadesetak poglavlja neravnomjerno raspoređeno u dvije veće cjeline, dva glavna dijela romana, koji nose isti naslov – *Kraj*, s dodatkom I. i II. To označavanje i početka i kraja romana *Krajem* sasvim odgovara Križanićevu životu i djelovanju – sve što je radio bilo je osuđeno samo na kraj, na propast. Pritom, osim teško ostvarivih ideja koje je gajio, tim krajevima pridonosila je prije svega njegova okolina, i to jednako crkvena i civilna, koja ga je redovito častila podsmijehom: „Pa mu se smiju razni niškoristi, koji mu ni po čemu nisu ni do koljena, podsmjehuju mu se prelati i kmetovi, podmeću mu klipove kardinali i kreteni, bogatuni i prosjaci, i uistinu ga istinski mrze mnogi – ako ne i svi.“

Ispred spomenutih dvaju krajeva u romanu nalazi se usporedna kronologija Križanićeva života i važnijih povijesnih događaja u Europi. Roman se, dakle, otvara

činjeničnim podacima o (anti)junaku i njegovu vremenu, da bi zatim uslijedilo prepričavanje istih tih događaja kao u *snu*. Na taj način dobivamo dvije verzije Križanićeve biografije – onu činjeničnu i onu snovitu. Pritom je činjenična verzija štura i kratka, zauzima svega desetak stranica, i svojevrsni je kostur na koji je poslije dodano meso.

Od činjenica do fantastike

Prepričavanje glavnih postaja Križanićeva života započinje, dakle, njegovim krajem, točnije 1683. godinom, netom prije njegove (slučajne?) pogibije kod Beča, gdje se na putu u Rim (iz ne dokraja poznatih razloga) pridružio vojsci Jana Sobjeskog u borbi s Osmanlijama. U trenucima kada topovska kugla leti prema njemu Križaniću pred očima prolazi cijeli njegov život, koji se u fragmentima prikazuje u sljedećim poglavljima. Pripovjedač tako vodi čitatelja od Križanićeva rodnog Obrha, preko Graza i Rima, gdje se školovao, Nedelišća i Varaždina, gdje je župnikovao, pa niza slavenskih zemalja gdje je djelovao i Carigrada u koji je putovao, sve do Moskve i Tobolska, te „preteče svih gulaga“ kamo je bio prognan, da bi se poslije pomilovanja *ponovno* našao u Beču, gdje ga tane u letu iz prvog poglavlja pogađa.

Prostorno i vremenski roman, dakle, slijedi potvrđene povijesne i biografske podatke, u romanu se pojavljuje niz povijesnih osoba, potanko se opisuju povijesni događaji, bitke, vjerski raskoli i slično. U tom je smislu točna skraćena bilješka o autoru koja stoji na ovitku knjige, svedena na jednu rečenicu: „Denis Perčić je za

potrebe pisanja ovog romana pročitao cijelu knjižnicu“. Da je tome zbilja tako, vidi se i po brojnim citatima i parafrazama iz literature o Križaniću i njegovu vremenu, ali i iz samih Križanićevih djela.

No svatko tko je čitao bilo koje Peričićevo djelo sluti da (samo) na tome nije moglo ostati. I u pravu je. Osnovni povijesno-biografski kostur obilno je začinjen fikcijskim dodacima, od kojih neki popunjavaju rupe u Križanićevoj biografiji, a većina ih je zapravo ludistički dodatak. Tipičan je to peričićevski pristup kojim je i u svojim prijašnjim pričama i romanima (*Netopir i Črni ljudi, Spiritisti...*) ludistički reinterpreterirao povijesne (i suvremene) događaje i osobe, ugrađujući u narativno štivo i mnoštvo intertekstualnih intervencija, i to nerijetko iz popkulturnog miljea, kakvih ne nedostaje ni u romanu o Križaniću (sva sila povijesnih, biografskih, književnih i popkulturnih referencija objašnjena je u posebnom poglavlju *Napomene i komentari* na kraju knjige). Osim citatima i aluzijama, artificijelnost priče osviještena je i pripovjedačevim povremenim metatekstualnim komentarima. Usto, povremeno se pojavljuju i fantastični elementi, od kojih je najdojmljiviji faustovsko-kerempuhovski intoniran lik gospodina Kobasinića, koji Križanića prati od Varaždina do smrti, pa i poslije nje.

Od genijalnosti do ludosti

Križanić svakako u romanu nije idealiziran, sluti se (za što postoje i biografski indikatori) da je primjerice bio sklon alkoholu, pa i kocki, ali i da je (za što ne postoje biografski indikatori) bio zaljubljen u jednu Mariju. Isto

tako, povremeno se prikazuje kao idealist i zanesenjak, pa i luđak, a povremeno kao genij i vizionar, kakvih bi nam i danas dobro došlo. A bio je vjerojatno pomalo od svega toga. Jer, kako drukčije objasniti npr. njegov istovremeno vizionarski, ali i gotovo samoubilački potez kada je ruskom caru Alekseju I. Mihajloviču, kao hrvatski katolički svećenik, bez odobrenja pape, ali i ikakvih diplomatskih (političkih) predradnji, dakle isključivo na vlastitu inicijativu, došao s idejom o vjerskoj i kulturnoj (pa i jezičnoj i političkoj) uzajamnosti svih Slavena? Nije potvrđeno, no takve ideje zasigurno su pridonijele tomu da ga car progna u Sibir, gdje je proveo teških petnaest godina. Posebna je, dakle, vrijednost romana to što je Križanićev lik osvjetljen s različitih strana pa čitatelj sam može (pa i mora) stvoriti konačno mišljenje o tom učenjaku i ludi, zanesenjaku i patniku, geniju i mučeniku, misionaru i prognaniku. Pritom čitatelj, dakako, može donijeti sud tek o Peričićevu Križaniću, no on ipak nije, ponavljam, (pre)daleko od stvarnog Križanića, budući da većina iznesenog o njemu u romanu ima činjeničnu utemeljenost.

Kad smo kod činjenica, moglo bi se reći da bi već i one same po sebi bile dovoljne za uzbudljiv roman. No Peričić ide korak dalje i dosljedan samu sebi Križanićev lik dodatno ukrižuje s fikcionalnim i fantastičnim elementima te začinjava brojnim intertekstualnim referencijama, koje se pojavljuju i na mjestima gdje bismo ih najmanje očekivali. Sve to zajedno čini zadivljujući amalgam kakav Križanićeva biografija i djelovanje itekako mogu podnijeti. Konačni je rezultat najambicioznija i najsloženija – riječju, najbolja dosadašnja Peričićeva

knjiga, ali i jedna od najzanimljivijih domaćih romansiranih biografija uopće. Osim što ludistički portretira iznimnu ličnost europskog baroka, Peričićev (meta)roman zapravo govori i o nama današnjima: našim vjerskim, slavenskim i inim raskolima. Porazna je činjenica da je tri i pol stoljeća poslije Križanića sve ostalo isto ili slično (ponovno se među Slavenima vodi krvavi rat), no možda je još poraznije što više nema križanićā koji bi naše raskole pokušali zacijeliti, koliko god to uzaludno bilo.

Vijenac, 31 (2023), br. 755, str. 17

Crni tonovi tranzicije

Goran Tribuson, *Zbogom, Izabel*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2022.

Dosadašnjim romanima i pričama Goran Tribuson potvrdio se, među ostalim, kao jedan od najuvjerljivijih analitičara hrvatskoga društva druge polovice 20. stoljeća. Svejedno pisao o tome razdoblju autobiografskim, fantastičnim ili kriminalističkim diskursom, kojima se najviše utjecao, ili nekim drugim, Tribuson u prozi uvijek slojevito prikazuje društveni kontekst, pri čemu ne zaobilazi ni najcrnje slojeve. A tih je uvijek (bilo) dovoljno da bi se o njima isplele uzbudljive priče, koje su redovito pratile i ljubavne (ne)zgone uglavnom ciničnih muških gubitnika. S obzirom na kontinuitet *crnih* tonova u dosadašnjoj Tribusonovoj prozi previše i ne čudi da je s vremenom došao do forme *roman noir*, kako je podnaslovio svoj najnoviji uradak *Zbogom, Izabel*.

Roman je to o Igoru Crnekoviću (čiji je nadimak, po- gađate, Crni), bivšem dragovoljcu Domovinskog rata, koji ne zna što bi sa sobom u poslijeratnom, tranzicijskom ludilu, prilagođenu stvaranju tek određena broja sretnih obitelji. Crnekovići nisu pripadali tom korpusu.

Živjeli su skromno od poslovično malih prosvjetarskih plaća, a obiteljska sreća narušena je i potpunim neslaganjem između roditelja. Koliko je rat Crnom poremetio mladost, toliko je i inače bio dezorijentiran i bezvoljan, pokazujući interes jedino za staromodne crno-bijele *noir*-filmove, u kojima je počeo uživati još s pet-šest godina. Njima je Crni okupiran upravo onako kako je Nikola Banić, junak sedam Tribusonovih krimića, bio zaoкупljen jazzom, ili onako kao što je Petar Gorjan iz *Polagane predaje* bio opčinjen Rolling Stonesima. Kad smo kod Stonesa, Crni ih prezire kao ostarjele kapitalističke hohštaplere i pretpostavlja im Sex Pistolsa, „najslavniji *punk* bend koji se pojavio pod zvijezdama i nebesima“.

Crni je i pripovjedač romana, koji odmah na početku svoju sudbinu uspoređuje sa sudbinom junaka *Bulevara sumraka* (eng. *Sunset Boulevard*), filmskog *noir*-klasika iz 1950. S tom razlikom što nije dobio metak u leđa, iako nije bio ni daleko od toga. Roman je i u nastavku prepun aluzija na filmske izdanke spomenutog žanra, među kojima je i *Zbogom ljepotice* (eng. *Murder, My Sweet*, 1944) Edwarda Dmytryka, snimljen po istoimenom krimiću (eng. *Farewell, My Lovely*, 1940) omiljenoga Tribusonova pisca tog žanra Raymonda Chandlera, od kojeg je preuzeo i naslovnu konstrukciju za svoj roman.

No, *noir* nije jedini okvir u sklopu kojeg se može promatrati najnoviji Tribusonov roman. Naime dio priče, a pogotovo njezin ljubavni sloj, isprva neodoljivo podsjeća na holivudsku uspješnicu *Tjelohranitelj* (eng. *Bodyguard*, 1992) Micka Jacksona. One koji dobro ne poznaju Tribusonovu prozu fabularni paralelizmi s tim filmom mogli bi zavesti, da ne kažem razočarati, jer čemu još jedna

priča o tome kako se tjelohranitelj zaljubljuje u svoju štíćenicu. Naime upravo se to – toliko još smijem otkriti – događa u Tribusonovu romanu. Na vlastito iznenađenje, Crnog jednog dana pozove šef zaštitarske tvrtke u kojoj je radio kako bi mu priopćio da ga je odabrao za važan i unosan zadatak – zaštitu kćeri bogataša i moćnika Rudija Vulasa. Taj zapravo tipičan tranzicijski tajkun sluti da mu konkurenti žele oteti, a možda i pogubiti, kćer Izabel i želi joj angažirati tjelohranitelja. Crni pristaje na angažman, i ne sluteći kako će pogubno na njega djelovati cjelodnevna druženja s mladom i zanosnom tajkunovom kćerkom, koja kao da je izašla iz istoimene pjesme francuskog šansonjera Charlesa Aznavoura, po kojoj je i dobila ime.

Osim tjelohranitelja i štíćenice, koji kako roman odmiče sve manje slične paru koji su u hollywoodskoj melodrami utjelovili Kevin Costner i Whitney Houston, u romanu se pojavljuje još niz likova u kojima se zrcali hrvatsko društvo kraja 1990-ih. Odnosi se to prije svega na spomenutog Vulasa, tipični izdanak poslijeratne pretvorbe na hrvatski način, čija bezgranična pohlepa i pokreće osnovni zaplet. Važnu ulogu u Vulasovim poslovima ima i njegov osobni tajnik, odvjetnik Lokar, kojeg svi zovu *consigliere*, dakako prema legendarnom predlošku iz Kuma (*The Godfather*, 1972) Francis Forda Coppole. Nasuprot Vulasu i njegovima stoje Crni i njegovi, kao što su Mačak, Frula, Čombe i Pikaso, bivši ratni drugovi, a u poslijeratnom vremenu odreda gubitnici i marginalci.

Zbog dominacije likova iz druge skupine *Zbogom*, Izabel žanrovski je blizak označnici *roman noir*, čemu pridonose i opća atmosfera tjeskobe i pesimizma te

pretežno (su)mračni ugođaji. Holivudski *noir*-filmovi građeni su na kriminalističkoj radnji, kakva se dijelom pojavljuje i u Tribusonovu najnovijem romanu, no teško bismo ga mogli okarakterizirati kao krimić, ponajprije zato što nema lika detektiva, a ni radnja se ne temelji na istrazi zločina. Ovaj je roman zato bliži žanru trilera, pri čemu je – tipično tribusonovski – velik naglasak na društvenom kontekstu, a sve je premreženo i intermedijskim aluzijama.

No čitateljima je raspletanje žanrovskih kodova ionako nevažno. Važno je da je Tribuson napisao još jedan uvjerljiv, napet i čitak roman, koji neće razočarati čitatelje različitih profila.

Maslačak i rat

Damir Karakaš, *Potop*, Oceanmore, Zagreb, 2023.

Maslačak, san i zmija neki su od najvažnijih motiva u *Potopu*, najnovijoj proznoj knjizi Damira Karakaša. Drugi niz istaknutih motiva mogli bi činiti ljubav, rat i trauma, treći otac, kosa i sjene, četvrti grad, šuma i otok. Moglo bi se i dalje nabrajati: pauk, mravi i ptice; vjetar, kiša i noć... Činjenica da osvrt na proznu knjigu započinjem nabranjem motiva, a ne predstavljanjem likova ili fabule, ukazuje na to da je riječ o specifičnoj vrsti proze, na kakvu smo od Karakaša već navikli – fragmentarna je to i poetizirana proza, u kojoj je više naglasak na detaljima nego na cjelini. Tako je važno pažnju posvetiti npr. motivu maslačka, čije bijele plodove Hana, jedna od protagonistica, otpuhuje na početku knjige, jer će njezina partnera, pripovjedača u prvom licu, na sredini knjige na njihovo obličje podsjetiti snijeg u presudnom trenutku Hanina života. Iz zgaženih će maslačaka pri kraju knjige curiti „bijela, sluzava krv“, a na samom kraju knjige ljetno će nebo umjesto maslačkovih vunastih padobrančića zastrti avioni koji prosijavaju smrt.

No minucioznost se u *Potopu* ne očituje samo na motivskoj razini nego i na stilskoj – Karakaš pjesnički brižno dotjeruje svoje rečenice, opskrbljujući ih nerijetko brojnim epitetima i poredbama, kao i nekonvencionalnim sintaktičkim sklopovima, u kojima dominiraju dvotočke i točka-zarez: „...hodamo mimo vitkih stabala crne smreke: zaobiđemo hrastovo drvo puno kliktavih ptica; cijela šuma izgleda mi kao jedno veliko gnijezdo; oko nas prepliću se šareni leptiri, a po kitnjastu repu plamene vjeverice otkrivamo smjer divljeg vjetra“. *Potop* je stoga, kako je autor i sam upozoravao u intervjuima, knjiga za „sporo čitanje“. Brzim čitanjem, karakterističnim za fabulativnu prozu, ne samo da bi se previdjelo motivsko i stilsko bogatstvo nego bi se vrlo teško mogle uočiti brojne nijanse ove složene priče o ljubavi i ratu, traumama i gubicima, obitelji i zavičaju. Broj čitatelja spremnih na sporo čitanje vjerojatno je ograničen, no one koji se drznu na takvu avanturu Karakašev *Potop* neće razočarati.

Osnovnu provodnu nit ove novele ili kratkog romana čini ljubavna veza između spomenutih aktera, čiju budućnost opterećuju traume iz prošlosti. Hana se ne može osloboditi demona koji je posjećuje u snovima, a pripovjedača lomi dvostruki očinski kompleks: s jedne strane nije u mogućnosti realizirati se kao otac zato što mu bivša supruga ne dopušta da viđa kćer, a s druge je strane u nesređenim odnosima s vlastitim ocem. Svojevršno sučeljavanje s ocem događa se prilikom pripovjedačeva posjeta rodnom selu, koji se neplanirano odužio zato što su baš tada počele padati granate. Početak ratnih zbivanja (iz konteksta je razvidno da je riječ o Do-

movinskom ratu) oca i sina pritješnjuje u borbeni rov, u kojem su konačno na istoj strani. No bila je to samo privremena izvanredna situacija, kakva se još jednom dogodila i poslije rata, kada su zajedno izvršili krvavu osvetničku misiju: „...hodajući za ocem, malo-pomalo, pomislim kako je naš odnos moguć samo u nasilju, kao u ratu, kada se povezuju ljudi koji u miru nikad ne bi mogli biti zajedno“.

Iako nije imenovan, pripovjedačev zavičaj vrlo je sličan onome iz *Sjećanja šume* i *Proslave*, ali i nekih drugih Karakaševih knjiga u kojima je riječ o Lici. U prilog tomu ide i čakavsko-ikavski dijalekt kojim govore pripovjedačevi roditelji i ostali mještani. Također, kao i u prijašnjim knjigama, i u ovoj je posebna pozornost posvećena šumi, njezinim opojnim bojama, zvukovima, mirisima i okusima, čijim detaljnim opisivanjem Karakaš ispisuje veliku odu prirodi. No, na drugoj strani pripovjedač je i umjetnik, pisac i intelektualac, kojem je ipak čitanje „najveći stupanj slobode“. Tako čak i u rovu čita rusko-ga nobelovca Josifa Brodskog, a u antikvarijatu krade knjigu njemačkog pisca Wolfganga Borcherta, čiji citat o maslačku stoji na početku knjige. Pripovjedač se preko Hanine bake zanima i za samoukoga hrvatskog slikara Karla Sirovyja, kako zbog njegovih „slika za sanjanje“ tako i zbog navodnoga samovoljnog gubitka života zbog ljubavi. Kad se govori o intertekstualnim i intermedijalnim referencijama, ne treba zaboraviti i da je sam Hanin lik motiviran istoimenim likom iz Kišove *Grobnice za Borisa Davidoviča*.

Prostornoj i vremenskoj skokovitosti te općenitoj razmrvljenosti naracije odgovara razlomljenost nara-

ktivnog tkiva na vrlo kratke prozne sekvence, veličine pjesama u prozi, koje su raspoređene u četiri nenaslovljena poglavlja, odijeljena Karakaševim minimalističkim crtežima (da, Karakaš povremeno i crta, a pretapanje više njegovih crteža motiviranih *Potopom* nalazi se i na naslovnici knjige). U svakom slučaju, kretanje stranicama *Potopa* slično je prolasku kroz gustu, arhaičnu ličku šumu, istovremeno fascinantnu i strašnu. Potrebno je kretati se polagano kako bi se otkrile sve njezine skrivene čari, ali i oprezno da nas zamršeno granje i šipražje ne bi ogreblo. Jedno je to od onih putovanja koja se ne zaboravljaju.

Šetnja, bicikliranje i landranje

Pavao Pavličić: *Deset vukovarskih šetnji*; **Goran Tribuson:** *Landranja*; **Ratko Cvetnić:** *Čez pole i vrvje*; Petrine knjige, Zagreb, 2023.

Nakon što je hrvatski kulturni prostor obogatila važnim dotad neprevođenim i manje poznatim stranim piscima, mlada izdavačka kuća Petrine knjige nedavno je pokrenula prvi izrazitiji izdavački projekt s domaćim autorima. Riječ je o putopisnoj biblioteci Šetnje, koju je osmislio iskusni urednik Zoran Maljković, zaslužan i za kvalitativno profiliranje Petrinih knjiga općenito. Želeći propitati što je putopis danas, Maljković se obratio trojici domaćih klasika, koji su mu odgovorili itekako poticajnim knjigama. Dizajnerski oblikovane u retrostilu (Marko Jovanovac) i s autorovim rukopisima na naslovnicama, premijerne knjige nove biblioteke pojavile su se istovremeno pa ću se ovdje i osvrnuti na sve tri zajedno.

Biblioteku otvara *Deset vukovarskih šetnji* Pavla Pavličića. Jedan od najproduktivnijih i najčitanijih hrvatskih pisaca odlučio se, dakle, za obilazak rodnoga grada. Iako je o njemu već pisao u više memoarskih (*Dunav,*

Šapudl, *Vodič po Vukovaru...*) i fikcijskih knjiga (*Nevidljivo pismo, Diksilend...*), u najnovijoj Pavličić zauzima poziciju u kakvoj se još do sada nije okušao – postaje svojevrsni turistički vodič. Procijenivši da je Vukovar najbolje upoznati pješice, Pavličić čitatelja vodi na deset pješačkih tura gradom, pri čemu svaka završava okrepom domaćim jelima i pilima u pomno odabranim lokalima. Uz razmatranje je li baš u Vukovaru granica između Slavonije i Srijema te krije li se u njemu početak Fruške gore, Pavličić detaljno opisuje i ulice, trgove i zgrade, mostove, dunavsku obalu, surduke, drvorede kestena i lipa i druge vukovarske zanimljivosti, tumačeći usput i njihovu povijest, pa je knjiga ujedno kretanje i kroz prostor i kroz vrijeme.

Na turu po zavičaju odlučio se i Ratko Cvetnić u knjizi *Čez pole i vruje*. Želeći obići najvažnije lokalitete Turopolja, Cvetnić je za razliku od Pavličića morao posegnuti za nekim prijevoznim sredstvom – i izbor je pao na bicikl. Međašnje točke njegova ciklo-itinerara čine zagrebački Savski most i Pokupsko, a između se nižu Hrašće, Lukavec, Peršinovec i ostala manja mjesta, ali i turopoljska prijestolnica Velika Gorica, koja, po autorovu mišljenju, nezaustavno gubi nekadašnji, *pravi* turopoljski štih i postaje „svojevrсна mitnica Zagreba, njegovu osobno predziđe“. I inače autor na više mjesta žali za nestankom turopoljske baštine, jezika i identiteta, pogotovo onoga nekad ponosne Plemenite općine turopoljske. No koliko god Velika Gorica, etnoselo Krava(r)šćica ili neki drugi lokaliteti bili turistički, krajobrazno, povijesno ili kako drukčije atraktivniji, Cvetnić najviše prostora u knjizi posvećuje rodnom Mraclinu. Tako sa-

znajemo kakve veze mračlinski tamburaški sastav Cici-bani ima s Kolarovom i Babajinom *Brezom*, kako je selo 1920-ih Andrija Štampar učinio svjetskim asanacijskim modelom i još mnogo toga. Cvetnićevo bicikliranje kroz *pole* i *vrnje* (ravnicu i brežuljke), slično kao i Pavličićeva šetnja Vukovarom, isprekidano je, dakako, okrepom u brižno biranim lokalima.

Od Pavličićeve i Cvetnićeve posve je različita treća knjiga *Šetnji – Landranja* Gorana Tribusona. Kao prvo, nije riječ o nefikcijskom putopisu nego o fikcijskoj prozi (kratkom romanu ili dužoj noveli) s elementima putopisa. Kao drugo, prvoosobni pripovjedač ne voli prirodu, kao ni šetnju ili bicikliranje, pa motornim vozilima posjećuje urbane prostore, s naglaskom na njihove „posivjele dijelove“, poput kojekakvih opskurnih dućana, zadržanih barova i sumnjivih birtija, mračnih potkrovlja i slično. I treće, pripovjedačev itinerar – osim u nekoliko uvodnih poglavlja – ne čini samo njegov (bjelovarski) zavičaj, nego tumara kojekuda po domovini (Koprivnica, Rijeka, Istra, sjevernojadranski otok...) i inozemstvu (Beč, München, Pariz, Zürich, Kopenhagen...). Nerijetko putuje kako bi vidio mjesta koja su „tako lijepo oslikali raznorazni pisci“, a ponekad i u želji za avanturama. Uz (auto)ironijske komentare te brojne intertekstualne i intermedijske referencije, u pripovjedačeve putešestvije upletena je i povijest njegovih bliskih prijatelja te ljubavnih veza / avantura, što sve *Landranja* približava Tribusonovim tzv. generacijskim romanima (*Polagana predaja, Povijest pornografije...*).

Sagledane zajedno, prve tri knjige biblioteke *Šetnje* dobro su ispitale mogućnosti putopisnog žanra.

Iako su pisani rafiniranim književnim stilom i kroz subjektivne naočale, Pavličićeve vukovarske šetnje i Cvetnićevo turopoljsko bicikliranje pritom su ipak ostali u granicama klasičnoga putopisa kao nefikcijskog žanra. Nasuprot tomu, Tribusonova fiksijska (a možda dijelom i autobiografska) domovinska i inozemna landranja poigrala su se kodovima putopisnog žanra, pokazavši kako može biti vrlo iskoristiv za književnu kombinatoriku. U svakom slučaju, prve *književne šetnje* trojice akademika bile su vrlo uspješne pa se nadamo da će njihovim tragom poći i druge autorice i autori.

Vijenac, 31 (2023), br. 765, str. 16.

Kak je zgorela koprivničko-zrinska urota

Pogovoruš romanušu *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz*
Markuša Greguruša

U svojem poznatom javnom pismu Madoni Markantunovoj, tom simbolu povijesti koja „nikada ne umire“ iz Novakova romana *Mirisi, zlato i tamjan*, Pavao Pavličić žali se da hrvatski pisci povijest doživljavaju *preozbiljno*. Istina je da je naša povijest bila itekako *ozbiljna*, teška, dramatična itd., i da suočavanje s njom – a pogotovo njezino književno reinterpetiranje – nije nimalo lak posao. Tog nezahvalnog posla prihvatio se nemali broj hrvatskih pisaca, zbog čega je žanr povijesnog romana od kraja 19. stoljeća do danas postao jednim od najproduktivnijih u nas. Pristup povijesnoj građi i samoj povijesti pritom je, dakako, različit: od šenoinske maksime o povijesti kao *učiteljici života* do fabrijevske o *mučiteljici života*. Iako je veliki korpus hrvatskog povijesnog romana, i općenito romana koji se na ovaj ili onaj način dotiču povijesti, iznjedrilo nekoliko djela europske vrijednosti, vrlo je malo – složit ću se s Pavličićem

– u tome korpusu onih romana koji povijesti pristupaju ležerno, zafrkantski ili parodijski. Dakako da hrvatska književnost ne mora imati takvih roman, no činjenica da ih gotovo nema – ispravno sluti Pavličić – svjedoči o tome da smo još uvijek (pre)opterećeni poviješću, da je nismo preboljeli, pa se s njome ne možemo šaliti, da je, jednom riječju, ne možemo ostaviti ondje gdje joj je mjesto – u prošlosti. Jer, kad bismo povijest gledali kao nešto čega više nema – što ne znači i kao nešto čega nije bilo i što treba zaboraviti – više bismo gledali ono čega ima, dakle, svoju suvremenost, pa bi nam možda i bilo bolje. A tada bismo i povijesti mogli pristupiti ležernije, upravo onako kako je to u svome romanu *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* učinio Marko Gregur.

Stoga odmah na početku upozorenje onima koji misle da se s poviješću ne smije malo i šaliti – ili nemojte čitati ovaj roman, ili skupite hrabrosti pa pokušajte, tko zna, možda vam se sviđi. A možda ne bi bilo loše izdati još jedno upozorenje – mrzite li hrvatske dijalekte, pogotovo kajkavštinu, bojite li ih se ili nešto treće, preskočite ovaj roman ili skupite hrabrosti za nešto novo; tko zna, možda vam se i to sviđi. Mnogima se sviđjelo, i jedno i drugo, o čemu svjedoči činjenica da u rukama držimo drugo izdanje ovoga romana. Dodajmo tomu da je roman u međuvremenu dobio nagradu „Katarina Patačić“ za najbolju kajkavsku knjigu, dramatisiran je za Hrvatski radio, objavljen kao zvučna knjiga te preveden na slovenski jezik.

Ova *uvodna upozorenja* možda i nisu bila potrebna, a nikako ih ne treba shvatiti kao *nagovor na čitanje* samo zato što se radi o netipičnom romanu, koji je za suvre-

menu hrvatsku književnost „dvostruko heretičan“, kako je u popratnoj bilješci uz prvo izdanje s pravom istaknuo urednik Kruno Lokotar. Inače je to četvrti kajkavski roman uopće: prije Gregura kajkavsku su romanesknu herezu podgrijali Pero Budak (*I norija je meštija*), Željko Funda (*Ljudeki*) i Denis Peričić (*Netopir i Črni ljudi*). No, lako za heretičnost. Iako, dakako, nije lako biti heretičan, to je „rizikuš“ (kako bi ludistički-pokajkavljeno rekao (anti)junak Gregurova romana Paulus Aytich), a u rizike ulaze samo hrabri. Heretičnost je, dakle, važna, ali još je važniji ukupni estetski saldo djela. Književnost naime dijelimo na dobru i lošu, pri čemu loša književnost – kako ističe Milivoj Solar – i nije književnost. Dakle, pristupali mi povijesti ozbiljno ili neozbiljno, pisali standardnim jezikom ili dijalektom, književno djelo postiže estetski učinak ili ne, budi interes čitatelja ili ne. Predugo se u našoj književnosti i književnoj kritici robuje mnogobrojnim stereotipima, pogotovo o književnosti pisanoj dijalektima. I to i u jednome i u drugome smjeru – djelo pisano dijalektom nije *a priori* ni bolje ni gore od djela pisanog nekim drugim jezikom. O uspjelosti djela ne odlučuje (samo) jezik kojim je pisano, nego način na koji pisac jezik upotrebljava i od njega konstruira estetsku građevinu. Kad ne bi bilo tako, tada bi, primjerice, francuska književnosti bila bolja od hrvatske jer je francuski jezik *umjetničkiji* od hrvatskog, ili engleska jer je engleski jezik *napredniji*. Književnost pisana dijalektima (pod tim terminom ovdje radi praktičnosti želim obuhvatiti sve nestandardne, prostorno ograničene jezične varijetete, od mjesnih govora do interdijalekata) ravnopravan je i sastavni, nezaobilazni dio hrvatske knji-

ževnosti, i dijalektalnim djelima treba pristupati kao i nedijalektalnim.

Kad se oslobodimo spominjanih (i inih) stereotipa, pa i zabluda, shvatit ćemo da je Gregur napisao odličan roman. Radnja je smještena u Koprivnicu druge polovice 17. stoljeća, zbog čega je i pisan kajkavštinom – tada se ondje tako govorilo, a govori se i danas. Gregur i piše (svojom) današnjom koprivničkom kajkavštinom, no dijelom ju je ipak začinio i ondašnjom, sedamnaestostoljetnom, pisanom predgajskim slovopisom, koju na nekoliko mjesta citira iz originalnih zapisnika poglavarstva Grada Koprivnice, objavljenih 2006. godine. Uz to u romanu nailazimo i na pregršt spomenutih ludičkih kajkavskih novotvorenica, uglavnom nastalih preobrazbom suvremenih leksema („idiotuš“, „investicijuš“, „aranžmanuš“, „erekcijuš“, „falsifikatuš“ itd.), a prvoosobni pripovjedač-lik Aytich posebno je kreativan i u pogledu inventivnih poredbi: „...došiel sem na posel sveži kak odojek na sajmeni dan“, „kak ftica sam se osečal na božičnomu obedu“, „glas mi je bil slabi kak da su ga dva bika nazaj v želudec vlekla“ itd.

Okosnicu radnje čine zavrzleme oko onoga što bi danas bili lokalni izbori (izbor gradskog suca, koji je bio nešto kao današnji gradonačelnik, ali i sa sudačkim ovlastima), iako je sve to zapravo povezano (ili se barem tako nekim likovima činilo) s mnogo većom stvari naime s poznatom urotom koju su Zrinski i Frankopani s pristašama pripremali protiv Habsburgovaca (1671) i njihove samovlade nad hrvatskim i ostalim prostorima koje su kontrolirali. U taj složeni vrtlog politike uhvaćen je mladi i neiskvareni, ali i prilično ambiciozni i naiv-

ni gradski notar Paulus Aytich, koji je, dakako, odabrao pogrešnu stranu za razliku od nekih njegovih tobože najbližih suradnika. Ništa neuobičajeno u političkom svijetu, koji nemilosrdno melje one koji nisu dovoljno trgovački promućurni, kako u 17. stoljeću tako i u bilo kojem prije i poslije.

I, upravo je ta dimenzija sličnosti ondašnjeg i današnjeg vremena ono što čitatelju itekako upada u oči. U mnogim postupcima lokalne vlasti, odnosno, u mnogim likovima, lako ćemo prepoznati svoje vrijeme i svoje suvremenike, i to ne jednoga, jednako kao što će ih, nažalost, vjerojatno moći prepoznavati i mnogobrojne generacije poslije nas. Tako, primjerice, gradski sudac, naslovni Georgio Trombetassicz, nekoliko mjeseci prije izbora zaposli „jeno deset-petnaest ljudi kaj z zubačama lepo poravnaju vulice“. No, „populizmuš“ nije najgore na što je spreman, uvukao se on i u „javnomagištratsko-privatno partnerstvo“ oko izgradnje staja za privezivanje konja u središtu grada (danas bi to bile garaže), uvodi obvezatnu „jednokratnu potporu“ za punjenje gradske blagajne (ali ne, nije to dodatni porez), a ide čak i do toga da svojem protukandidatu priprema tužbu. Aytichu – koji se drži Trombetassicza jer se nada boljem položaju u gradskoj vlasti – sve se to protekom vremena sve manje sviđa, pa se sve više prepušta sanjarenjima o nečem većem, o tome kako će Petar Zrinski postati „horvatski kral“ i kako će on – kao njegov važni pomagač, o čemu svjedoče tobožnja pisma „velepoštovanog bana“ koja mu redovito šalje – od toga profitirati. U svojim zanosima snatri on „svetlu zutrašnjicu“, u kojoj će i vojni zapovjednici biti domaći ljudi, a ne stranci poput

morskog mu Trautmansdorfa, koji je ujedno i glavni protukandidat njegova šefa. Ti će domaći ljudi voditi „naše“, a ne tuđe ratove, a još je važnije to da „naši penezi“ budu „v našoj kasi“ i općenito da „si skupa gurali bumo za istu stvar“. Aytichev idealizam ustvari i ne čudi s obzirom na to da je on i „literat“, koji piše „ne samo o onome kaj je, neg i onome kaj bu“. Zove on to „zutrašnja dogajanja zapisuvana fčera“. U tim svojim sanjarenjima sluti on i općenito bolju budućnost, u kojoj će i umjetnosti i kultura konačno biti na cijeni: „Kak bu to lepo onima posle nas, rečemo 2000.? ...spametni budu i dobrostojeći ljudi vodili varoš i pomagali umetnike“. Jesu li se njegova sanjarenja obistinila – prosudite sami.

Veliki povijesni događaj (slom Zrinsko-frankopanske urote) na kraju se reflektirao i na lokalne prilike u Koprivnici, uključujući i izbore, a posljedično i na samog Ayticha, koji je *izgorio* još gore nego Trombeta-sicz. Prikaz sudbina tzv. malih ljudi i maloga grada u sjeni tzv. velike povijesti upravo je, čini mi se, glavni adut ovog romana. Pritom se pažnja ne usmjerava toliko na nezasluženu tragiku malih ljudskih sudbina u vrtlogu velikih povijesnih događaja, koliko na grotesknost pokušaja sitnih probitaka s jedne strane pokvarenih karijerista, a s druge strane nadobudnih i naivnih pojedinaca. U tome smislu vrijedi pripovjedačeva refleksija da su „ludi bedasti kak nigdo. Kopunu nigdo glavu z glupostima nemre napuniti“. No, koliko god da je Aytich lakomisen, i koliko god da mu povijesni događaji nisu išli na ruku, toliko je zapravo bio žrtva spletke pometovskih razmjera, čije ćete glavne aktere morati otkriti sami.

U svakom slučaju, *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* poticajan je, zabavan i slojevit roman, koji nije povijesni iako bez povijesti ne može, nije humorističan iako nas pošteno nasmijava, nije politički iako je gotovo sve u njemu s njom povezano, a nije ni alegorijski, iako nam se čini da u njemu prepoznajemo probleme današnjice. On je zapravo sve to, ali nijedno samo za sebe. Kak se Mura meša z Dravom pri Legradu, tak je v ovom romanu se to zmešano. Nek se srečno meša i nek srečno teče i dalje!

U knjizi: Marko Gregur,
Kak je zgorel presvetli Trombetassicz,
drugo izdanje, Hena com, Zagreb, str. 179-184.

Kazalo imena

- Abramić, Matko 193
Agamben, Giorgio 302
Ajanović, Midhat 222–224
Aleksej I. Mihajlovič, ruski
  car 207
Andonovski, Venko 267
Andrić, Ivo 168–172, 176, 178–
  179, 181–183, 185, 241, 312
Andrić, Stanko 265
Aralica, Ivan 312
Aznavour, Charles 211
- Babajan, Ante 232
Badiou, Alain 301
Bagić, Krešimir 246, 282, 310
Bahtin, Mihail Mihajlovič 331
Bajsić, Tomica 246
Balog, Zvonimir 265, 376
Balta, Alija 218, 221–223, 225,
  319
Barac, Antun 241
Barnes, Julian 271, 319
Barthes, Roland 198
Bartolić, Zvonimir 60, 258,
  278, 280, 379, 381–382, 386
Bauer, Ljudevit (Ludwig) 344
Bažant, Vladimir 260
Begović, Milan 120, 312
- Beker, Miroslav 326
Belan, Branko 343
Belokurov, Sergej Aleksejevič
  203
Bence, Stjepan 380
Benčić Rimay, Tea 310
Benešić, Julije 105
Benvenuto, Sergio 301
Benjamin, Walter 331
Bezsonov, Petar Aleksejevič
  203
Biletić, Boris (Domagoj) 258
Bilosnić, Tomislav Marijan
  244, 246, 265
Biškup, Josip 260
Bjažić, Mladen 339
Blažina, Zdravko 338
Blok, Aleksandr
  Aleksandrovič 338
Bogišić, Rafo 278
Bogišić, Vlaho 309
Borchert, Wolfgang 228
Borges, Jorge Luis 157, 159,
  265
Bošković, Ivan 279
Bošković, Ruđer 93, 319
Bouharaoua, Luiza 109
Brešan, Ivo 312

- Brešić, Vinko 34, 237–243,
249–256, 278, 341, 343
- Brixy, Nenad 313, 343–344
- Brlak, Tomislav 159, 337
- Brlić Mažuranić, Ivana 279,
318–319, 361
- Brodski, Josif Aleksandrovič
228
- Broz, Josip Tito 180, 321
- Brozović, Leander 120
- Budak, Pero 355
- Bukovac, Vlaho 93–94
- Bulgakov, Mihail Afanasjevič
271
- Byron, George Gordon 338
- Calvino, Italo 159, 265
- Camus, Albert 271
- Car Matutinović, Ljerka 279
- Cesarec, August 120
- Cesarić, Dobriša 271
- Chandler, Raymond 210, 344
- Chomsky, Noam 150
- Christaens, Tim 391
- Christie, Agatha 344–345
- Cicibani, glazbeni sastav 232
- Cihlar, Milutin Nehajev 312,
314
- Coelho, Paulo 33
- Coppola, Francis Ford 211
- Costner, Kevin 211
- Crnec, Zlatko 14
- Crnogorac, Nada 260
- Cvetnić, Ratko 230–233
- Cvitan, Dalibor 313
- Čale Feldman, Lada 309
- Čegec, Branko 246
- Čehov, Anton Pavlovič 120
- Čorkalo Jemrić, Katica 70–71
- Čuić, Stjepan 157
- Čutura, Vladan 341
- Delimar, Sonja 373–374, 376
- Derkač, Lana 104
- Derrida, Jacques 331
- Desnica, Vladan 314
- Detoni Dujmić, Dunja 246,
310
- Devidé, Vladimir 45
- Diklić, Zvonimir 280
- Dmytryk, Edward 210
- Dominis, Marko Antun de 37
- Domjanić, Dragutin 12, 87
- Donat, Branimir (pseudonim
Tvrтка Zane) 341
- Dončević, Ivan 260
- Donegani, Vatroslav 168
- Doyle, Arthur Conan 344–
345
- Dragojević, Danijel 246
- Držić, Marin 311–312
- Duda, Bonaventura (Roko) 35
- Duda, Dean 309
- Dujić, Lidija 246
- Đalski, vidi: Gjalski, Ksaver
Šandor

- Đukanović, Zoran 223
 Đurić, Tomislav 13, 380
- Eco, Umberto 176, 271
 Eliot, Thomas Stearns 331
 Esposito, Roberto 301
- Fabrio, Nedjeljko 291–300,
 352
 Fališevac, Dunja 309–310
 Fančović, Marko 224
 Feletar, Dragutin 13, 377–387
 Fiamengo, Jakša 246
 Fišer, Ernest 11–19, 46, 50,
 85–90, 275–276, 288, 379–
 380, 386
 Flaker, Aleksandar 326, 328,
 332
 Flaubert, Gustave 265
 Foucault, Michel 150, 304
 Frangeš, Ivo 241, 326, 328,
 332
 Franjo Josip I., austrougarski
 car i kralj 72
 Funda, Željko 355
 Furtinger, Zvonimir 339
- Gaj, Ljudevit 72, 252–256, 356
 Galović, Fran 12, 87, 120, 132,
 215, 271, 380
 Gavran, Miro 347–352
 Generalić, Josip 378, 385
 Gjalski, Ksaver Šandor 73,
 121, 312, 314
- Golub, Bara 35
 Golub, Franjo 35
 Golub, Ivan 5, 11, 15, 34–40,
 107, 203, 288, 386
 Golub, Luka 35
 Golub, Tereza (Treza) 35
 Goljdberg, Aleksandr Ljvovič
 203
 Goran, vidi: Kovačić, Ivan
 Goran
 Greene, Graham 103
 Gregur, Marko 29–30, 32–33,
 77, 79–80, 115–116, 119–121,
 353–356, 359
 Gudelj, Petar 246
 Gundulić, Ivan 92, 312, 318–
 319, 383
- Hammett, Dashiell 344
 Hamsun, Knut 120
 Harry, Debbie 214
 Hašek, Jaroslav 59–60, 62–64
 Herceg, Monika 131–133, 282
 Hergešić, Ivo 241–242
 Hermes, antički bog 101–102
 Highsmith, Patricia 244
 Hitrec, Hrvoje 320
 Hlaste, Božo 380
 Horvat Čeč, Željka 66
 Horvat, Jasna 265–267
 Horvat, Joža 241
 Houston, Whitney 211
 Hranjec, Stjepan 258, 279
 Hrgić, Ljubo 179–180

- Ibler, Drago 73
 Ilić, Milan 179
 Ivačić, Matija 59–61, 63–64
 Ivan III. Sobjeski, poljski kralj 205
 Ivan Krstitelj, svetac 349
 Ivan XXIII., papa 39
 Ivančan, Dubravko 248
 Ivankovac, Davor 192
 Iveljić, Nada 279
- Jackson, Mick 210
 Jagić, Vatroslav 202–203
 Jahić, Ervin 285–286
 Jajetić, Kruno 59–60, 64
 Jakobson, Roman Osipovič 331
 Jandrić, Ljubo 168
 Jarnević, Dragojla 75
 Jelačić Bužimski, Dubravko 157
 Jelčić, Dubravko 279, 341
 Jelušić, Božica 14
 Jembrih, Alojz 278
 Jembrih, Ivica 380
 Jerabek, Dražen 364
 Jeremija, starozavjetni prorok 349
 Jergović, Miljenko 222, 225, 312
 Jeronim, svetac 72, 256
 Jovanovac, Marko 230
 Judita, svetica 92, 249, 312, 349
- Juričić, Antonio 341
 Jurić, Marija Zagorka 218–219, 223–225, 312, 316–319, 342, 346
 Jušić Seunik, Zdenka 260
- Kačić Miošić, Andrija 249
 Kafka, Franz 167, 271
 Kalinski, Ivo 11, 14, 278, 386
 Kamov, vidi: Polić, Janko Kamov
 Kancijan, Stanko 380
 Karahasan, Dževad 267
 Karakaš, Damir 65–66, 68, 226–229
 Kašić, Bartol 37
 Katičić, Radoslav 326
 Kekanović, Drago 157
 Kerstner, Mladen 339
 Kirin, Miroslav 213, 215, 217
 Kiš, Danilo 228, 265
 Klović, Julije 37
 Knežević, Anto 168–176, 178, 180, 183
 Knjaz, Robert 319
 Kolar, Slavko 232, 259, 312
 Kordić, Lucijan 248
 Kos Lajtman, Andrijana 262–263, 267–268
 Kovač, Zvonko 11, 14–15, 144, 278, 288, 379, 386
 Kovačić, Ante 312
 Kovačić, Ivan Goran 12, 104, 131, 215

- Kovrlija, Katica 260
 Kraljević, Miroslav 313
 Kristeva, Julija 331
 Kristijanović, Ignac 381
 Križanić, Juraj 36–37, 166,
 202–208
 Križanić, Kamilo 216
 Krklec, Gustav 279
 Krleža, Miroslav 12, 38, 87,
 93, 116, 119–121, 146–147,
 166, 203, 241, 271, 278,
 310–312, 314, 316, 318–319,
 321–322, 341, 383
 Kršnjavi, Izidor 93
 Krulčić, Veljko 224
 Kugli, Stjepan 256
 Kuhač, Franjo Ksaver 73
 Kucec, Stjepan 120
 Kukić, Dario 319
 Kumičić, Eugen 73
 Kundera, Milan 271
 Kušec, Mladen 376
 Kuzmanović, Mladen 11, 14,
 278, 379
 Kvirin, svetac 132

 Lajtman, Ivo 60
 Lasić, Stanko 278, 326,
 344–345
 Latas, Omer-paša 178, 182
 Le Lionnais, François 266
 Lederer, Ana 310
 Lepčín, Igor 319–320
 Leskovar, Janko 314
 Lipovec, Slađan 260

 Lisinski, Vatroslav 73
 Loborec, Božena 379–381
 Loborec, Valko 120
 Lokotar, Kruno 79, 115, 355
 Lovrak, Mato 259
 Lovrenović, Ivan 170
 Lubynski, Rudolf 93

 Ljeskovac, Milan 121

 Macdonald, Ross 344
 Magazin, glazbeni sastav 33
 Majdak, Zvonimir 259
 Majer, Vjekoslav 313
 Maljković, Zoran 230
 Mandić, Igor 125, 344
 Mann, Thomas 271
 Manojlović, Sonja 246
 Marijanović, Stanislav 265
 Marinković, Ranko 159, 241,
 312, 314
 Marjanović, Milan 238
 Markasović, Vlasta 192
 Markušić, Josip 169–170,
 178–180, 183
 Maroević, Tonko 41, 203, 246,
 281–289
 Marulić, Marko 92, 249, 312,
 318–319, 324
 Matanović, Julijana 170, 179,
 291–296, 298, 300, 308
 Matičević, Ivica 309
 Matoš, Antun Gustav 18, 241,
 271, 311, 318–319
 Maupassant, Guy de 120

- Maurović, Andrija 218–225
 Mažuranić, Ivan 73, 312
 Mehmed II., osmanski sultan 180
 Merhaut, Jaroslav 117
 Mihalić, Slavko 105–106, 271
 Milanja, Cvjetko 12, 278, 282
 Milković, Zvonko 104, 132
 Min, staroegipatski bog 102
 Miškina, vidi: Pavlek, Mihovil
     Miškina
 Mlakić, Josip 166–172, 176, 178–179, 181–185
 Mrkonjić, Zvonimir 282

 Načinović, Daniel 144, 288
 Nagulov, Franjo 192–194, 199–201, 282
 Nancy, Jean-Luc 301
 Nazor, Vladimir 196
 Nehajev¹, vidi: Cihlar, Milutin
     Nehajev
 Nehajev², vidi: Rogić, Ivan
     Nehajev
 Nemeč, Krešimir 278, 306–309, 311–313, 315, 338, 342, 345
 Neugebauer, Norbert 218–221, 224, 318
 Nikolić, Milan 343
 Nilsen, Rudolf 338
 Novak, Kristian 20, 26–28, 52–53, 55, 57, 66
 Novak, Slobodan 312, 353
 Novak, Slobodan Prosperov 341
 Novak, Vjenceslav 314
 Novaković, Darko 309

 Oblučar, Branislav 260
 Okudžava, Bulat Šalvovič 103
 Oraić Tolić, Dubravka 323–324, 332
 Ostojić, Bono 179

 Paljetak, Luko 86
 Pasolini, Pier Paolo 214
 Paštrić, Ivan 37
 Patačić, Katarina 354
 Pavić, Milorad 265, 267
 Pavić, Nikola 381
 Pavlek, Mihovil Miškina 120
 Pavletić, Vlatko 241
 Pavličić, Pavao 91–93, 96, 122–130, 137–139, 141–142, 153–158, 160, 186–190, 230–233, 271, 312, 317, 325, 343–344, 346, 353–354
 Pažur, Božica 279–280
 Pejić, Ilija 258–259
 Peričić, Denis 144, 202–208, 355, 386
 Pernjak, Darko 369–372
 Petrač, Božidar 246
 Petrak, Nikica 86
 Petrović, Stanislav 14
 Petrović, Svetozar 326
 Pilaš, Branko 280

- Pilat, Poncije 349
 Pilić, Sanja 320
 Pisac (Serezlija), Ana 365–
 366, 368
 Plečnik, Jože 179
 Poe, Edgar Alan 342
 Polić, Janko Kamov 312, 314
 Pranjić, Krunoslav 326, 328
 Preradović, Petar 73, 259
 Prijap, antički bog 102
 Prosenjak, Božidar 360, 364,
 381
 Prvčić, Vjekoslav 381

 Queneau, Raymond 266

 Rački, Franjo 168
 Radić, Stjepan 319
 Radojčić, Marko 342
 Rafolt, Leo 301–304
 Rakovac, Milan 150
 Ranger, Ivan 14
 Ranimir, Branko 342
 Raos, Ivan 343
 Raos, Nenad 265
 Rauch, Pavao 61
 Ređep, Draško 340–341
 Relković, Matija Antun 312
 Rem, Goran 258
 Rogić, Ivan Nehajev 86
 Rosandić, Dragutin 279–280
 Rudan, Evelina 15, 143–144,
 147
 Runjanin, Josip 73

 Rustemagić, Ervin 224

 Sablić Tomić, Helena 258
 Sabol, Željko 248, 260
 Sabolović, Mirko 260
 Saladin, egipatski i sirijski
 sultan 347
 Samardžija, Marko 310
 Schult, Ulrike 341
 Schygulla, Hanna 214
 Scott, Ridley 347
 Selak, Ante 310
 Selaković, Milan 341
 Senna, Ayrton 33
 Senjan, Viktor 120
 Silva, Daniel 319
 Simić, Roman 104
 Sirovy, Karl 228
 Skok, Joža 11–12, 14, 258,
 275–280, 289, 379, 384
 Slamnig, Ivan 271, 338, 340
 Slaviček, Milivoj 248
 Sloterdijk, Peter 302
 Solar, A. T. (pseudonim
 Antuna Šoljana) 339
 Solar, Milivoj 145, 241, 262,
 269–274, 310, 326, 344, 355
 Spender, Stephen (Harold)
 338
 Spillane, Mickey (pseudonim
 Franka Morrisona) 344
 Stamać, Ante 15, 246, 278,
 337, 341
 Stepinac, Alojzije 37

- Stojević, Milorad 15, 144,
288–289
- Stolnik, Slavko 14
- Strossmayer, Josip Juraj 168,
301
- Sudeta, Đuro 259
- Šalat, Davor 50, 85–86, 88,
90, 104–108, 244–248, 279
- Šenoa, August 73, 220, 299,
312, 318, 319, 353
- Šeper, Franjo 38
- Šestak, Tomo 120
- Šicel, Miroslav 241, 280
- Šimić, Antun Branko 107, 241
- Škreb, Zdenko 326, 328, 332,
344
- Škunca, Adriana 161
- Šoljan, Antun 312, 337–346
- Šop, Nikola 106–107
- Šovagović, Tomislav 66
- Špoljar, Eduard 260
- Špoljar, Krsto 241, 260
- Šrepel, Milivoj 74
- Štambuk, Drago 41–42, 45
- Štampar, Andrija 232
- Šubić Zrinski, Nikola 319
- Šulek, Bogoslav 74
- Šulina, Mario 192
- Taritaš, Milan 260
- Tasso, Torquato 347
- Tatcher, Timothy
(pseudonim Nenada
Brixyja) 343
- Tesla, Nikola 319
- Težak, Dubravka 279
- Težak, Stjepko 278
- Tito, *vidi*: Broz, Josip Tito
- Tolstoj, Lav Nikolajevič 150
- Tomaš, Lora 161
- Tribuson, Goran 66, 97–98,
157, 209–212, 230, 232–233,
259, 312, 344, 346
- Trnski, Ivan 70–75, 259
- Truhelka, Jagoda 279
- Ugrešić, Dubravka 265, 312
- Ujević, Tin 271, 323
- Vaupotić, Miroslav 241–242
- Vida, Viktor 248
- Visković, Velimir 310
- Vitez, Grigor 361, 376
- Vojnović, Ivo 312
- Vošicki, Vinko 115–121
- Vrga, Boris 215–216
- Vrkić, Jozo 265
- Vuk-Pavlović, Pavao 120
- Wittgenstein, Ludwig 150
- Wolker, Jiří 338
- Zafranović, Lordan 200
- Zagoda, Tomislav 316–322
- Zagorka, *vidi*: Jurić, Marija
Zagorka
- Zairong, Xiang 301
- Zajc, Ivan 73
- Zeyer, Julius 116

Zidić, Igor 246
Zrinski i Frankopani 353,
356, 358, 380
Zrinki, Petar 357
Zvzdović, Anđeo 180
Zvonar, Ivan 279, 381
Zvrko, Ratko 376

Zweig, Stefan 214
Žagar, Anka 86
Žilić, Darija 246, 279
Žižek, Slavoj 301
Žmegač, Viktor 326, 332, 344
Župan, Franjo 256

Bilješka o autoru

Mario Kolar (Molve, 1981) književni je povjesničar i kritičar, docent na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, gdje predaje kolegije iz moderne i suvremene hrvatske književnosti. Osnovnu školu završio je u rodnim Molvama, opću gimnaziju u Đurđevcu, a studij kroatistike, slavistike i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i doktorirao. Objavio je knjigu književnih kritika *Nuspojave čitanja* (2014) te znanstvene knjige *Između tradicije i subverzije* (2015), *Izazovi čitanja* (2018) i *Teksture i strukture* (2023). Stotinjak studija, eseja i kritika objavio je u različitim znanstvenim i književnim časopisima i zbornicima. Priredio je izabrana djela Dubravka Ivančana (*Izabrana djela*, 2017), Frana Galovića (*Dok večer se zmračí*, 2020) i Slavka Kolara (*Izabrana djela*, 2023), kao i knjigu izabranih radova o Slavku Kolaru (*Divan užas*, 2021). Autor je teksta za ilustriranu biografiju Frana Galovića (*Fran*, 2023, ilustracije Tomislav Zagoda). Član je uredništva književnog časopisa *Artikulacije*, a suurediavao je i časopis *Republika* (2021–2023). Dobitnik je Nagrade „Julije Benešić“ (2014) za književnu kritiku. Živi u Koprivnici.

Kazalo

Glas i jeka, književnost i kritika	5
I.	
Fišerove luči i kmice	11
Ernest Fišer: <i>Macbeth na fajruntu</i>	
Zaborav bez kojeg se ne može	20
Kristian Novak: <i>Črna mati zemla</i>	
Neobični dani običnih ljudi	29
Marko Gregur: <i>Divan dan za Drinkopoly</i>	
Hod vlastitim tragom	34
Ivan Golub: <i>Običan čovjek (2. izd.)</i>	
Ukorijenjeni putnik	41
Drago Štambuk: <i>Što rade zmajevi</i>	
Poetski katalog naličja suvremenosti	46
Ernest Fišer: <i>Doba nevremena</i>	
Ljubav i kazna	52
Kristian Novak: <i>Ciganin, ali najljepši</i>	
Hašekove (sjeverno)hrvatske teme	59
Jaroslav Hašek: <i>Ljubav u Međimurju</i>	
Trpkost priče, slast pripovijedanja	65
Damir Karakaš: <i>Sjećanje šume</i>	

Povratak „posljednjeg ilirca“	70
Ivan Trnski: <i>Izabrana djela</i>	
Uspomene za budućnost	77
Marko Gregur: <i>Mogla bi se zvati Leda</i>	
Od misaonosti do aktivizma	85
Ernest Fišer: <i>Trošenje nade</i>	
Svijet kao zakonitost ili slučajnost?	91
Pavao Pavličić: <i>Bakrene sove</i>	
Ljubav u doba mržnje	97
Goran Tribuson: <i>Otac od bronce</i>	
Slušajući šutnju, gledajući zvijezde	104
Davor Šalat: <i>Zvijezde, davna lica spašenih</i>	
Još jedna izgubljena generacija?	109
Luiza Bouharaoua: <i>Jesmo li to bili mi</i>	
Roman o nama kakvi nismo smjeli biti	115
Marko Gregur: <i>Vošički</i>	
Tko kome pomaže, tko kome odmaže	122
Pavao Pavličić: <i>Štićena osoba</i>	
Može li ljubav biti samo ljubav?	131
Monika Herceg: <i>Vrijeme prije jezika</i>	
Kako ostvariti zajednicu slobodnih pojedinaca?	137
Pavao Pavličić: <i>Kužni pil</i>	
Knjiga višestrukih, tako potrebnih nam dijaloga	143
Evelina Rudan: <i>Smiljko i ja si mahnemo</i>	

Novi plov lađe od vode	153
Pavao Pavličić: <i>Lađa od vode</i>	
Čitanje otoka	161
Lora Tomaš: <i>Slani mrak</i>	
Nekoliko kapi ljudske dobrote	167
Josip Mlakić: <i>Na Vrbasu tekija</i>	
Potruga za ljubavlju ili moguća definicija književnosti	186
Pavao Pavličić: <i>Tajne zanata</i>	
Prosvjed u 26 intermedijalnih tekstova	192
Franjo Nagulov: <i>Okupacija u 26 slika (metodički obrađena lektira)</i>	
Konačno dosanjan Križanić	202
Denis Peričić: <i>San o Križaniću</i>	
Crni tonovi tranzicije	209
Goran Tribuson: <i>Zbogom, Izabel</i>	
Zavičaj kao zbiljofikcija	213
Miroslav Kirin: <i>Babanija</i>	
Od prijezira do spomenika	218
A. Maurović i N. Neugebauer: <i>Grička vještica</i>	
Maslačak i rat	226
Damir Karakaš: <i>Potop</i>	
Šetnja, bicikliranje i landranje	230
Pavao Pavličić: <i>Deset vukovarskih šetnji</i> , Goran Tribuson: <i>Landranja</i> , Ratko Cvetnić: <i>Čez pole i vrvje</i>	

II.

Književnost u raljama časopisa	237
Vinko Brešić: <i>Praksa i teorija književnih časopisa</i>	
Uzajamno ispisivanje	244
Davor Šalat: <i>Zrcalni ogled</i>	
Kako smo postali književna nacija	249
Vinko Brešić: <i>Hrvatska književnost 19. stoljeća</i>	
Sinteza književne bjelovarane 20. stoljeća	258
Ilija Pejić: <i>Mirisi iscrpljena vala</i>	
Teorija novih proznih oblika	262
Andrijana Kos Lajtman: <i>Poetika oblika</i>	
O smislu interpretacije	269
Milivoj Solar: <i>Interpretacije</i>	
Kajkavska i dječja književnost u fokusu	275
Prilozi Jože Skoka <i>povijesti hrvatske kajkavske i dječje književnosti</i>	
Čemu amputacija vitalnih organa hrvatskog pjesništva?	281
Tonko Maroević: <i>Svjetlaci</i>	
Zvala ga je Lucijane	291
Julijana Matanović: <i>Knjiga o Fabriju</i>	
Čitanje pandemije	301
Leo Rafolt: <i>Virus in fabula</i>	

Prvi popis (važnijih) stanovnika hrvatske književnosti	306
Krešimir Nemeć: <i>Leksikon likova iz hrvatske književnosti</i>	
Od Zagorke do Frica, a ne obratno	316
Tomislav Zagoda: <i>Fric</i>	
Marom znanstvenice, žarom ućenice	323
Dubravka Oraić Tolić: <i>Zagrebaćka stilistićka škola</i>	
III.	
Šoljanov kratki izlet u krimić	337
Predgovor <i>Osumnjićenima</i> Antuna Šoljana	
Jeruzalem je rijeć koja ne gubi snagu	347
Pogovor <i>Obrani Jeruzalema</i> Mire Gavrana	
Kak je zgorela koprivnićko-zrinska urota	353
Pogovoruš romanušu <i>Kak je zgorel Presvetli Trombetassicz</i> Markuša Greguruša	
Roman o svima nama	360
Pogovor <i>Divljem konju</i> Božidara Prosenjaka	
Predtinejdžerske radosti i brige	365
Pogovor knjizi <i>Od nove do nove</i> Ane Pisac	
Težnja za iskorakom iz anonimnosti	369
Pogovor knjizi <i>Pod bedemom</i> Darka Pernjaka	
Darovanje je najveći dar	373
Pogovor <i>Dječjim poslima</i> Sonje Delimar	

Mužika ravni i žmefke misli	377
Pogovor <i>Zebranim versima</i> Dragutina Feletara	
Kazalo imena	389
Bilješka o autoru	399

nakladnik

Umjetnička organizacija Artikulacije
Katarine Zrinski 19, 48 000 Koprivnica
info@artikulacije.hr
www.artikulacije.hr

za nakladnika

Marko Gregur

korektura

Marina Negotić, Jakov Lovrić

dizajn i prijelom

Jasna Goreta

ilustracija na naslovnici

Freepik

tisak

Grafomark, Zagreb

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001188959.

MARIO KOLAR

Glas i jeka

Kako odjekuje suvremena hrvatska književnost vrlo zorno pokazuje ova knjiga. U njoj je sveučilišni profesor i književni kritičar Mario Kolar sabrao pedesetak kritika, prikaza, recenzija, osvrti, eseja, predgovora, pogovora i ostalih – kako ih sam naziva – odjeka na domaću književnu i kroatističku produkciju posljednje dekade.

Kolarov interes kreće se u rasponu od suvremenih klasika, preko afirmiranih autorica i autora, do manje poznatih i novih književnih imena. Osim na književna, autor u knjizi donosi osvrte i na esejistička i stručna djela o (hrvatskoj) književnosti te na antologije i leksikografska izdanja.

U svakom slučaju, Kolarovi književni odjeci sakupljeni u ovoj knjizi pouzdan su pokazatelj živosti, raznolikosti i izazovnosti suvremene hrvatske književnosti. Jeka je to čije frekvencije onemogućavaju kakofoniju u kojoj se ponekad gube jasni orijentiri.

ISBN 978-953-8465-03-1

9 789538 465031

Cijena 17 € / 128,09 kn